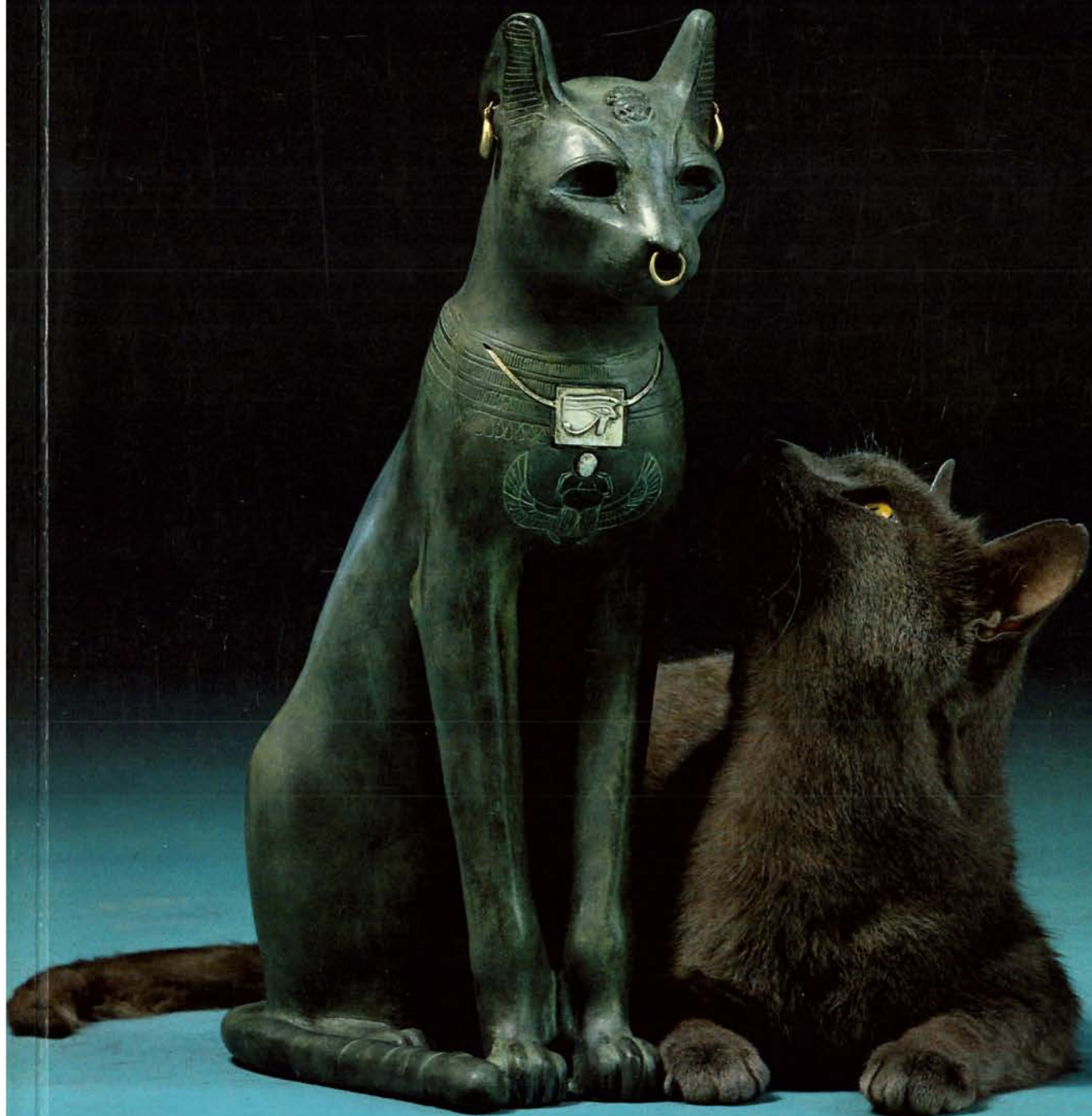

De katten van de Farao's

"4000 jaar goddelijke gratie"

De Katten van de Farao's

" 4000 jaar goddelijke gratie. "

Tentoonstelling onder de hoge bescherming van Hare Majesteit de Koningin

C A T A L O G U S

27 oktober 1989 - 25 februari 1990

KONINKLIJK BELGISCH INSTITUUT VOOR
____ NATUURWETENSCHAPPEN ____

Vautierstraat, 29, B - 1040 Brussel

Originele titel: Catalogus van de tentoonstelling **De katten van de Farao's "4.000 jaar goddelijke gratie"**.

Werkten mee aan deze catalogus:

Anny ANSELIN, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Marie-Odile BEUDELS, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Daniel CAHEN, directeur van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Alain CHARRON, museumconservator, Parijs.
Gérard COBUT, wetenschappelijk medewerker aan de Educatieve Dienst van het K.B.I.N.
Luc DELVAUX, voorzitter van de v.z.w. Egyptologica.
Joanne ESTIVAL, administratief personeel van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Mietje GERMONPRE, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Léonard GINSBURG, onderdirecteur van het Muséum National d'Histoire Naturelle, Parijs.
Jean-Paul JACOB, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Edgar KESTELOOT, nationaal voorzitter van de v.z.w. Belgische Natuur- en Vogelreservaten.
Christine KERWIJN, administratief personeel van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Peter KUNKEL, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Georges LENGLET, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Roland LIBOIS, assistent aan het Institut de Zoologie de l'Université de Liège.
Arpag MEKHITARIAN, secretaris van de Egyptologische Stichting Koningin Elisabeth.
Xavier MISONNE, ere-directeur van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Jan QUAEGEBEUR, gewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven.
Georges THINES, lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.
Hugo VANDENDRIES, wetenschappelijk medewerker aan de Educatieve Dienst van het K.B.I.N.
Marie-des-Neiges van der ELST, navorser aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
Harry VAN DRIESSEN, wetenschappelijk medewerker aan de Educatieve Dienst van het K.B.I.N.
Eric VAN ESSCHE, lesgever aan het Institut supérieur d'Etude du Langage Plastique.
Ann VENMANS, wetenschappelijk medewerker aan de Educatieve Dienst van het K.B.I.N.
Eugène WARMENBOL, assistent aan de Université Libre de Bruxelles.

Nederlandse bewerking voor de Egyptologische teksten: E. WARMENBOL.

Exclusieve sponsor van de tentoonstelling: MASTER FOODS

Grafische vormgeving : Geneviève YANNART, Nathalie PERDAENS, Marie-Lise LECLERCQ.
Lay out: Sylvie KERLAU.

Algemene coördinatie : Georges LENGLET.

Uitgave van het Koninklijk Belgisch Instituut
voor Natuurwetenschappen.
Vautierstraat, 29 B - 1040 Brussel.
Brussel 1989

D/1989/0339/8

Erecomite

Excellentie **ELKAMEL**, Ambassadeur van de Arabische Republiek van Egypte.

De Heer **L. TOBBACK**, Minister van Binnenlandse Zaken, van de Modernisering van de Openbare Diensten en van de Nationale Wetenschappelijke en Culturele Instellingen.

De Heer **D. BELL**, Directeur van Master Foods Belgium.

De Heer **M. BRANCART**, Brands manager Master Foods Belgium.

De Heer **M. BREES**, Afgevaardigd Beheerder Art & Strategy - I.M.P.

Baron **E. COPPEE**, lid van de raad van beheer van de groepering "Natuur" en van de groepering "Musea".

De Heer **E. KESTELOOT**, Nationaal Voorzitter van de v.z.w. Belgische Natuur- en Vogelreservaten.

De Heer **P. LEMBRECHTS**, Marketing manager Master Foods Belgium.

De Heer **A. MEKHITARIAN**, Secretaris van de Egyptologische Stichting Koningin Elisabeth.

Baron **H. SIMONART**, Secretaris-generaal van de Generale Bank.

De Heer **F. VAN NOTEN**, Conservator en Directeur a.i. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.

De Heer **R. VERHEYEN**, Voorzitter van de v.z.w. Vrienden van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.

De Heer **W. VERHEYEN**, Voorzitter van de Wetenschappelijke Raad van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.

Wetenschappelijke raad

Natuurwetenschappen: coördinatie G. LENGLET

R. BEUDELS
P. DEVILLERS
A. GAUTHIER

M. GERMONPRE
A. QUINTART
G. THINES

Egyptologie : coördinatie L. DELVAUX en E. WARMENBOL

FI. DOYEN
Ch. KARLSHAUSEN
A. MEKHITARIAN

J. QUAEGEBEUR
E. VAN ESSCHE
M. WASSEIGE

Algemeen concept

I.M.P. - ART & STRATEGY

Organisatie en realisatie

Coördinatie: D.CAHEN, M. BREES, P. GHIN.

K.B.I. N.
Museologische Dienst
Educatieve Dienst
Biologische Evaluatie Eenheid
Technische Dienst

I.M.P. - ART & STRATEGY

Fotografie : P.PELEGRIE

Transport : DERENNE ART TRANSPORT

Concept van de toonkasten

S. KERLAU, ART & STRATEGY
C.BODSON, K.B.I.N.
G. YANNART, K.B.I.N.

Marketing & Communicatie

I.M.P. - ART & STRATEGY

Bruikleengevers

Collectie Jacques HENRIJEAN.

Institut de Paléontologie de l'Université de Liège .

Muséum National d'Histoire Naturelle, Parijs.

Ministerie van Landbouw - Bestuur Veeteelt en Diergeneeskundige Dienst, Brussel.

Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde, Antwerpen.

World Wildlife Fund Belgium, Brussel.

Ashmolean Museum, Oxford.

British Museum, Londen.

Fitzwilliam Museum, Cambridge.

Musée du Louvre, Parijs.

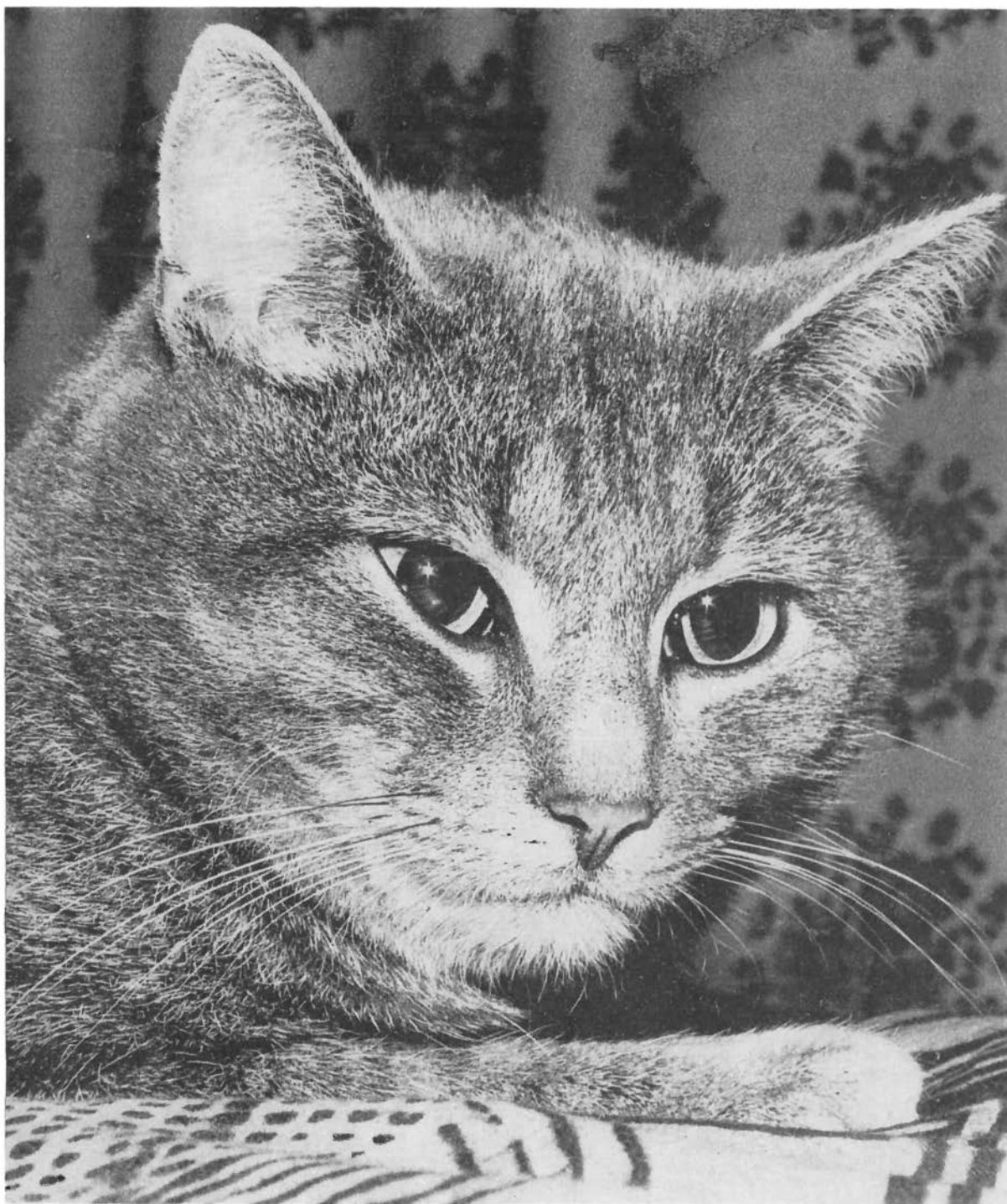
Musée royal de Mariemont, Mariemont.

Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel.

Museum Vleeshuis, Antwerpen.

Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Katten, symbool van macht en tederheid

door Daniel CAHEN

Bij dichters, schrijvers en kunstenaars zijn katten veelal geliefd en vormen een bron van inspiratie, maar door veroveraars en dictators werden ze vaak verafschuwd. In Egypte werden ze vergoddelijkt, in China, Indië en Japan verheerlijkt, in het oude Griekenland en Rome evenwel miskend. In West-Europa boezemden ze tijdens de Middeleeuwen vrees in bij de bevolking; ze werden beschuldigd van hekserij tijdens de renaissance en verbrand op de brandstapels van de inquisitie. Geen enkel ander huisdier heeft bij de mens zoveel extreme gevoelens opgewekt.

De kattin is het symbool van heldhaftige moederliefde. De kat is de trouwe metgezel van filosofen; ze voelt zich thuis in bibliotheken, maar heerst over zolders en was lange tijd het enige doeltreffende verweer tegen de uitbreiding van epidemieën zoals de pest.

Katten worden echter ook vereenzelvigd met boosaardigheid, valsheid, wreedheid en zwarte kunst. Al deze tegengestelde benaderingen weerspiegelen de tegen-

strijdigheden gevat in ons antropocentrisme. Hoe kunnen we immers aanvaarden dat het lieve poesje dat met duivelse lenigheid met een bol garen speelt, zich in feite reeds oefent in het moorddadige spel met een weerloze muis? We vinden het wel goed dat de kat ons verlost van die lastige knaagdieren, maar zijn ontsteld wanneer ze doodgemoe-dereerd met een stuiptrekkend vogeltje in de bek voorbijloopt.

Binnenshuis is de kat een tedere metgezel die soms spinnend en ronkend op het boek ligt dat ik net wou lezen. De kattin maakt een onvergetelijke indruk als ze fier, de staart recht omhoog, haar aarzelende jongen rondleidt. De oude kater kromt zich sierlijk langs mijn benen, waarbij hij zowel zijn knagende honger als zijn aanhankelijkheid uitdrukt. Maar eens de huiskamer uit, in de tuin of in het veld, zijn katten één en al zelfstandigheid en verraden hun oorspronkelijke wilde natuur. Wij hebben ze ros, wit, zwart of blauw gemaakt, kort- of langharig, zelfs kaal of zonder staart, maar we hebben ze niet kunnen temmen. Of ze nu al of niet besneden zijn, met of zonder stamboom, we kunnen ze strelen of bedreigen, zelfs straffen, maar de

grenzen van hun eigenzinnige wereld kunnen we niet verleggen. De kat komt en gaat wanneer ze wil. Haar aanhankelijkheid die ze volkomen vrij uitstalt, heeft daarom een intense gevoelswaarde.

Wat men ook van een kat moge denken, aan haar schoonheid kan niemand voorbijgaan. Haar uiterlijk, zoals dat van alle katachtigen, is een volmaakt evenwicht tussen vorm en functie, kracht en lenigheid. Katachtigen zijn sierlijke roofdieren, die uitzonderlijk goed zijn aangepast aan de jacht en die zich ontspannen kunnen neervlijen om te verpozen. Bedenken we hierbij dat hoe wreed ook hun jachttechniek mag schijnen, het niet de kat is maar de mens, die het biologische evenwicht op onze planeet verstoort.

Diverse aspecten van het leven van de kat komen in deze boeiende tentoonstelling aan bod: de kat als jager, haar gedrag en omgeving, de kat en haar verwanten, de goddelijke kat in het Egypte van de farao's, de fascinerende wereld van de piramiden. Ik hoop dat U er veel genoegens zult aan beleven.

Gefascineerd door katten

door Edgar Kesteloot

Mensen worden gefascineerd door katten...Dit is reeds verschillende duizenden jaren zo, het is zeker geen nieuw verschijnsel. Hoe dit komt is niet zo eenvoudig te achterhalen. Heeft hette maken met de doordringende blik van katachtigen die veroorzaakt wordt door de open en dicht gaande pupil en de contrastrijke iris ? Of is het de kracht en de lenigheid, die van katten tegelijk klimmers en springers maakt, die zo aanspreekt ? Misschien zijn het ook wel de kostbare pelsen die voor sommigen zo begeerlijk zijn ?

Hoe dan ook, het is helemaal niet vreemd dat er sinds de oudste beschavingen een nauwe band bestaat tussen mensen en katten. In Egypte had men reeds 3000 jaar geleden een kattencultus rond de godin Bastet die werd voorgesteld als een vrouw met kattehoofd, getooid met oorbellen en halssnoeren. Ze verpersoonlijkte het zonneoog. De tempel gewijd aan de godin Bastet was opgetrokken in rode graniet en bevond zich in het antieke Bastet of Boubastis, het huidige Tell Basta in de Nijldelta. Volgens de geschriften van Hero-

dotos was het bouwwerk omringd met een grafperk van heilige kattenmummies. Tijdens opgravingen de vorige eeuw werden duizenden van die gebalsemde katten bovengehaald.

Toch had het domesticatieproces van de kat reeds vroeger plaats. Het vindt zijn oorsprong in Egypte, 1000 jaar vóór het ontstaan van de cultus van de godin Bastet onder de vorm van een kat. Rond hetzelfde tijdstip - 2000 jaar voor Chr. - vindt men ook katten in de Induscultuur en nog vroeger - namelijk 6700 jaar voor Chr. - verdwaalde een wild exemplaar in het neolithisch dorp Jericho.

Fresco's, bas-reliefs, beeldjes en amuletten wijzen er op dat men vanaf het Midden en vooral het Nieuwe Rijk katten hield in Egypte. Naast de kat werden ook andere dieren gedomesticeerd, waaronder heel wat zoogdieren en zelfs vogels. Een aantal soorten daarvan zijn nu opnieuw verwilderd.

Het is niet zo eenvoudig te achterhalen welke soort of soorten in aanmerking komen als voorouders van de huiskat. De moeraskat (*Felis chaus*) uit Afrika, die nog dikwijls ten onrechte junglekat wordt genoemd, is waarschijnlijk een van

de voorouders. Uit eigen beweging kwamen deze katten de mens opzoeken en zo ontstonden uiteraard veel hybride vormen met de huiskatten. De Afrikaanse wilde kat of Nubische kat (*Felis silvestris libyca*) is ook een mogelijke kandidaat-voorouder. In het oude Egypte waren reeds verschillende rassen van huiskatten. Ze behielden trekjes van hun voorouders, maar hadden toch reeds eigen karakteristieken. De afstammelingen van de moeraskat zijn groot en stevig gebouwd. Dit ras wordt dikwijls afgebeeld, jagend op waterwild. De Afrikaanse wilde kat daarentegen is kleiner en tenerder gebouwd. Ze hielden het huis, de graanschuren en -zolders vrij van knaagdieren en zonodig van slangen.

Men vermoedt dat er ook, onafhankelijk van de Egyptische voorouders, een Aziatische tak is, afkomstig van de Indische steppenkat (*Felis silvestris ornata*). Volgens sommige bronnen zou dat de enige voorouder zijn van de huiskat: het onderscheid met de huiskat is soms moeilijk te maken. Een tijdje heeft men gedacht dat de manool (*Felis manul*) de voorouder

was van de Pers of angorakat. Het is nu echter aangetoond dat alle langharige rassen en alle andere afwijkende rassen, zoals de staartloze Manx-kat, ontstaan zijn door mutaties.

Wat ook de herkomst is, Afrikaans, Aziatisch of beide, het is een feit dat de huiskat pas veel later opdook in Europa. Bij ons zijn geen grotschilderingen bekend met afbeeldingen van katten. De Romeinen en de Arabieren zorgden tijdens hun veroveringstochten voor de verspreiding van de huiskat over de Oude Wereld. De Romeinen brachten de huiskat naar bij ons. Zij ontnamen het heilig dier zijn goddelijke gratie en degradeerden de huiskat tot muizenverdelger. De Middeleeuwen waren een zwarte periode voor katten. De Kerk verdoemde ze als heksen en dienaars van de duivel. Tegenwoordig zijn ze terug in ere hersteld en ligt de wereld aan hun voeten.

De domesticatie heeft een behoorlijk aantal kleurvariëteiten opgeleverd: wit, zwart, ros, bruin, grijs en blauw, te kiezen uit een egaal, gevlekt of gestreept kleurenpatroon. De oogkleur gaat van geel over oranje tot blauw en zwart. De pels is kort of langharig, in sommige gevallen zelfs wollig. Momenteel zijn meer dan 300 rassen officieel geregistreerd.

Doch ondanks het appartement, de dakgoot of het erf, houdt onze brave huiskat het soms voor bekeken en verdwijnt om opnieuw ver van de mensen te gaan leven.

Het wordt een zwerfkate, vrijgevochten en verwilderd, de schrik van het klein wild en de concurrent van de jagers. Soms gaat ze samenleven met echte wilde boskatten (*Felis silvestris silvestris*) en komen er hybriden van.

De houding van mensen ten opzichte van katten is zeer gevarieerd, soms tegenstrijdig, dikwijls ook passioneel. Katten vertonen raakvlakken met alle menselijk kunnen: mythologie en kunst, wetenschap en experiment tot vivisectie toe, handel en parapsychologie, zwarte magie en literatuur. Katten roepen gevoelens van liefde of haat op, maar laten niemand onberoerd. Hun kwaliteiten zijn aanzienlijk: braaf, mysterieus, onvoorspelbaar, waardig, minachtend, hautain, discreet, zelfstandig, wreed maar altijd superb, elegant en met een niet te evenaren voormaamheid.

In de loop der tijden heeft de kat culturele waarden verworven en werd ze een symbool van menselijke gaven en ondeugden. De kat is een inspiratiebron geworden voor filosofen en kunstenaars, een heilig dier met een goddelijke status.

De andere katachtigen hebben kunnen delen in die uitstraling en zijn ook symbolen geworden, soms zelfs idolen. De leeuw is het embleem voor moed en kracht, de tijger heeft een koninklijke titel en de jaguar werd verheerlijkt door de Inca's. Op wapenschilden neemt de leeuw een ereplaats in: dreigend, hoog op zijn achterpoten of lopend poetst hij het blazoën op van edele heren.

Vanaf de eerste geschriften is de mens in dialoog gegaan met de kat en met vele andere katachtigen. Fabels en verhalen uit de pen van Aesopus of van de La Fontaine, waarvan de thema's waarschijnlijk oorspronkelijk uit Egypte en Indië komen, leren ons verbazend veel over het gedrag van katten en... van mensen. Tibert, de kat uit het verhaal van Reinaert de Vos, zit bij sommigen misschien reeds verweg doch de Gelaarsde Kat is nog springlevend en van Pussycat of Felix de kat en Garfield, de vermaarde striphelden, verwachten we nog nieuwe exploten.

Katten worden niet meer verafgoed, ze zijn niet eens meer heilig. Daardoor verdween een van de sterkste motivaties om deze dieren te beschermen. Er wordt gejaagd op verwilderde katten door jagers die in hen efficiënte belagers hebben gezien. Pelsen zijn luxeproducten geworden die door hun geldwaarde het doelwit werden van buitenissige hebzucht. Dit heeft er toe geleid dat in minder dan honderd jaar de meeste katachtigen bedreigde diersoorten geworden zijn.

Gelukkig zijn er nog mensen die hun verantwoordelijkheid opnemen en die zich bewust zijn van het feit dat het verdwijnen van katachtigen een onherstelbaar verlies zou betekenen voor de mens. Sindsdien werden efficiënte maatregelen genomen.

Laten we hopen dat de kinderen van onze kinderen nog gefascineerd mogen worden door katten, leeuwen, tijgers en panthers.

1

Van miou tot miauw

door Arpag MEKHITARIAN

Katten en katachtigen, of ze nu uit de Egyptische oudheid stammen of niet, lijken zeer zeker op hun plaats in het Museum voor Natuurwetenschappen. Laten we afbeeldingen van de grotere dieren ter zijde, dan geven wij verdiende voorrang aan bronzen katten van de Late Tijd, spectaculaire pronkstukken van vele musea en privé-verzamelingen, die al zolang de bewondering van kunstliefhebbers wegdragen door hun elegantie en hun verfijning. Toen de kat in de tijd van de farao's een heilig dier werd moest ze uiteraard een houding van goddelijke majesteit aannemen. Nochtans was het woord voor 'kat' slechts een onomatopee, MIOE, die de eeuwen overleefd heeft: gebruiken we niet het klanknabootsende MIAW om een kat aan te duiden? Twee beroemde componisten hebben dit om beurt sinister en dan weer lachwekkend gemiauw zelfs op muziek gezet: Ravel in zijn "L'Enfant et les Sortilèges", Rossini in zijn bekend katteduo. Een populair liedje uit Assioet 'Het Verhaal van de Kat en de Muis', dat de musicoloog Hickmann als een nalatenschap van het Oude Egypte beschouwt, spot met de dikke kater en noemt hem ook bij een onomatopee: naw-naw. De Arabische taal heeft een ander woord voor kat: bass. Zou men de vergelijking durven maken tussen onze 'poes' en het Engelse 'Pussy cat'? In dezelfde stad Assioet, in Opper-Egypte, deed een legende de ronde dat indertijd de Biss, zoals men de kat daar noemde met een bijbetekenis van ondeugende geest, een man in zijn bezit kon nemen zodanig dat hij 's nachts in een kat

veranderde, of dacht dat hij dat deed, en op de muren ging klimmen, met het gevaar voor een dodelijke val. Is dit een folkloristische uitleg voor het nachtwandelen of een herinnering aan de vergodelijkte kat uit het Egyptische paganisme?

Laten wij terug naar het verleden gaan. Het is opmerkelijk dat onze sympathieke kat niet voorkomt tijdens het Oude Rijk, zij het als een wild dier of als een huisdier. De eerste gekende afbeelding dateert uit de XIIde dynastie. Waarschijnlijk had men toen al de maniertjes van mieu opgemerkt want men had een dame de naam 'Mioet', de Kattin, gegeven. En het strelend karakter van het dier moet spreekwoordelijk

gebleven zijn tot het einde van de Egyptische geschiedenis wanneer Onkhsheshonqy, in zijn zinspreuken, een nobele bourgeoisie beschreef als "Een dame overdag, 's nachts een kattin"!

Men weet dat de Egyptische goden grotendeels antropomorfen waren: dikwijls kan men ze alleen aan de hand van de hiërogliefen die ze op het hoofd dragen herkennen. Sommige hebben evenwel een dierekop zonder dat men eigenlijk weet waarom. Esoteristen zijn, na de levensgewoonten van de dieren te hebben bestudeerd, met een schijnbaar rationele uitleg naar voor gekomen. Ze beweren dat de jakhals, die zich met krenge voedt, haast vanzelfsprekend als symbool

van Anubis, god der mummificering, werd aanzien.

Andere dergelijke identificaties werden ook naar voor gebracht. Maar waarom dan de kikvors voor Hekat, gemalin van de god der pottenbakkers Khnoem, boetseerder van de mensen, die zelf een ramskop had; de valk voor Horus, zoon van Isis en Osiris en beschermheer van het koninkrijk der Farao's; dezelfde valk voor Montoe, God van de Oorlog; de ibis voor Thot, uitvinder van het schrift, beschermheer van de schrijvers en de geleerden, god die de zielen naar het hiernamaals geleidde; een vreemd en uit de verbeelding ontsproten viervoetig diervoor Seth, broer en vijand van Osiris, die nochtans beschermmer van de zonneboot is geworden?

De kattin zelf werd toegewijd aan Bastet, die oorspronkelijk een leeuwewkop had, die nadien definitief naar de bloeddorstige Sekhmet gegaan is, gemalin van Ptah van Memphis, maar waarvan talrijke beelden in de tempel van Moet in Karnak werden ondergebracht. Bastet, godin van Boubastis, een stad in de Oostelijke Delta, werd eveneens in andere steden vereerd, namelijk te Sakkarah-noord waar een Frans team van archeologen bezig is het Boubasteion op te graven. Tijdens de Late Tijd vooral heeft de gewoonte zich verspreid voor de lokale clerus waarschijnlijk een bron van weelde de heilige dieren te mummificeren, ze in op hun vorm gemaakte houten of bronzen kisten te plaatsen en ze in grote grafcomplexen te begraven.

Het Kattekerkhof van Boubastis, waar duizenden specimens gevonden werden die nu over gans de wereld verspreid zijn, werd helaas nagenoeg volledig geplunderd. Het grafcomplex met de ibissen en de bavianen, gewijd aan Thot, is daarentegen intact gebleven en vele toeristen bezoeken de catacomben van Touna el-Gebel; het grafveld Hermopolis, is beheerst door het graf van Petosiris, de man die rond 300 voor Chr. een syncretisme tussen de Griekse en de Egyptische kunst heeft betracht. Indrukwekkender, maar even onzinnig, is het Serapeum van Sakkarah met zijn enorme sarcofagen van de stier Apis in graniet of basalt.

Maar laat ons bij het onderwerp blijven: de tentoonstelling is gewijd aan de katachtigen. Elk van de schrijvers van deze catalogus zal een welbepaald thema meer in detail ontwikkelen. De bedoeling van deze inleiding is alleen een paar richtlijnen te geven zonder stil te staan bij een bepaald thema. In de godsdienst speelt de kat eveneens een belangrijke rol die in de Boeken voor de Onderwereld wordt beschreven: een welbekend hoofdstuk van het Dodenboek toont haar terwijl zij de slang Apofis, vijand van de zon, met een mes dood steekt. In het alledaagse leven vindt men de kat in gezelschap van de welstellenden van het Nieuwe Rijk tijdens jachtpartijen op moerasvogels of wel onder de zetel van edele damestijdenseen banket. Op ostraca en papyri komt zij ook voor, maar dan als figuur uit die dierefabels die de omgekeerde

wereld tonen waarin kat en kattin Dame Muis bedienen.

De leeuw komt uit de nacht der tijden. Hij maakt deel uit van de troonzetel en hij siert de poten van bedden en andere meubelen. Recht op zijn poten staande wordt hij in oorlogstaferelen de strijdgezel van de farao die nochtans in andere omstandigheden op hem jaagt. In het kader van de zonnecyclus worden Gisteren en Vandaag gesymboliseerd doortwee leeuwen, Aker genoemd, die de horizon ondersteunen waaruit de rode zonnescijf van de god Re opstijgt. De sfinx is een leeuw met een mensenhoofd en vertegenwoordigt de koninklijke macht. In Giza wordt hij Rê-Harmakhis genoemd. De crio-sfinx, te Karnak, is een leeuw met een ramkop, het diervan Amon. Leeuwen en leeuwinnengeven hun vorm aan sommige goden zoals Sekhmet, reeds hogerop vernoemd. Niettemin wordt de leeuw op de magische stele van Horus over de krokodillen, bij de schadelijke dieren gerekend. Bij de andere katachtigen komt de luipaard het meest voor, onder andere in die taferelen waar de door de Egyptenaren onderworpen Nubiërs de regerende vorst hun tol komen betalen. Het luipaardevel behoort sinds de vroegste tijden tot de kleding van de Egyptische priesters.

Deze enkele lijnen kunnen natuurlijk geen volledig overzicht geven van de tentoonstelling, noch de lezer volledig duidelijk maken wat de dieren, en de katachtigen in het bijzonder, betekenden voor de inwoners van het Nijldal.

Katten kennen en begrijpen

door Georges THINES

De familie van de Katachtigen (*Felidae*) omvat een aantal soorten die algemeen aangeduid worden als de Katten (*Felinae*). De huiskat is daarvan het best gekend. Binnen deze familie maakt men onderscheid tussen de Kleine Katten (*Felini*), met een totale lichaamslengte van ongeveer 35 cm, en de Grote Katten of Panterkatten (*Pantherini*) met een lengte van 2 m tot 2.30 m. Het is een zeer homogene familie waarvan de vertegenwoordigers beschouwd kunnen worden als 'katten' van diverse pluimage. Fenotypisch kan dat variëren van leeuw, jachtluipaard tot wilde kat. Het gaat wel om dieren die zeer verwant zijn zowel wat algemene biologie als wat gedrag betreft. Alle katten hebben 38 chromosomen, uitgezonderd de ocelot en de pampakat die slechts 36 chromosomen hebben. Fylogenetisch behoren de katten eigenlijk tot de onderfamilie van de Echte Katachtigen (*Felinae*), die verder opgedeeld wordt in de geslachtengroepen van de Kleine Katten en van de Panterkatten. De andere onderfamilie (*Acinonychinae*) is die van de jachtluipaarden. Er is nog een tweede familie (*Nimravidae* of *Pseudomachairodontidae*) van uitgestorven soorten.

1. FYLOGENIE

Uit de Wilde kat (*Felis silvestris*) zijn drie groepen ondersoorten ontstaan:

- a. *Felis silvestris ornata* : Indische steppenkat.
- b. *Felis silvestris silvestris* : Middeneuropese wilde kat.
- c. *Felis silvestris libyca* : Nubische kat

Er wordt aangenomen dat onze huiskat afstamt van de *Felis silvestris libyca*.

2. DOMESTICATIE

Daar katten solitaire dieren zijn, heeft hun domesticatie veel tijd gevraagd. De kat uit Jericho - 6700 jaar voor Chr. - zou een wilde en toevallige bezoeker zijn. De katachtigen uit Hacilar in Anatolië, afgebeeld in het gezelschap van een moedergodin, zouden eerder panthers zijn dan katten. In Harappa in de Indus-vallei is de kat zeker reeds gedomesticeerd rond 2100 voor Chr. en rond dezelfde periode, tijdens het Midden Rijk, ook in Egypte.

Grafvelden met kattenmummies dateren uit de 10de eeuw voor Chr., En de meeste van deze necropolen namen pas uitbreiding tijdens de Grieks-Romeinse periode. In de 10de eeuw werd Boubastis hoofdstad van Egypte.

Daar werd de godin Bastet onder de vorm van een kattin vereerd, en er werden haar talrijke ex-voto's opgedragen in de vorm van gezeten katten of staande vrouwen met een kattehoofd. Deze verering van katten heeft zeker een invloed gehad op het domesticatieproces. Tijdens deze domesticatie zijn veel kruisingen met de inheemse wilde ondersoorten ontstaan. Mutaties waaruit verder werd gekweekt, gaven het ontstaan aan zeer typische rassen, zoals de Pers of Angora, de Siamees, de Abessijn, de Karthuiser, en de staartloze Manx-kat.

3. VERSPREIDING

Katachtigen bewonen zeer gevarieerde landschappen op het vasteland. Men treft ze zowel aan in het regenwoud als in de woestijn. Ook hun verticale verspreiding is uitgebreid, gaande van steppe tot gebergte. Enkel in de boomloze toendra en aan de poolgebieden komen katten niet voor.

4. GEBIT EN VOEDING

Katachtigen zijn vleeseters en vallen prooien aan van diverse grootte, van muizen tot zebra's. Ze jagen ook op vissen, krabben en grote insecten. Het kattegebit bevat geen maaltanden maar enkel snijdende elementen. De kleine snijtanden worden niet gebruikt bij het snijden,

zoals bij de mens, maar wel de laatste voorkies in de bovenkaak en de eerste echte kies in de onderkaak, de zogeheten 'knipkiezen'. Botten afkluiven doen katachtigen dan ook met een zijdelingse beet. Met hun ruwe tong kunnen ze de laatste vleesresten van de beenderen raspen.

5. ZINTUIGEN

Alhoewel de reukzin goed ontwikkeld is, spelen het gehoor en het gezicht de voornaamste rol bij de katachtigen. Prooien worden gelokaliseerd op het gehoor. Katten volgen geen geurspoor maar besluipen hun prooien. Dit veronderstelt een uiterst fijn gehoor. Ook het gezicht is buitengewoon. De lichtgevoeligheid van de kat, in het bijzonder voor licht van korte golflengte, is ongeveer zes maal groter dan die van de mens. In tegenstelling tot wat dikwijls beweerd wordt, is een kat niet kleurenblind. Het netvlies van de huiskat bezit niet enkel staafjes maar ook kegeltjes, waardoor dus kleuren kunnen waargenomen worden, hetgeen proefondervindelijk werd vastgesteld. Waarschijnlijk geldt dit ook voor de meeste andere katachtigen, hoewel dit nog onvoldoende werd onderzocht. Kattengaten op als ze in het donker beschenen worden. Dit wordt

veroorzaakt door een reflecterende laag (tapetum cellulosum lucidum) achter het netvlies. Binnenvallend licht wordt teruggekaatst en prikkelt op die wijze opnieuw de zintuigcellen zodat zelfs het geringste licht optimaal benut wordt.

Tastharen, meer bepaald de snorharen en enkele stijve haren aan het onderste deel van de voorpoten, staan in voor de sterk ontwikkelde tastzin. Daardoor kunnen katten zich efficiënt oriënteren in de ruimte, wat vooral in het donker van belang is. Anderzijds kunnen katten zich in het schemerdonker ook goed oriënteren op het gezicht door hun snelle aanpassing aan lichtwijzigingen.

De evenwichtszin bij katachtigen is merkwaardig. De huiskat is in staat zich tijdens een vrije val van ongeveer drie meter hoogte om te draaien zodat ze ...op haar pootjes terecht komt. Eerst wordt de kop gedraaid, dan het voorste deel van de romp en tenslotte het achterlijf.

6. ETHOLOGIE

In tegenstelling tot een hond, woont de huiskat samen met de mens zonder daarom speciale affectieve banden of enige samenhangigheid te ontwikkelen. Het huis is haar territorium en de bewoner 'een voorwerp'. Daarom wordt de kat dikwijls 'een ongetemd huisdier' genoemd.

a. Voortplanting

Kattegejank, vanop daken of vanuit tuinen, is voldoende bekend. Poezen roepen krijsend om de katers die met een rauw klinkend, huilend concert antwoorden. Indien poezen niet systematisch zouden gesteriliseerd worden, hadden ze jaarlijks meestal twee worpen, van minstens vijf tot zes jongen. Na de paring laat de kater de poes achter en houdt zich niet bezig met de zorg voor de jongen. Mannelijke en vrouwelijke katachtigen lijken erg op elkaar, hoewel de mannelijke dieren een iets bredere kop hebben. De manen bij de leeuw, een secundair geslachtskenmerk, vormen een uitzondering.

b. Jachtwijze

Katachtigen beloeren hun prooi een lange tijd en sluipen er langzaam naar toe alvorens met een sprong toe te slaan. Bij de sprong blijven de achterpoten op de grond tot de voorpoten de prooi te pakken hebben. Zelfs als ze voldoende gegeten heeft, blijft een huiskat doorgaan met het doden van prooien die haar aangeboden worden. Het duurt lang voor de kat geen interesse meer vertoont voor haar prooi. Het is onjuist dit gedrag als 'wreedwaardig of bloeddorstig' te bestempelen. Het hoort bij het roofdiereninstinct dat de huiskat nog heeft overgehouden van haar voorouders. Ondanks de nauw-

gezetheid en het geduld bij het beloeren van een prooi mislukken veel pogingen om een prooi te vangen. Het blijven herhalen van het vanggedrag is een ingebouwde veiligheid om de kans op slagen te verhogen. Kleine prooidieren worden met de voorpoten gegrepen, tegen de grond gedrukt met een beet in de nek gedood. Weerbare dieren worden bij kop en romp vastgehouden, en zo mogelijk ondersteboven gegooit alvorens gedood te worden met een beet in de nek. Vogels en behaarde dieren worden van veren en haren ontdaan voor ze worden verslonden. De huiskat ontdoet zich van haarproppen in de maag door gras te eten. Dit prikkelt de maag waardoor de haarproppen opgebraakt kunnen worden.

c. Markeergedrag

Katachtigen zijn solitaire die een territorium afbakenen dat ze verdedigen tegen indringers. Het jachtgebied wordt minder fel verdedigd dan de eigen slaappleats. Het territorium omvat plaatsen met een specifieke functie: rust- en slaappleats, wissels, plaatsen waar urine en faeces worden gedeponneerd en begraven. Katten markeren hun territorium. Deze markeringspunten, stenen of boomstronken, worden besprenkeld met urine. Daartoe nadert het dier achteruitlopend en met opgeheven staart het

markeringspunt en besproeit het met urine terwijl achterlijf en staart trillend bewegen. Ook krabsporen aan boomschors kunnen als markering dienen. Indringers in een territorium van een soortgenoot stellen aan de versheid van de urine vast of de eigenaar pas is langs geweest of niet. Is dit niet het geval dan kan het risico gelopen worden om door het gebied te trekken. Meestal is het territorium van het mannetje groter dan dat van het wijfje; soms valt het gedeeltelijk samen met dit van één of meerdere wijfjes. Buiten de paartijd vermijden de dieren het elkaar te ontmoeten; wel gebruiken ze hetzelfde gebied en dezelfde wissels.

d. Mimiek

De gelaatsuitdrukking bij de huiskat is sterk ontwikkeld, zoals bijgaande figuren tonen. Tijdens het beloeren van prooiën zijn katten terughoudend en neutraal, maar als ze soortgenoten ontmoeten of bij dreighoudingen is hun expressievermogen zeer groot. Soortgenoten kunnen voortdurend aflezen welk gedrag het volgend ogenblik kan verwacht worden. Deze geritualiseerde signalen, die soortgebonden zijn, zorgen er voor dat een boodschap efficiënt overkomt.

e. Inter-specifieke relaties

Katten kunnen vriendschap sluiten

met andere dieren, die normaal hun vijand of hun prooi zijn, meer bepaald met honden en met knaagdieren zoals muizen en hamsters, zelfs met vogels. Op de spreekwoordelijke vijandschap tussen katten en honden bestaan veel uitzonderingen. Agressief gedrag heeft in de meeste gevallen te maken met het binnendringen van het territorium maar is niet systematisch tegen een bepaald dier gericht. Een kat en een hond die samen in huis verblijven kunnen leren wennen aan elkaar. Sommige katten wennen wel aan muizen zonder ze kwaad te doen. Dit gebeurt via een leerproces dat een vroegtijdige inprentingsperiode veronderstelt. Deze fenomenen tonen zeer goed het verschil aan tussen roofgedrag en agressief gedrag. Roofgedrag veronderstelt dat er een prooi wordt gedood, terwijl bij agressief gedrag een indringer enkel door middel van een niet-destructief ritueel wordt ontweken. Het onderdrukken van agressie wordt nog versterkt als vastgesteld wordt dat de aanwezige dieren in het territorium geen concurrenten vormen. Katten kunnen zeer gemakkelijk allerlei gedragingen aanleren en reageren alert op signalen. Op die wijze zijn ze in staat hun territoriumgedrag aan te passen en te wennen aan de aanwezigheid van diersoorten die er normaal niet thuishoren.

De domesticatie van de kat

door Léonard GINSBURG

Wilde dieren handelen enkel naar hun instinct. Zij hebben behoefte aan ruimte, kiezen hun eigen voedsel en trekken er op uit indien nodig. De mens heeft er een aantal kunnen domesticeren voor eigen gebruik of vermaak. Daartoe heeft hij hun wildheid moeten intomen, hun behoefte aan ruimte moeten inperken door hen betere levensomstandigheden te geven: bescherming tegen hun natuurlijke vijanden, rijkere en regelmatigere voeding, een veilig onderkomen. Door dit alles werden zij tam en gedwee. Maar wanneer deze zelfde dieren vrijgelaten worden of wanneer er zelfs maar een kleine verstoring in hun gewoonten ontstaat, kunnen zij plotseling weer wild en zelfstandig worden. Dit toont wel duidelijk aan dat het domesticeren van dieren veel onzekerheden inhoudt. Bij de paardachtigen bv, werden de ezel en het paard reeds in de Oudheid gedomesticeerd, terwijl de zebra nooit aan de beurt kwam.

De eerste stappen die tot domesticeren leiden worden schijnbaar dikwijls door de dieren zelf gezet, wanneer ze de nabijheid van de mens gaan zoeken om voedsel, bescherming of zelfs onderdak te krijgen.

Maar vele dieren kunnen het gezelschap van de mens niet lang verdragen. Meestal zijn daar alleen de jongere dieren toe in staat. Eens geslachtsrijp, komen zij terug tot hun oeroude instincten, en worden als het ware tot wildheid gedwongen, zoals de leeuw en de panter. De jachtluipaard en de kat integendeel kunnen hun leven lang

huisdieren blijven.

De kat is een apart geval. De Europese wilde kat, *Felis silvestris silvestris* verzet zich totaal tegen elke toenaderingspoging van de mens en is dus helemaal niet te domesticeren. Zelfs heel jonge katjes, in optimale omstandigheden grootgebracht, blijven mensenschuw en agressief. Andere katten, integendeel, aanvaarden de aanwezigheid van de mens en zoeken deze zelfs soms op.

Felis silvestris ornata, die in de halfwoestijnachtige streken van Iran leeft laat zich gemakkelijk benaderen en zou zelfs, volgens meerdere getuigenissen spontaan naar de mens toegaan. *Felis silvestris libyca*, of de Nubische kat, is ook gemakkelijk te domesticeren. In Zimbabwe heeft men vastgesteld dat *Felis silvestris libyca* soms uit zichzelf naar woningen trekt om er voedsel te zoeken en daar langzamerhand aan de niet-vijandige aanwezigheid van de mens went, om uiteindelijk in zijn nabijheid te blijven leven. Een stam uit het zuiden van Soedan, de Zandes, staat bekend voor het domesticeren van Nubische woestijnkatten.

Het is tussen deze weinig mensenschuwe katten dat men de wilde voorouders van onze *Felis silvestris catus*, of dagdagelijkse kat vindt. De traditie leert ons trouwens dat onze Europese huiskat uit Egypte komt. De eerste vermelding van de kat als huisdier in onze streken gaat terug tot de Gallo-Romeinse tijd. In de streek van Bordeaux heeft men de sarcofaag van een kind gevon-

den, daterend uit de IIde eeuw van onze tijdrekening, en waarop het kind gebeeldhouwd staat met een kat in zijn armen. In Pompeji vond men een zeer mooie mozaïek met de afbeelding van een kat die een kip tracht te vangen.

De kat als huisdier zou tijdens de Oudheid vanuit Egypte met kooplui die door het Middellandse- Zee gebied reisden, naar meer noordelijke gebieden meegekomen zijn. De oudste getuigenis over de kat als huisdier werd ons door Herodotus nagelaten: men vindt ze in zijn relaas van zijn bezoek aan Egypte in de Vde eeuw voor Christus. Hij vertelt o.a. dat katten in Egypte als goden vereerd werden. Hun dood betekende voor het gezin waar ze leefden een ware beproeving. Als het om een natuurlijke dood ging, lieten de mensen in het huis zich de wenkbrauwen afscheren. Daarna, of het om een natuurlijke dood ging of niet, werden de katten naar het Boubasteion gebracht, waar zij in heilige kamers werden gebalsemd alvorens te worden begraven.

Alle complexen waar de gemummificeerde katten met honderden en duizenden werden ondergebracht dateren uit dezelfde, Late Tijd. De voornaamste zijn deze van Boubastis en deze van het Boubasteion te Sakkarah.

Men heeft ook graven gevonden waarin katten en mensen tesamen begraven liggen. In Aboesir, in een grafcomplex uit het Ptolemaïsch tijdperk, werden in een graf,

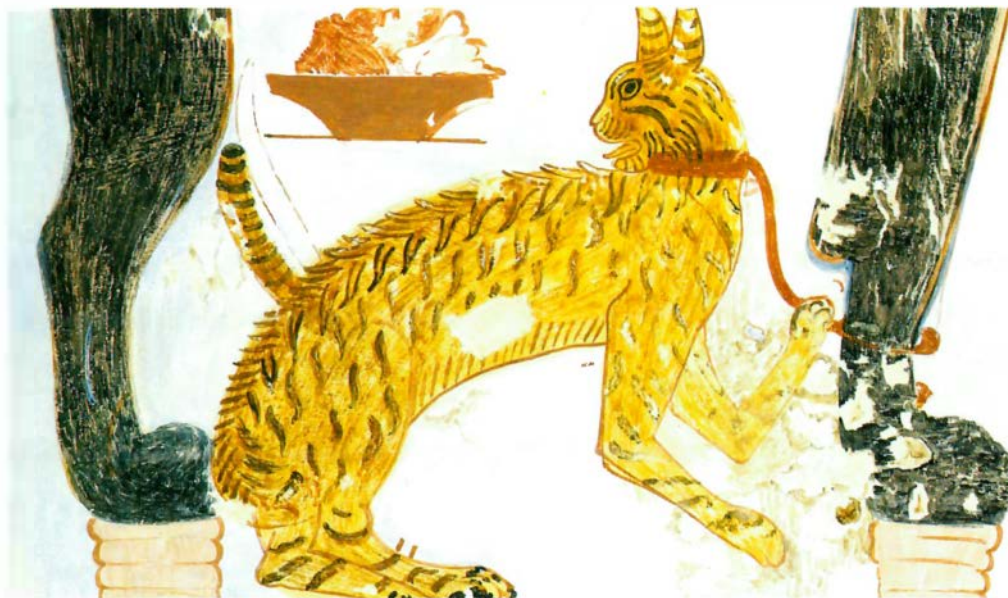

I Graf van Menna, detail van een jachtafereel in moeras met kat (Thebes, XVIIIde dinastie).

II Graf van Nebamon, jachtafereel in moeras met kat (British Museum, XVIIIde dinastie).

III Graf van May, kat onder de zetel van een adellijke dame. Aquarel van Nina Davies (Oxford, Ashmolean Museum, XVIIIde dinastie).

IV Graf van Inherkhânou, de "kat van de zon" doodt de slang Apophis (Deir el-Medineh, XXste dinastie).

benevens de mummie van de overledene, ook drie mummies van katten aangetroffen: twee hadden de grootte van volwassen katten en lagen aan de linkerzijde van de dode en een derde, kleiner en met een vergulde kop en spitse oren, lag aan de andere kant.

Eén van de schatten van het Museum van Kaïro is een kleine sarcofaag voor een kat. Deze kalkstenen sarcofaag is 64 cm hoog, is afkomstig uit Sakkarah en dateert uit de XVIIIde dynastie. De naam van het dier wordt elf keer vermeld. Isis en Nephtys worden aan elk eind van de kuip afgebeeld. Langs de rechter kant vindt men de opgesmukte kattin, gezeten voor een met giften overlade tafel. Aan de andere kant, vindt men hetzelfde tafereel maar achter de zittende kat werd hier ook, rechtstaande, haar mummie afgebeeld. Op de hoeken staan er teksten die de vier zonen van Horus vermelden, alsook de eigenaar van de kat, prins Thoetmosis, groot-priester van Ptah in Memphis en oudste zoon van koning Amenhotep III (3).

De mooiste afbeelding van een kat dateert uit dezelfde XVIIIde dynastie en stamt uit het graf van Nakht, in Thebe, in de Vallei der Edelen. Op een prachtig bewaard fresco ziet men de schrijver Nakht en zijn gemalin, hiërarchisch naast elkaar gezeten. Onder haar zetel werd een kat die een vis eet, afgebeeld. Alles lijkt erop te wijzen dat dit een huisdier is dat van zijn meesters iets lekkers kreeg. Verder terug in de tijd, vindt men een eerste

aanwijzing voor het bestaan van de kat in de huiselijke context, in de XIde dynastie, en wel onder de vorm van de naam van een dame uit de omgeving van Mentoehotep I, een dame die eenvoudigweg de Kattin genoemd werd.

Nog vroeger in de tijd vindt men aanwijzingen in verband met de aanwezigheid van katten in de omgeving van de mens maar men kan daaruit niet afleiden dat het huisdieren waren. Van in de tijd toen "De Kattin" leefde, d.w.z. rond 2100 voor Christus, werden er tijdens opgravingen in de stad Harappa in de Indusvallei, een paar beenderen van katten gevonden die de grootte hadden van beenderen van *Felis s. ornata* en van *Felis s. libyca*. Tijdens de opgravingen van de eerste stad in

Jericho in Palestina, in afval afkomstig uit een dorp daterend uit 6700 voor Christus, heeft men ook de resten van een kat gevonden.

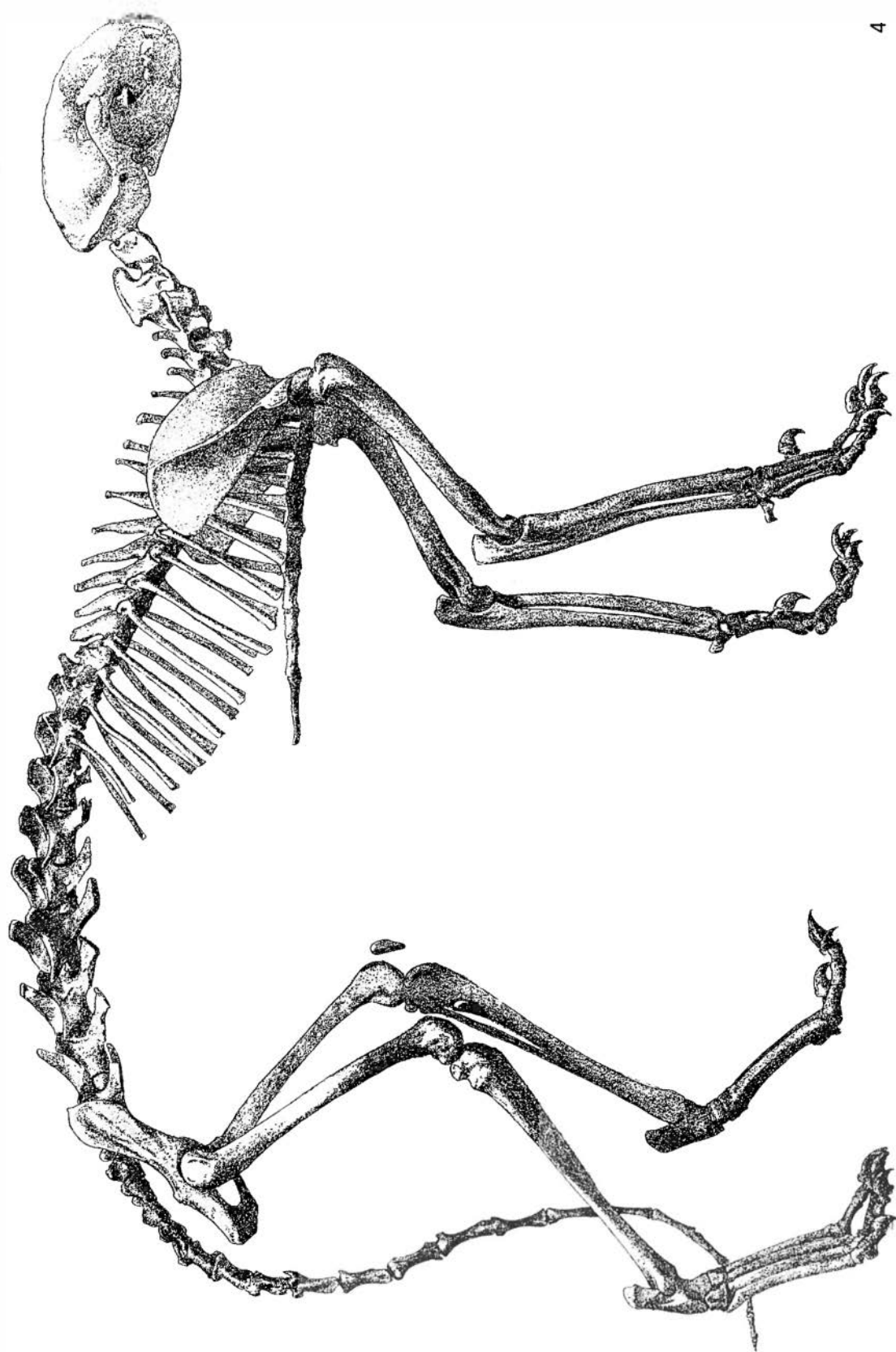
Maar waren deze niet-Egyptische katten, waarvan er één duidelijk van voor de tijd van de farao's dateert, wel huisdieren? De kat van Jericho is merkkelijk groter dan *Felis silvestris libyca* of *F. s. ornata*, en werd door anderen reeds aanzien als een "wilde bezoeker". De Harappa-kat lijkt daarentegen meer op onze katten en is nauw verwant aan de twee zojuist vermelde soorten.

Het verschijnen van de landbouw tijdens het neolithisch tijdperk en het optrekken van graanvelden hebben voor de snelle vermenigvuldiging van muizen gezorgd en zo ook van hun natuurlijke vijand, de kat. Maar

3

4

het is niet omdat zij in de nabijheid van de mens leven dat dieren huisdieren worden: muizen zijn geen huisdieren. Het domesticeren volgt zeer nauwkeurige criteria. Dieren waar de mens de voeding en de voortplanting van controleert worden aanzien als huisdieren. Daardoor kan de mens ook een selectie houden van dieren die hij al dan niet wenst te fokken en zo nieuwe rassen kweken.

Katten waren zeker niet de enige dieren die door de neolithische dorpen werden aangetrokken omwille van de aanwezigheid van muizen en andere kleine knaagdieren. Allerlei roofdieren, kleine hondachtigen zoals de vos en de fennek, en marterachtigen zoals de wezel bezochten diezelfde dorpen. Enkel de kat is een huisdier geworden omdat zij zich in de huizen heeft gevestigd, niet voor de mens is gevlucht, zich laten benaderen heeft en daarna tam geworden is. De mens heeft haar voedsel gegeven, haar verzorgd en haar beschermd.

De selectie door de mens of nieuwe levensgewoonten kunnen de morfologie van huisdieren veranderen. Wat de katten betreft heeft men volgende criteria in acht genomen: het ontstaan van een depressie op het achterste gedeelte van het neusbeen, waar het aansluit bij de voorhoofdsbeenderen in het midden van de schedel; een andere maatstaf zou de aanwezigheid zijn, bij de wilde katten, van een kleine kam die van de dijbeenring naar beneden naar het dijbeen loopt; de jukbeenderen zouden ook breder

zijn bij de wilde kat en het coronoïde uitsteeksel van het kaakbeen minder naar achter geschoven. Een beter meetbaar kenmerk is de schedelcapaciteit die kleiner is bij de huiskat dan bij de wilde kat. Voor schedels die dezelfde lengte hebben kunnen de volumes precies worden vergeleken. Voor deze schedels gebruikt men de schedelindex van Schauenberg: hoe kleiner het schedelvolumen, hoe groter de index (4).

Het toepassen van deze methode heeft veel bijgedragen tot het onderzoek naar de ware voorouders van de huiskat. Waar men de Europese wilde kat, *Felis silvestris silvestris*, buiten de voorouderlijke lijn van huiskatten kan houden, kunnen daarentegen de Nubische kat, *Felis s. libyca* en *Felis s. ornata*, die in Iran, in het zuiden van Afghanistan en in het meest westelijke gedeelte van Indië leeft, toch ernstig aanspraak maken op de titel van voorouder. Geen van beide is mensenschuw en beiden zoeken zelfs het menselijk gezelschap. Welnu, *Felis s. ornata* heeft een schedelindex die dicht bij deze van de huiskat ligt dan die van *Felis s. libyca*. Men heeft dus de hypothese vooropgesteld dat de ware voorouders van de huiskat onder *Felis s. ornata* te vinden zijn, die reeds gedomesticeerd vanuit Iran naar Egypte zouden geëxporteerd zijn rond 2000 voor Christus.

De resultaten van de studie van de schedelindex der gemummificeerde katten uit Egypte staan in tegenstrijd met deze hypothese want de

schedelindex van deze mummies is kleiner dan deze van *Felis s. ornata*. Het is niet duidelijk hoe men van een *Felis s. ornata* naar een *Felis s. catus* zou gegaan zijn zonder de tussenetappe van de katten in de tijd van de farao, met een daling van de schedelindex gevolgd door een verhoging. Integendeel, de schedelindex van de faraokatten ligt tussen deze van de Nubische woestijnkat en de huiskat. Men ziet dus een progressie van de index met drie etappen: *F. s. libyca*, katten van Sakkarah, de huidige *F. s. catus*.

De 'ornata'-kat waarvan de index dichterbij onze kat ligt dan deze van Sakkarah zou uiteindelijk een zwerfkat kunnen zijn die terug in het wild gaan leven is na de Ptolemaïsche tijd, maar vóór onze tijdrekening.

Tussen de gemummificeerde katten in het grafcomplex van Sakkarah vindt men er een paar waarvan de schedelindex deze van de Nubische kat niet overschrijdt. Deze ontdekking bevestigt de al eerdere ontdekking van een paar exemplaren van *Felis chaus* die men tussen de mummies van *Felis silvestris libyca* gevonden heeft, maar de woestijnkat is tot op heden geen huisdier. Men stelt zich dus de vraag of de oude Egyptenaren tot de Griekse periode de wilde katten niet temden, juist zoals de Soedanese Zandes het doen en deze katten niet dezelfde eerbewijzen gaven als ze stierven, zoals ze dat voor de katten met een huisdier-verleden gedaan hadden.

Kattenmummies

door Alain CHARRON
en Léonard GINSBURG

Mummies en dierebegravingplaatsen hebben de buitenlander die een bezoek brengt aan Egypte steeds erg geïntregeerd. Zij zijn het resultaat van een godsdienst waarmee die dieren in verband staan en die vaak verkeerd werd begrepen. Katten speelden een belangrijke rol en werden dikwijls vermeld door de klassieke auteurs. Kattenmummies boeien de dag van vandaag nog steeds. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de hedendaagse mens aan de kat gehecht is.

Talrijke klassieke auteurs zoals Herodotus, Diodorus van Sicilië of Polyenus leggen de nadruk op de rol die de kat in Egypte speelde. De interessantste onder hen is Diodorus. Hij verhaalt de gebruiken en gebeurtenissen zo getrouw dat je gaat denken dat hij een stad bezocht waar een katachtige godheid werd geëerd. Misschien was het wel Bubastis, in de Nijldelta? Hij beweert dat de Egyptenaren bepaalde dieren niet alleen vereren terwijl ze leven, maar ook nog na de dood. De katten behoren tot deze categorie...

Er zijn heel wat bekende begravingplaatsen, maar het is niet uitgesloten dat er een aantal zijn verdwenen of dat sommige begravingplaatsen nog niet werden ontdekt. Het belang van deze begravingplaatsen varieert

naargelang de steden of de periodes. De kattengraven zouden tot de oudste graven behoren. Alleen deze van de stier Apis te Sakkarah en Mnevis te Heliopolis dateren nog van een vroegere periode. Men kende onder de XXIIste dynastie reeds begravingen van katten. Vóór die tijd hadden slechts erg weinig katten recht gehad op een graf. De uitzonderlijke gevallen die teruggevonden werden stellen huisdieren voor aan dewelke een meester hulde heeft willen brengen.

Onder de XXIIste dynastie treft men reeds mummies aan te Boubastis, maar het is vanaf de XXVIste dynastie, of Saïtische periode, dat ze talrijker worden met voorbeelden in o.a. Thebe of Aboesir. Gedurende de XXXste dynastie, de tweede bezetting door de Perzen alsook de Grieks-Romeinse tijd, werden invuldende necropolen zich over het gehele land en werden er steeds meer mummies geborgen. Maar nog vóór het heidendom in Egypte verdween, kwam aan deze praktijk geleidelijk aan een einde. Kattenmummies werden in allerlei graven geborgen: catacomben voor dieren zoals in Denderah, oude graven die opnieuw werden gebruikt zoals in Sakkarah, cultusplaatsen zoals in Beni-Hassan, kruiken die onder de grond werden gestopt zoals in Abydos of gewoon op de grond zoals in Boubastis.

In een aantal gevallen werden dieren samen met mensen begraven, maar niet als huisvriend van de overledene. Te Thebe, in de streek van Assasif, werden verschillende

mummies, waaronder een kat, teruggevonden in het graf van Ankh-Hor dat van de Saïtische periode dateert. Deze dieren speelden daar toen waarschijnlijk een rol in de begravingsceremonie.

Hier volgt, van zuid naar noord, een kort overzicht van de gekende begravingplaatsen van katten:

Thebe : gedurende de eerste helft van de XIXde eeuw werden er enkele mummies teruggevonden; de sarcophagen komen uit Goernah (Romeinse tijd).

Denderah : hier vond men overblijfselen van katten terug in grote catacomben ten zuid-westen van de tempel; deze zijn verbrand toen een gedeelte van de necropool in de vlammen opging.

Heou : over deze begravingplaats heeft men geen inlichtingen.

Abydos : hier werd een pot met 73 mummies ontdekt (Romeinse tijd).

Akmlm, El-Hawawish : daar werden katten begraven van verschillende periodes.

Antaeopolis : op de kerkhoven van Antaeopolis en Badari ontdekten men enkele mummies van katachtigen naast mummies van honden (Griekse tijd).

Darb el Karelb : talrijke kattenmummies lagen er naast honden- en mensenmummies; er zouden nog andere katachtigen zijn ontdekt in Gebel Aboe Feda (Griekse tijd).

Roda : in het begin van deze eeuw werden mummies uit deze stad bestudeerd.

Beni-Hassan, Speos Artemidos : dit is één van de drie belangrijkste begravingplaatsen waar kattenmummies werden ontdekt. De necropool van Stabl-Antar, op de rech-

teroever van de Nijl, strekt zich uit over zowat een kilometer en omvat de Speos Artemidos, ondaardse grafkelders en een andere kleinere onafgewerkte speos die ten tijde van Alexander II werd geopend. Op het graf van Padykam in Toenah el Gebel staat geschreven dat deze persoon priester was van de levende kat van de tempel van Pakhet. Eén enkele kat was het voorwerp van een bijzondere cultus, maar stond zijn soortgenoten toe met hem te worden begraven, wat verklaart waarom hier tienduizenden mummies werden aangetroffen. Deze mummies werden in de XIXde eeuw jammer genoeg verbrand om er meststoffen van te maken voor Engeland (Perzische en Grieks-Romeinse tijd).

Tehna : hier vond men op twee verschillende plaatsen katten terug naast andere dieren (Romeinse tijd). **Magdola** : in het midden van krokodillegraven vond men een graf met kattenmummies terug (Grieks-Romeinse tijd).

Sakkarah, Boubastelon (5): ten zuidwesten van de piramide van Teti is er in de klif een vooruitstekend deel dat de volgende Arabische naam draagt: Aboad el Qotat, of "de graven van de katten". Op deze plaats treft men rotsgraven aan van belangrijke figuren uit de periode van het Nieuwe Rijk. Hier bevindt zich met name het graf van Aper-EI, vizier uit de tijd van de koningen Amenhotep III en IV. Deze graven werden gedurende de Griekse tijd gedeeltelijk opnieuw gebruikt voor het opbergen van kattenmummies. Deze graven verwijzen naar het

Boubasteion, een tempel van de godin Bastet, boven op het plateau gelegen. In de zalen 6 en 7 van Boubasteion, vond men nog slechts verkoalde beenderen; in zaal 13 trof men beenderen en mummies aan en in de zalen 1 en 17 ontdekte men naast beenderen en mummies ook nog amuletten en fragmenten van juwelen. Er bleven slechts tweehonderd mummies intact, maar er werden duizenden beenderen teruggevonden afkomstig van vernietigde mummies.

Glzeh : op duizendzeshonderd meter van de piramide van Cheops, heeft men op de zuidelijk gelegen begraafplaats 192 katten teruggevonden (Late Tijd).

Boubastis : men heeft er de door Herodotus vermelde kattenbegraving teruggevonden ten westen van de Tell Basta. Clandestiene sluikgravers hadden de plaats jammer genoeg reeds leeggehaald. Men heeft er talrijke

kuilen aangetroffen met daarnaast fragmenten van kattenbeenderen. Tussen al deze resten werden nog enkele bronzen kattenbeelden teruggevonden die de godin Bastet en de god Nefertoem voorstellen. Het waren precies die beelden die de plunders daarheen lokten. De wanden en de bodem van deze holen waren uit baksteen of verharde klei.

Onder de XXIIste dynastie, de periode tijdens dewelke de bijzettingen begonnen, groeide de tempel van Bastet uit tot één van de grootste heiligdommen van de delta. Ongeveer twintig jaar geleden werden een aantal kruiken opgegraven waarin beenderen van katachtigen zaten die blijkbaar niet werden gemummificeerd.

Tanis Zuvelen : op enkele kilometer ten zuiden van Tanis heeft Petrie kruiken ontdekt met kattenbeenderen (Late Tijd).

Balat : ligt helemaal in het zuiden,

5

buiten de vallei, in de oase van Dakhlah. In de buurt van een mastaba in het noorden van Balat, hebben archeologen van het Franse Instituut voor Oosterse Archeologie een reeks mensengraven van het einde van de Late Tijd blootgelegd. Een van die graven werd later opnieuw gebruikt om er 23 katten in te bergen.

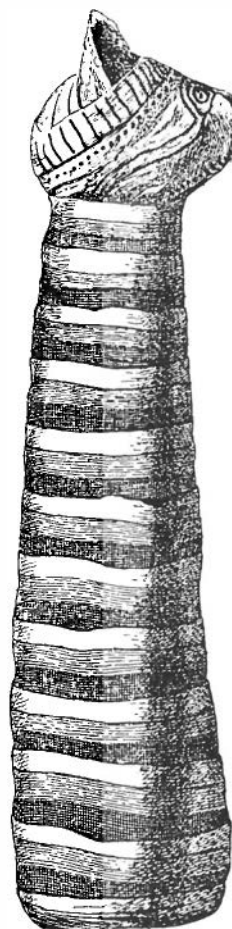
De mummies die in al die begraafplaatsen werden teruggevonden zaten in sarcofagen, waren in windsel gehuld of waren soms zonder omhulsel. In vele gevallen bleven er slechts beenderen over. Men heeft voornamelijk bronzen en houten sarcofagen aangetroffen, maar ook allerlei andere "verpakkingen" zoals voor de andere dieren. De bronzen sarcofagen werden in de vorm van een kat gegoten en bestonden in verschillende afmetingen. De mummie werd in de sokkel of in de sarcofaag zelf geplaatst. Ook de houten sarcofagengaven een voorstelling van de kat. De mummie kon op verschillende manieren worden bewaard: tussen de twee uitgeholde helften van het beeld of in een uitholling in of onder het beeld. Dit beeld werd dan geschilderd in de kleur van het levende dier of verguld. Het beeld werd dan vaak nog in windsel gewonden alsof het om een mummie ging. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de mummies in deze sarcofagen dikwijls mummies zijn van foetussen of pasgeborenen. Mummies worden meestal echter niet in sarcofagen teruggevonden. De enige bescherming die er nog rond zit is een windsel of een linnen

lijkwade of de twee boven elkaar. In Balat werden de katten waarschijnlijk slechts in één laag gehuld. Men heeft op de mummies nog een paar resten daarvan teruggevonden. In Sakkarah werden de mummies daarentegen veel beter beschermd. Bij het afwikkelen treffen we eerst een linnen windsel aan dat het lichaam helemaal bedekt en 4,4 m lang en 2 of 4 cm breed is. Daaronder zit dan een weefsel dat ongeveer 45 cm breed is en 80 tot 90 cm lang. Dit weefsel zit rond de mummie zoals een lijkwade.

Dan volgen nog een tweede en een derde windsel op een lijkwade en pas daaronder komen dan de fragmenten van het dier te voorschijn. Kleine mummies werden slechts met één doodskleed en één enkele laag windsel omwonden.

Het lichaam van de dieren kon op twee manieren worden omwonden: hetzij in de vorm van een lange mof met de voorste poten tegen de thorax gedrukt en de achterste poten in het verlengde van het lichaam (6), hetzij zoals het levende dier er uit zag, met de poten loodrecht op de romp. De poten konden afzonderlijk of twee per twee worden omzwachteld. Beide voorstellingen werden ook in Beni-Hassan aangetroffen en bestonden waarschijnlijk overal. Vanaf de Griekse tijd ging men op de meer abstracte katten met witte en bruine windsels geometrische motieven vormen. De mensen die de mummies inwikkelden, maakten merkwaardig complexe creaties (7). In Beni-Hassan en Sakkarah werd de kop in weefsel gehuld maar bleef toch goed herkenbaar. In de dikke laag

weefsel werden dan bovenop de kop staafjes ingewerkt waarrond valse oren gevormd werden. Erg vaak werden anatomische details ingevuld. Zo tekende men op het weefsel of op maskers van bepleisterd weefsel de ogen, de neus, of wat pels op de kop of op de snuit. In een aantal gevallen werd het dier niet omwikkeld en in Boubastis werden bepaalde dieren zelfs niet

6

in de vorm van een mummie bewaard. Maar het is voorlopig nog moeilijk een verklaring te vinden voor de verkoolde beenderen die soms aangetroffen werden. De verbranding zou opzettelijk zijn gebeurd. In de buurt van de kuilen van Boubastis werden immers ovens ontdekt.

Na de bespreking van wat we de "verpakking" kunnen noemen, moeten we even blijven stilstaan bij de gemummificeerde lichamen die voor de vorsers vaak verrassingen in petto houden. Bij het vergelijken van de resultaten van de studie over kattenmummies met de getuigenissen in de oude teksten worden zij erg vaak met uiteenlopende problemen geconfronteerd.

Eens de windsels zijn verwijderd, vindt men soms dieren terug die nog een gedeelte van hun haar hebben. Dat haar is lichtrood of geel en getijgerd. De lichamen zijn volledig verdroogd. Dit is het resultaat van het natronbad waarin de dieren werden gedoopt. Van de katten die men in Sakkarah heeft teruggevonden blijft vaak alleen het skelet over, min of meer bedekt met een harsachtige, zwartbruine en blinkende laag die met de uitgedroogde huid overeenkomt. In sommige gevallen werden de organen eruit gehaald, wat een betere bewaring van het lichaam garandeerde.

Bij het bestuderen van deze dieren, stelt men vast dat het bijna altijd om jonge katten, vaak pasgeborenen, gaat. Uit een onderzoek van het gebit kan men afleiden op welke

leeftijd deze dieren zijn gestorven en of het wilde katten of huisdieren waren.

Van de 23 katten die men in Balat heeft aangetroffen zijn er negen katjes die uitsluitend melktanden hebben en dus tussen één en zes maanden oud zijn, vijf andere met een gemengd gebit die tussen zeven en acht maanden oud zijn en tenslotte negen die een definitief maar weinig gebruikt gebit hebben en, bijgevolg tussen één en twee jaar oud zijn.

Over de katten die in Thebe, Roda en Beni-Hassan zijn ontdekt bezitten we geen details, maar wat duidelijk is, is dat het meestal lichamen van jong gestorven dieren betreft. Ook in Sakkarah zijn er overwegend jonge dieren aangetroffen. Het gebeurde slechts zelden dat een kat volwassen werd voor ze werd gemummificeerd. Uit een studie van de mummies van het British Museum blijkt dat er van de 53 specimen twee zijn gestorven vóór ze één maand oud waren, twintig tussen één en vier maanden, vijf tussen vijf en acht maanden, zeven tussen negen en twaalf maanden, zeven tussen dertien en vierentwintig maanden en twee nog iets later. In het Louvre werd een gelijkaardige studie ondernomen en ook daar heeft men gemerkt dat het vaak om jonge katten ging.

Het enige wat men hierover kan zeggen, en dit in tegenstelling tot wat de klassieke auteurs schreven, is dat deze dieren werden gedood. Een kat moet normaal immers zeker twaalf jaar oud kunnen worden.

Op enkele schedels werden sporen van slagen, met name been- en neusbreuken, aangetroffen. Men denkt echter dat de meeste katten, de volwassen katten uitgezonderd, werden gewurgd of verdronken. De studies van het British Museum bewijzen dat de katten doorwuring werden omgebracht. Er konden trouwens sporen van worden waargenomen op de nekken van de dieren die in Balat en Sakkarah werden gevonden: ontworchte ruggewervels, gescheiden van de kop of het lichaam, tonen aan dat de nek van deze dieren werd omgewrongen. Dat ziet men trouwens goed bij de dieren waarbij onder de huid de beenderen op hun plaats zijn blijven zitten. De schedel ligt dan gewoonlijk niet in het verlengde van de ruggewervel maar is één kwartslag gedraaid.

Deze katten werden dus opzettelijk gedood en, zo blijkt, op twee bepaalde leeftijden: omstreeks vier maanden, wanneer het dier groot genoeg was om te worden gemummificeerd en tussen negen en twaalf maanden, voor katten die toch niet voor de voortplanting zouden worden gebruikt. De katten werden opgekweekt en onderhouden en op precieze tijdstippen, na de geboorte van de kattenjongen, werden er een aantal ter dood gebracht in een afgelegen gedeelte van het heiligdom dat niet voor het publiek toegankelijk was. Vervolgens werden ze gemummificeerd en verkocht aan pelgrims die een ex-voto ter ere van de godin wilden afleggen. Dankzij dit ex-voto kon men de godheid danken of haar wat vragen. Het deed dienst als tussenschakel

bij het vragen van een gunst.

Naar alle schijn was er gedurende bepaalde periodes een tekort aan katten. Sommige mummies die langs buiten perfect bewaard zijn gebleven, bevatten slechts een kop of een poot. Andere gevallen zijn niet zo eenvoudig te verklaren. Zo werden in de mummies soms steeds op dezelfde manier verminkte dieren aangetroffen.

In Beni-Hassan bijvoorbeeld werden erg vaak halve dieren gevonden waarbij het lichaam bij de vierde of vijfde lendewervel was doorgesneden. De andere helft werd misschien ook gemummificeerd, maar ze werd door vorsers tot nu toe nooit aangetroffen. Men zou dat moeten nagaan op mummies die aan de mesthandel zijn ontsnapt. De katten die in Sakkarah zijn gevonden missen vaak een poot. Deze poot werd vóór de mummificatie opzettelijk afgebroken ter hoogte van het opperarmbeen of het scheenbeen. In andere gevallen ontbreken de twee voorste en de twee achterste poten. Soms bevat de mummie alleen de schedel en de romp of het achterwerk. Er zijn zelfs mummies die uitsluitend een poot of een achterwerk bevatten. Mummies voor volwassen dieren dienden soms om kattenjongen te verpakken. Zo troffen we in één mummie zes jongen aan. Dit laatste geval is moeilijk te verklaren in periodes gedurende dewelke men nood had aan mummies. Twee andere gevallen zijn nog vreemder. In de eerste mummie zat een kop, een voorschedel en een poot met daarbij een voorschedel en een kaakbeen van een

8
jakhals en resten van vogels en kleine reptielen. De tweede mummie bevatte niets van een kat, maar de wervelkolom en de twee achterste poten van een kikker. Wij weten niet wat de balsemers van toen ertoe heeft aangezet iets dergelijks te ondernemen. Uit al die abnormale gevallen kunnen we wel afleiden dat zelfs het allerkleinste deel van een dier evenveel waarde had als het hele dier en dezelfde rol speelde. Het uitzicht, met name dat van een volledige kat, was echter het belangrijkste. Om van een echte mummie te kunnen spreken was het daarentegen van groot belang dat een stuk van het dier aanwezig was (8).

Bij deze begraafplaatsen die ontelbare mummies bevatten moet men zich een handel in beelden tussen het personeel van de tempel en mensen die een offergave wilden brengen. De mummie moest nogal waardevol zijn want het dier had iets goddelijks. Onder de Romeinen bloedde deze praktijk langzaam aan dood omdat de nieuwe christelijke godsdienst deze "waaninnige" cultus veroordeelde.

De kat in de Thebaanse privé-graven

door Arpag MEKHITARIAN

De Thebaanse necropolis - een bron van inlichtingen over het leven en het geloof van de Egyptenaren, vooral deze van het Nieuwe Rijk, dankzij de ontelbare gebeeldhouwde of geschilderde taferelen die de wanden van haar vierhonderd privé-graven bekleden - moest ons wel iets onthullen over de rol van de kat in de maatschappij of in het gedachtengoed van het Oude Egypte. Teneinde de iconografische dokumentatie samen te stellen met betrekking tot dit sympathiek en geheimzinnig dier, volstaat het één werk nauwgezet door te nemen: de *Topographical Bibliography* van Bertha PORTER, voortgezet door Rosalind L.B. MOSS met de medewerking van Ethel W. BURNEY, (Vol. I - The Theban Necropolis, Part I. Private Tombs. Oxford, 1960.) De auteurs hebben zorgvuldig al de taferelen in het kort beschreven zelfs deze die niet gepubliceerd zijn of waren. Men stelt vast dat de kat binnen het kader van drie thema's voorkomt. We zullen ze hier trachten te ontleiden.

In Thebe lieten de welstellenden zich soms graag voorstellen op vogeljacht in het moeras. Dit thema staat zeker een vijftig- of zestigtal keren op de lijst maar de taferelen zijn helaas dikwijls gedeeltelijk bewaard of bijna volledig vernield. Eén der meest aantrekkelijke versies is deze van het graf van Menna dat door zijn artistieke eigenschappen de moeite loont om van dichterbij bekeken te worden (1). Een met

papyri dicht begroeide plek verdeelt de twee taferelen: rechts harpoeneert de overledene twee vissen; links werpt hij een boemerang naar de vogels. Aan beide kanten staat hij recht in een boot van papyrus en is hij vergezeld van vrouw en kinderen. De echtgenote houdt haar man bij de taille en ondersteunt hem. Eén van de dochters, een jong meisje in haar puberteit maar nog naakt afgebeeld, zoals dat toen gewoon was voor jonge kinderen, knielt neer naast haar ouders en buigt zich naar voor om met een bevallig gebaar een blauwe lotusknop in zijn groen omhulsel te plukken. De wilde eenden die de slachting overleefd hebben landen op de Nijl te midden van lotusbloemen en van vissen die rustig in het water zwemmen. Eén van de vogels vliegt nog, snavel open en tong naar voren; een andere, staartveren naar omhoog, trekt de vleugels in; een derde is al de, blijkbaar eetbare, harten van de waterbloemen aan het pikken. Het is een ware film in drie tempo's. Het water, waarvan de golven werden gesuggereerd door verticale zigzags, geeft aldus de indruk, en dit op een smalle strook, van grote diepte. De blauwe tinten, in zeer rijke schakeringen, lijken wel met waterverf aangebracht en doen even het stucwerk dat als achtergrond dient vergeten. De witte, groene, rode of zwarte penseelstreken verlevendigen wat een enigszins eentonige symfonie in het blauw had kunnen zijn.

Voor de jager staat zijn zoon, met een iet wat domme uitdrukking op

zijn gezicht. Hij draait zich om naar zijn vader en wijst met de vinger naar de papyrusstruik waarin het drama zich afspeelt. De vogels worden uit hun nest verdreven door een kat, waarvan men zegt dat zijte dien einde werd afgericht. Een vroegere theorie zag de kat eerder als een soort profiteur. Soms ziet men ijsvogels of wilde eenden die zich, teneinde hun nest te verdedigen, met een dreigende snavel op de dieren neerstorten die op de papyrusstengels klimmen om er eieren of vogeltjes te vinden. Hier ziet men een ichneumon met ronde oren en een lange dikke staart die de kat volgen. Eén van de takken met een bloemscherm van sobere lijnen en kleuren, buigt onder haar gewicht. Een groene achtergrond met verkleurde tinten geeft nog meer reliëf aan de dieren die de schilder heeft willen op de voorgrond plaatsen. Het schurkachtig uitzicht van de kat en het sluwe profiel van de rat worden wonderbaarlijk weergegeven zoals ook hun bewegingen die niet noodzakelijk in verband staan met de voorwerpen waarop zij hun poten zetten. Men staat ertelkens weer oververbaasd hoe de Egyptische kunstenaar erin slaagt de voornaamste trekken van zijn onderwerpen samen te vatten en zo met de meest sobere middelen een harmonisch geheel te scheppen waar esthetische schoonheid en een fijne gevoeligheid in evenwicht zijn. Vanuit een strikt technisch standpunt gezien, merkt men dat de kleurlagen opeenvolgend aangebracht worden: zo ziet men in licht reliëf een papy-

russtengel dwars door het lichaam van de ichneumon lopen. Hij werd ook, zoals de kat, eerst "ingekleurd" en dan pas door een zwarte omtrek omringd die de vorm doet uitkomen.

Wanneer men de schijnbaar ver van alle religieuze thematiek verwijderde schilderijen bekijkt mag men in de Egyptische context nooit uit het oog verliezen dat rituele gronden leidinggevend waren bij het ontwerp van een tempel of grafwand. Wat de jacht- en visvangsttaferelen betreft, volstaat het te onderstrepen dat deze ook in de tempels aangetroffen werden, maar hier speelt de farao, zoon der goden en enige priester van de cultus, de hoofdrol. Dit bestaat erin de dieren te verzamelen die op het altaar geofferd zouden worden. Binnen de omheining van de tempel werden vijvers uitgegraven waarop de koning het ceremonieel van het vangen van watervogels moest volgen. Het feit dat gewone stervelingen, uit eigen belang, de ritus uitvoeren is één van de voorbeelden van de democratisering van de ritus. Van esthetisch standpunt uit, zal de natuurlijke begaafdheid van elke schilder van een veel voorkomend onderwerp, een meesterwerk of een gewoon werk maken. Een zeer poëtisch fragment uit het graf van Menna zal ons hiervan overtuigen. Aan het linker uiteinde van het tafereel ziet men een jong meisje, lotusbloemen en eenden in de armen, zich omdraaien om naar de oever te kijken: zij wil blijkbaar het droevig spektakel van de door haar vader aangerichte slachting niet zien. Er is in haargebaar, zoals

in dit van haar jongere zuster die zich voorover buigt om een bloem uitte Nijl te plukken, iets onverschilligs, maar ook een vredigheid die in sterk contrast staat met de gewelddadigheid van het centrale tafereel. We hebben natuurlijk te maken met een gewild contrast tussen het dynamisme van de hoofdfiguur en de rust van de andere figuren. Het is niet de eerste keer dat men dit in Egyptische composities waarneemt. Het sierlijk detail dat wij hier beschrijven werd overduidelijk door de kunstenaar met liefde getekend. Het profiel van het meisje werd in verschillende verbeteringen tot een fris en lachend gezichtje omgetoverd. De linker elleboog was te hoekig: de omtrek werd verzacht maar de oorspronkelijke lijn schemert er door. De uitwerking van de armen, de zongebruinde huid, en de ronde vormen van het lichaam duiden er eveneens op. Iedere beweging getuigt van sierlijke lenigheid: van de voeten tot aan de borst is het lichaam in profiel weergegeven, naar rechts gekeerd, maar op de schouders staat het hoofd naar achter gedraaid. Zulke vrijheden zijn kenmerkend voor kunstenaars uit de faraonische tijd, maar bieden enorme mogelijkheden. Zou de hedendaagse schilder, vrij van academische regels die hem aan vluchtlijnen en vluchtpunten binden, na zoveel duizende jaren, niet dichterbij zijn Egyptische broeder staan dan de schilders die in Pompeï werkzaam waren? Het meisje uit het jachttafereel van Menna bekoort noch getuigt van de onsterfelijkheid van geïnspireerde kunst. De onbekende auteur heeft

zich door het gebruik van een paar basiskleuren - roze-bruin, geel, blauw-groen, zwart en veel wit, onsterfelijk gemaakt: we zien hem als voorstander van soepele lijnen en heldere tot doorschijnende kleuren, iemand die eenvoud zocht en grootsprakerigheid vermeed.

Maar we stonden vooral stil bij de schilderijen uit het graf van Menna omdat men daar in een prachtig jachttafereel het onderwerp van onze studie vindt. De kat is jammer genoeg niet meer te vinden in de meeste andere versies van de vogeljacht. Het mooiste specimen wordt overigens niet ter plaatse maar wel in het British Museum tentoongesteld. Het werd in het graf van een zekere Nebamon gevonden, een graf dat volledig geplunderd werd en waarvan de overblijfselen naar Londen werden gebracht (11). De overledene staat, zoals gewoonlijk, in een papyrusbootje dat proportioneel te klein is in vergelijking met de Egyptische kano's die de familie van de jager vervoeren. Achter hem staat zijn echtgenote getooid in een lang gewaad dat in fijne plooitjes valt. Ze heeft een feestelijk kapsel en draagt een lotusboekje in de hand en een sistrum in de andere. Tussen de benen van Nebamon zit zijn dochter. Zij is naakt en houdt de kuit van zijn been met één hand vast terwijl zij zich naar haar moeder omdraait alsof ze haar bloemen wou aanbieden. Een dikke haarlok valt op haar borst. Vooraan in de boot zit een gans.

In het midden van het tafereel

bevindt zich een getijgerde kater op twee papyrusstengels die onder zijn gewicht doorplooiën. Hij vangt een wilde eend bij de vleugels en verplettert twee onfortuinlijke kwikstaarten onder zijn klauwen. Boven de met papyrus begroeide plek vliegen vogels in een wilde vlucht, opgeschrokken door de boemerang die naar hen geworpen wordt. De dreigende jager houdt inderdaad drie jonge reigers bij de poten vast, lokvogels, terwijl hij in de andere hand het dodelijk wapen houdt dat hij met volle kracht naar de vogels gaat werpen. Een voor de Egyptische schilderijen typische "Spielerei" is dat een rechterarm voorzien is van een linkerhand, terwijl wat schijnbaar de linkerarm is een rechterhand heeft. De kleurenpracht, de compositie, de beweging, maken van deze schildering beslist de meest opmerkelijke in zijn genre. De lijnen zijn opmerkelijk zuiver. Het gevoel van volume, gegeven door de "dégradé"-tinten en de zeer realistische indruk die het tafereel geeft, getuigen van een naturalisme dat slechts zelden gevonden wordt in de Egyptische kunst.

Wij hebben hoger op het ritueel karakter van de jachttafereelen aangehaald. In het voorbeeld van het British Museum is het detail van de kat zo waarheidsgetrouw dat men zich moeilijk kan inbeelden dat de kunstenaar hier niet meer dan een symbool zou gezien hebben. De bruinachtige pels en de krachtige vormen doen eerder denken aan een wild dier dat voor eigen rekening werkt dan aan een huis-

dier afgericht om vogels voor zijn meester te jagen.

In een tweede thema in de Thebaanse graven, is de kat aanwezig onder de zetel van de edele dames die aan een banket aanzitten of onder de zetel van de echtgenote van de overledene, of wanneer zij offergaven ontvangen. Als wij ons niet vergissen komt dit thema zestien maal terug in veertien verschillende graven, maar drie ervan lijken nog steeds niet afgebeeld in de Egyptische literatuur (III).

Eén der meest beroemde voorbeelden, is de kat die een vis verorbert uit het graf van Nakht (TT 52) dat uit de tijd van Thoetmosis IV dateert. Op dezelfde wand waar ook het bankettafeel met het al even bekend muzikanten-trio voorkomt, werd de afbeelding van het echtpaar Nakht en Tawy jammer genoeg vernield. Voor hen liggen de offergaven en een man brengt hen nieuwe bloemstukken waarin papyrus en lotus verwerkt zijn. De getijgerde kat onder de stoel van Tawy, die wel bewaard werd, is een en al lenigheid: gretig begint zij aan haar prooi, een vis die zo getekend is dat hij wel levend lijkt.

Welke betekenis gaven de Egyptenaren nu aan die kat? Gaat het hier nogmaals om een verdoken erotisch symbool of, getuigen deze afbeeldingen van de bijzondere liefde die de Egyptenaren koesterden voor dit zachtvaardige dier? Wij laten aan andere vorsers de zorg om dit raadsel op te lossen.

Wij gaan aldus over naar het derde en laatste thema, een mythologisch thema, waarin de kat voorkomt in de privé-graven van de Thebaanse necropolis. De grafkelders van Deir-el-Medina zijn blijkbaar de enige waar het welbekende vignet afgebeeld wordt met als onderwerp de dreigende kat, beschermer van de zon of misschien Re zelf die zijn vijand de slang Apofis, de kop afsnijdt aan de voet van een "ished"-boom. Dit is één van de vignetten uit het hoofdstuk XVII van het Dodenboek. Zeven voorbeelden ervan werden teruggevonden in graven van het werkmansdorp, uit de tijd van de XIXe en de XXe dynastie.

Het tafereel wordt op een wand, of op de gewelven van de grafkelder afgebeeld of opgenomen in een fries. Het meest verzorgde en zeker het meest recente specimen is dat uit het graf van Inherkha. De blauwe slang rolt rond de stam van een mooie, met rood fruit overladen boom. De getijgerde kat met lange oren, met het uitzicht van een leeuw, verplettert met haar rechterpoot de kop van Apofis en met een mes in de linkerpoot snijdt ze het lichaam door van de bloedende slang (IV). Nakhtemout, rechtstaande, gekleed met een breed wit in plooiën vallend kleed en een stok in de hand, kijkt deze slachting heel kalm toe. Boven hem staat een net afgebeeld, zoals men er ook gebruikt bij de vogelvangst, symbool van de valstrikken, de hinderlagen waaraan de overledene in de onderwereld zal moeten ontsnappen, net zoals de zon dat moet.

De verering van Boubastis-Bastet in Grieks-Romeins Egypte

door Jan QUAEGBEUR

Zowels bij de Griekse en Romeinse auteurs als in de Griekse papyri en opschriften wordt de Egyptische kattergodin Bastet, Boubastis geheten, dit is de naam van haar cultusplaats.

Antieke auteursover kattenverering

Over de verering van de kat en andere dieren in het oude Egypte schrijven heel wat klassieke en later ook christelijke auteurs. De Griekse en Romeinse reizigers, zoals Herodotus en Strabo, waren verwonderd over de verering van dieren; het waren bovendien deels dieren waar ze niet vertrouwd mee waren. Denken we maar aan de krokodil, die de Grieken "hagedis" genoemd hebben. Voor de kerkvaders, die er niets van begrepen hebben, was deze dierenverering het voorbeeld bij uitstek van het verderfelijke heidendom.

Eeneerste, belangrijke schrijver die aan de godin Boubastis bijzondere aandacht verleent is Herodotus (5de eeuw v. Chr.). In het tweede boek van zijn Historiën, schrijft hij er herhaaldelijk over. Hij stelt Boubastis gelijk met Artemis, een identificatie die ook bij latere auteurs voorkomt. Hij schrijft over het eigenaardige gedrag van katten in bepaalde omstandigheden, over de rouwuitingen bij het overlijden van een kat en over hun begravenis op heilige plaatsen. Verder heeft hij het over de feesten in de stad Boubastis, gelegen in de Delta (Tell Basta), waar het er zeer levendig aan toe ging. De vermelding van erotisch bedoelde handelingen bij de feest-

viering (vrouwen heffen hun kled omhoog, zie verder) roept vragen op in verband met de gelijkstelling van Boubastis met Artemis (Diana), die geen expliciete sexuele connotaties heeft. De vergelijking is te verklaren vanuit andere aspecten, namelijk de strijdbaarheid van beide godinnen (zie de band tussen Bastet en de leeuwegodin Sechmet), hun maankarakter en hun rol als geboortehulpster (Artemis Eileithyia). Men haalt dikwijls het verhaal aan van een Romein die een kat doodde en die om die reden door de plaatselijke bevolking gelyncht werd. Dit verhaal gaat terug op Diodorus van Sicilië en vinden we ook bij Cicero. Diodorus geeft als een ooggetuige verslagen zegt dat dit gebeurde ten tijde van koning Ptolemaeus XII Auletes (vader van de beroemde Kleopatra) op een ogenblik dat men moeilijkheden met de Romeinen probeerde te vermijden. Dezelfde auteur vertelt ook dat men aan de katten brood in melk gedrenkt te eten gaf. Ook Aelianus heeft het over het voederen van de dieren. Dat het goddelijk karakter van de kat te maken heeft met het feit dat de kat nuttig is tegen ongedierte zoals slangen (de kat als helper van de zonnegod Re) schijnt Diodorus ook te weten.

Heel wat auteurs geven aandacht aan de zorg die besteed wordt aan de dieren, niet alleen tijdens hun leven, maar ook bij hun dood, die aanleiding is tot allerlei uitingen van rouw. De dode dieren werden dan naar speciale plaatsen gebracht waar zij werden gemummificeerd en bijgezet. Deze gegevens worden niet alleen bevestigd door de

archeologie, aangezien verschillende dergelijke begraafplaatsen teruggevonden werden, maar ook door papyrusteksten (zie verder).

Een aantal schrijvers wijzen op andere aspecten die verklaren waarom de kat als heilig dier vereerd werd. Naast het solaire karakter van het dier (als bestrijder van het kwaad), wordt ook zijn maankarakter in het licht gesteld. Katten paren tijdens de nacht en hun gejam is het hevigst bij volle maan. Zo schrijft Plutarchus, in zijn boek Over Isis en Osiris, dat de kat de eerste keer één jong werpt, de tweede keer twee, enz. tot zij, de zevende keer, alles samen 28 jongen heeft. Zoveel als er dagen zijn in een (maan)maand; ook zouden de pupillen van de kat zich aanpassen aan toenemen en afnemen van de maan.

Samengevat kunnen we zeggen dat volgende karaktertrekken aangehaald worden als verklaring voor de goddelijkheid van het dier: zijn rol bij het uitroeien van ongedierte, zijn nachtelijke levenswijze en het opvallend gemak om jongen ter wereld te brengen.

Boubastis wordt dan ook aanroepen in liefdesperikelen, bij vruchtbaarheidsproblemen en bij bevallingen, en meer algemeen ter bescherming tegen kwaad.

Hellenistische afbeeldingen en Griekse inscripties

De komst van de Grieken, vooral vanaf de inval van Alexander de Grote (332 v. Chr.), zal in het Nijlland

heel wat veranderingen teweeg brengen. De Grieken behouden hun eigen taal en brengen hun eigen culturele tradities mee. Een domein waarop bepaalde Grieken zich aanpassen, zijn de religieuze gebruiken.

Dat Grieken zich ook tot de godin Boubastis wendden, blijkt uit voorstellingen en inscripties. Uit het einde van de 4de/begin 3de eeuw v. Chr. stamt reeds een kalkstenen beeld van een liggende, wellicht zwangere, kat, afkomstig uit Tell Basta en bewaard te Kaïro in het Museum van Landbouw (9). De Griekse inscriptie op de basis luidt: "Nikippe aan Boubastis". De uitwerking van het beeld lijkt niet echt Egyptisch te zijn. Het gaat ongetwijfeld om een soort ex-voto, vermoedelijk om een goede bevaling af te smeken, of uit dank ervoor. Het is opvallend dat bij de wijopschriften ter ere van de godin Boubastis, soms verbonden met andere godheden, heel wat personen voorkomen met zuiver Griekse namen, zoals Galateia, dochter van Theodotos, of Asteria en Timarion, dochters van Sotion. Als het om vrouwen gaat, is het vermoeden gewettigd dat de votiegave bedoeld is om een voorspoedige zwangerschap of bescherming van het jonge kind te bekomen. Boubastis was in de eerste plaats de beschermster van de vrouw en de kinderen. Zij krijgt de bijnaam Soteira "de reddster". In één geval is de reden expliciet aangegeven: Theano deelt ons mee dat ze een altaar, dat te Alexandrië teruggevonden werd, aan Boubastis en Harmaïs wijdt om hen te danken voor de redding van

haar dochter in grote gevaren, waarmee vermoedelijk de gevaren van een zeereis bedoeld worden. De bijzondere beschermster tegen de gevaren op zee is Isis. Isis en Boubastis zijn daarom nog niet als concurrenten te beschouwen: de kattedodin wordt als een gestalte van Isis gezien, zoals een Griekse inscriptie die Isis-Boubastis vermeldt bevestigt.

De groeiende aanwezigheid van Grieken en later ook Romeinen in Egypte brengt een hellenisering van de bovenlaag van de plaatselijke bevolking te weeg. De priesterklasse stelt zich, algemeen gezien, loyaal op tegenover de Griekse machthebbers. Welstellende Egyptenaren, zoals zij die in de administratie een baan hebben, passen zich aan de Griekse cultuur aan. Zij gaan zich kleden en kapen zoals de Grieken en nemen

eventueel een Griekse naam aan; sommigen lezen Homerus, maar zij behouden hun godsdienstige tradities, hun goden en hun funeraire gebruiken. Ook de Egyptische goden worden vestimentair en stilistisch aangepast om gemakkelijker door de niet-Egyptische bevolking aanvaard te worden en wellicht ook om in te spelen op de helleniserende smaak van de inlandse welgestelden.

Een prachtig voorbeeld van een helleniserend Egyptisch godenbeeld is een kalkstenen sculptuur van Boubastis die bewaard wordt in het Pelizaeus-Museum te Hildesheim en gesitueerd in de 1e eeuw na Chr. of soms vroeger (10). Dit deels verguld en beschilderd beeld van 47 cm. hoog stelt de kattedodin voor als een staande vrouw met een katekop. De godin draagt een lang kleed dat in de

ΝΙΚΙΠΠΗ ΤΟΥ ΑΣΤΕΙΟΥ

plooien neervalt en de borsten vrijlaat; een schoudermantel lijkt het kleed op te houden door middel van de knoop tussen de borsten. Dit doet aan het Isis-kleed denken. Op de linkerarm houdt de kattergodin een kind, met de rechterhand houdt ze een sistrum vast, een muziekinstrument dat typisch is voor Hathor en Isis en tevens gebruikt wordt om kwade geesten op afstand te houden. Voor haar op de hoek van de sokkel, is nog een niet met zekerheid geïdentificeerd element te zien. Het is duidelijk dat Griekse kunstnormen dit beeld sterk beïnvloed hebben.

Hellenistische voorstellingen van de godin Boubastis vinden we ook op Romeinse munten van de gouw van Boubastis in de Delta.

Een typisch product van de "Greco-Egyptische" beschaving zijn de terracotta beeldjes; sommige sluiten aan bij de Griekse traditie andere zijn in de eigen faraonische stijl, andere nog vertonen mengvormen. Een terracotta figuurtje in de tentoonstelling (11) dat een kat voorstelt met naar voor gewende kop is een product dat zich in de faraonische traditie inschakelt. Er zijn meerdere helleniserende terracotta's bekend die een godin (Isis-Boubastis) voorstellen samen met katten.

Een interessant beeldje uit de Romeinse tijd dat zeker vermelding verdient (12) is een voorstelling in aardewerk van een bokswedstrijd tussen een kat en een muis terwijl een adelaar als scheidsrechter toekijkt en de palm van de overwinning vasthoudt. De interpretatie is niet zo eenvoudig. Sommigen willen

10

er een religieuze of zelfs funeraire betekenis aan geven. Het gegeven is in elk geval in te schakelen in het algemeen bekende thema van de strijd tussen katten en muizen, waarvan we in Egypte voorbeelden hebben van het Nieuwe Rijk (zie elders) tot in de Koptische tijd. Er mag hierook herinnerd worden aan het demotisch verhaal, bewaard in een Leidse papyrus uit de Romeinse tijd, dat handelt over de vijandelijkheden tussen een kattenmoeder en een moeder-gier. Het is een onderdeel van een mythologisch verhaal dat betrekking heeft op de terugkeer van de zon (het "zonneoog"). Er zijn ook voorstel-

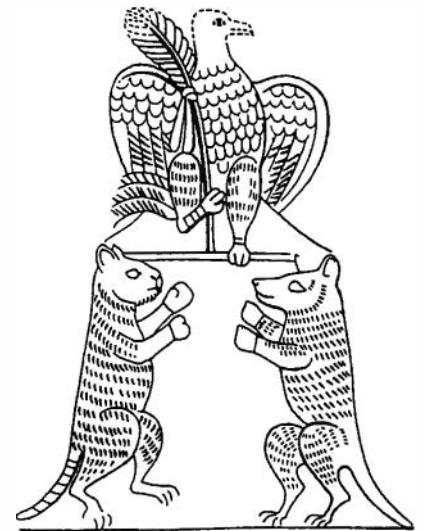
lingen bekend van de betreffende dialoog tussen de Nubische kat als incarnatie van Tefnoet en de kleine aap Thot als gezant van Re, zowel uit de Romeinse tijd als vroeger. In deze context kan men zich ook afvragen of bepaalde terracotta beeldjes, die een godin voorstellen, bekend als "Isis-Aphrodite anasyrmene", die haar kleed opheft om haar geslacht te tonen, niet in verband te brengen zijn met wat Herodotus vertelt over de Boubastis-feesten.

Gegevens uit Griekse en demotische papyri

Naast de vermelde mythologische

11

12

tekst zijn er verschillende categorieën Griekse en demotische papyri die hier in het licht dienen gesteld te worden omdat ze ons informatie bieden over de verering van de kat.

Vooreerst kan men wijzen op een lange passage van een Griekse magische papyrus (PGM III 1-164: rond 300 n. chr.). Het is een bezwering die de bedoeling heeft alle kwaad op afstand te houden, maar die ook dient om liefdesbanden te smeden of om dromen te krijgen die een antwoord moeten bieden voor bepaalde problemen. Een lange formule met vele toverspreuken moet uitgesproken worden terwijl men een kat tot een "esiës" maakt door het dier onder water te verstikken. Deze rite, bedoeld om de vijanden van Re, die de gestalte van een kat kon aannemen, uit te schakelen, is bijzonder merkwaardig tegen de achtergrond van het taboe om katten te doden.

De term "esiës" (van Egyptisch hesi) betekent oorspronkelijk .

De oorlog tussen kat en muis

(samenvatting)

door Eric VAN ESSCHE

De rol van de kat in fabels en sprookjes: de oorlog tussen kat en muis, de omgekeerde wereld.

Iedereen kent de fabels van Jean de La Fontaine en de acteurs van dit vreemd theater zijn geen vreemdelingen: de zuinigemier, de zorgeloze krekkel, de vleiende vos, de naïeve raaf en de hovaardige kikvors. Het is ook geweten dat de La Fontaine niet de eerste fabeldichter in Europa is die dieren liet handelen als mensen: Aesopus, de bekende Griekse fabeldichter maakte in de IVe eeuw voor onze tijdrekening al gebruik van dit procédé, namelijk in zijn apologieën waarin de dieren definitief hun

symbolische waarde zouden krijgen als zinnebeeld van een menselijk gebrek of kwaliteit.

Maar wat minder geweten lijkt, is dat de Egyptenaren de stap gezet hebben van de concrete en gedetailleerde beschrijving van dieren, naar een afbeelding met menselijke eigenschappen. Zij hadden reeds ontdekt dat de dieren door hun instinct geleid, blijkbaar gehoorzamen aan één dominante impuls: bij hen zijn de voornaamste karaktertrekken opvallender dan bij de mens en daarom is men geneigd enkel deze te onthouden.

Zo heeft men in Egypte, van het Oude Rijk tot de Koptische tijd maar vooral tijdens de ramessidische periode (einde van de 14e eeuw

voor onze tijdrekening), een dertigtal verschillende thema's kunnen vinden waar dieren zich als mensen gedragen. Overal, op reliëfs, op beschilderde voorwerpen, op papyrusrollen en in het bijzonder op ostraca vindt men exemplaren van de Egyptische fauna die aan het spektakel deelnemen, rollen opvoeren die gaan van hulpkok tot farao, van soldaat tot priester, of gevangene, en zelfs tot die van een godheid.

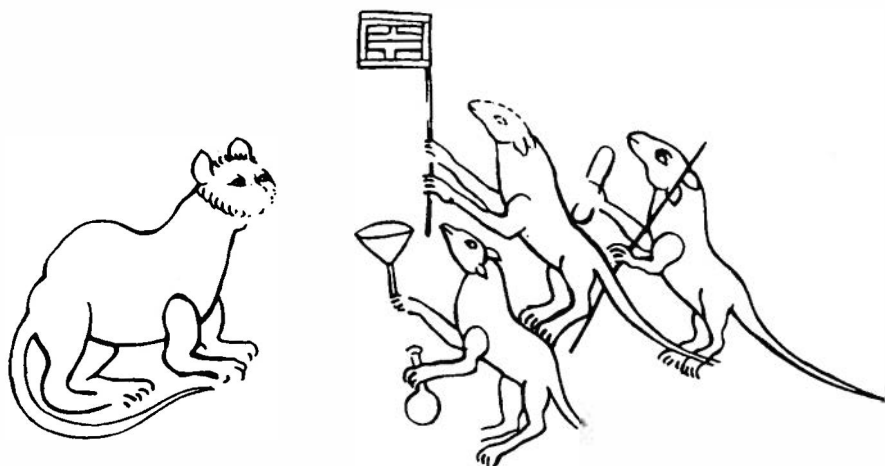
Maar in het repertorium van dit denkbeeldig theater, is er één stuk waarmee de egyptologen nog steeds moeilijkheden hebben vanwege de problemen en de vraagtekens die het opwekt. En dat is het verhaal van de oorlog tussen kat en muis.

Van de ramessidische periode tot de Koptische eeuwen kan men, in de diverse iconografische bronnen, vier motieven onderscheiden die in verband gebracht kunnen worden met de strijd tussen de kat en de muis. Zo ziet men op de papyrusrol van Turijn (13) een muizenleger een kattevesting bestormen. De aanvoerder van het muizenleger leidt de aanval vanop een strijdswagen die door honden getrokken wordt. Hij schiet zijn pijlen af op een vluchtende vijand terwijl zijn trekdieren wild rondspringen, de muil wijd open alsof ze de katten wilden verpletteren. Voor deze strijdswagen marcheert de infanterie. De stormloop gaat tot bij het gebouw zelf want men ziet één der aanvallers op een ladder tegen de muur en een andere het metselwerk uit elkaar halen terwijl de katten met de armen in de lucht van achter de muren de overgave van de burcht aangeven.

Het tweede tafereel toont een duel tussen een kat en een muis. Een eerste versie komt voor op de hoger vermelde papyrusrol. Hier vechten de dieren met knuppels. Een complexer tafereel op een terracotta in het Museum van Kopenhagen (12) toont de tegenstanders met bokshandschoenen naar mekaar tripelend. Boven hun hoofd zweeft een valk die als scheidsrechter de overwinningspalm vast houdt.

Een derde soort afbeelding, jammer genoeg meestal fragmentarisch, toont de onderwerping van de kat aan de leider van het muizenleger, die haar opwacht.

14

Een laatste episode, die ons alleen bekend is van een Koptische muurschildering, bewaard in het Museum van Kaïro (14) toont een delegatie muizen die een vredesvoorstel aan de kat komen doen. Drie muizen lopen naar de kater met in hun handen een vlag die zij blijkbaar de overwinnaar willen overhandigen, alsook een beker en een beurs of een flesje, een stok en een brood, vermoedelijk allemaal offergaven om het geschil af te ronden.

Een laatste serie documenten waar men de ene als dienaar van de andere kan zien heeft men eveneens beschouwd als een etappe van scènes uit de oorlog tussen kat en muis. Deze taferelen ziet men op ostraca uit de ramessidische tijd: een eerste tekening (15) toont Dame Muis op een vouwstoel gekleed met een lange witte geplis-

seerde paan. Zij houdt een strootje in de hand om wijn te kunnen drinken uit de kruik die haar door een kat gebracht wordt. De kat heeft de gevulde kruik naast haar op een voetsteun neergezet. Naast de voetsteun ligt een kleinere kat. Een andere dienaar knoopt een band om de hals van haar meesteres. Een soortgelijk tafereel komt op de papyrusrol van Kaïro voor (16): hier ziet men een stel dienaars, allen katten, druk bezig met het toilet van Dame Muis. De meesteres zit op een stoeltje, een knecht geeft haar een beker wijn terwijl een andere haar kapsel goed legt. Achter deze groep staat een vroedvrouw die een jong muisje draagt en achter haar, een knecht met een waaier.

Het Oude Egypte heeft ons geen litteraire versie gelaten die de strijd tussen de kat en muis beschrijft. Er

blijven ons alleen een paar afbeeldingen over die ons steeds dezelfde protagonisten tonen. Wel vindt men de dieren terug, zowel in hun biologische relatie (raa - prooi) als omgekeerd (muizen die katten aanvallen) in de mondeling overgeleverde literatuur in het Nijldal, van het Midden Oosten tot in Turkije, van de 10de eeuw tot vandaag.

De kern van deze verhalen is dezelfde: een hypocriete kat veroverd door zijn mooie praatjes een muis die hij daarna vermoordt en opeet. Deze episode veroorzaakt dan een wrede oorlog tussen het muizenvolk en de katten. De aanvallers nemen eerst de bovenhand op de verraste katten alvorens uiteindelijk te worden overwonnen volgens de logica van de natuurlijke krachten. Men gaat van de veronderstelling uit dat de recentere oosterse verhalen afgeleid zijn van één origineel oud-Egyptisch verhaal waarvan de teksten verloren gegaan zijn.

Deze verhalen laten ons toe de hierboven aangehaalde Egyptische taferelen volgens eenzelfde orde te rangschikken. Men begint vanzelfsprekend met de strijdtafereelen - bezetting van de kattevesting door de muizen - dan komt de onderwerping van de kat aan de leider van het muizenvolk en dan uiteindelijk de muizenafvaardiging die op haar beurt de vrede komt sluiten om de natuurlijke verhouding te herstellen.

De auteurs zijn het niet eens omtrent het literaire genre waarin ons ver

15

haal van de oorlog tussen katten en muizen zou opgenomen moeten worden. Eerst heeft men het aanzien als een parodie, of een satire, die op een humoristische wijze aan maatschappijkritiek doet; anderen zagen er een fabel in die een zedenspreuk zou illustreren.

Uiteindelijk schijnt het idee van een "omgekeerde wereld" het meest

interessant voorstel te zijn. Deze hypothese heeft het voordeel dat ze niet steunt op een kunstmatig verhaal maar wel degelijk uitgaat van de documenten als dusdanig. Inderdaad, ostraca uit het Nieuwe Rijk bevatten ook nog andere diertafereelen: een eerste voorbeeld toont een nijlpaard dat in de takken van een vijgeboom klimt terwijl een zwaluw hier een ladder voor nodig

16

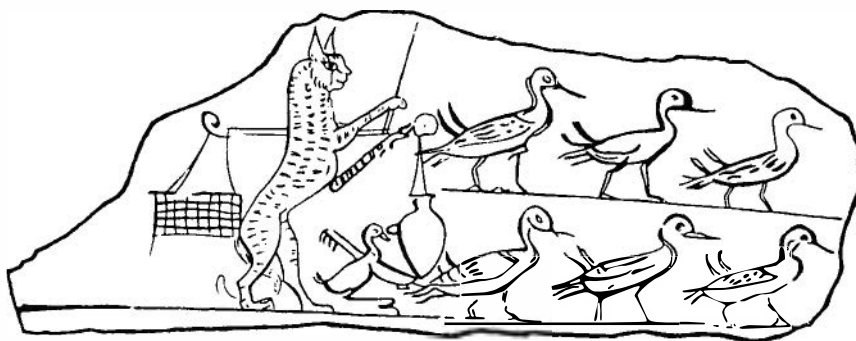

heeft; een tweede toont een kat als ganzenhoeder (17). Een derde ostracon toont een kat die een jonge man voor de heer des huizes sleept met de bedoeling hem een straf op te leggen in het bijzijn van de muis.

Al deze taferelen zijn op dezelfde leest geschoeid. Ze beelden vertrouwde taferelen uit in een vreemde dierenmaatschappij waarin de diverse protagonisten zich gedragen zoals in een 'omgekeerde wereld'. De hoger beschreven muizenafvaardiging behoort daar waarschijnlijk niet toe maar eerder tot die van de voorstellingen waarin de dieren spreken en zich gedragen zoals mensen.

De belegering van de kattevesting tenslotte, behoort tot een andere beeldenkategorie: het betreft één der weinige directe illustraties van een rivaliteit tussen katten en muizen. Om één der hoogtepunten van het relaas te illustreren heeft de Egyptische kunstenaar, zoals gewoonlijk, beelden geput uit het bestaande repertoire. Nu hebben de XIXde en XXde dynastie op de muren van de tempels indrukwekkende reliëfs van gevechten nagelaten waar men Seth I, Ramses II en Ramses III de vijandelijke vestingen ziet bestormen; qua compositie niet toevallig nagenoeg identiek aan de gevecht scènes van de satirische papyrusrol van Turijn.

Wij zouden tenslotte een paar woorden willen zeggen over de hypothetische tekst die aan de

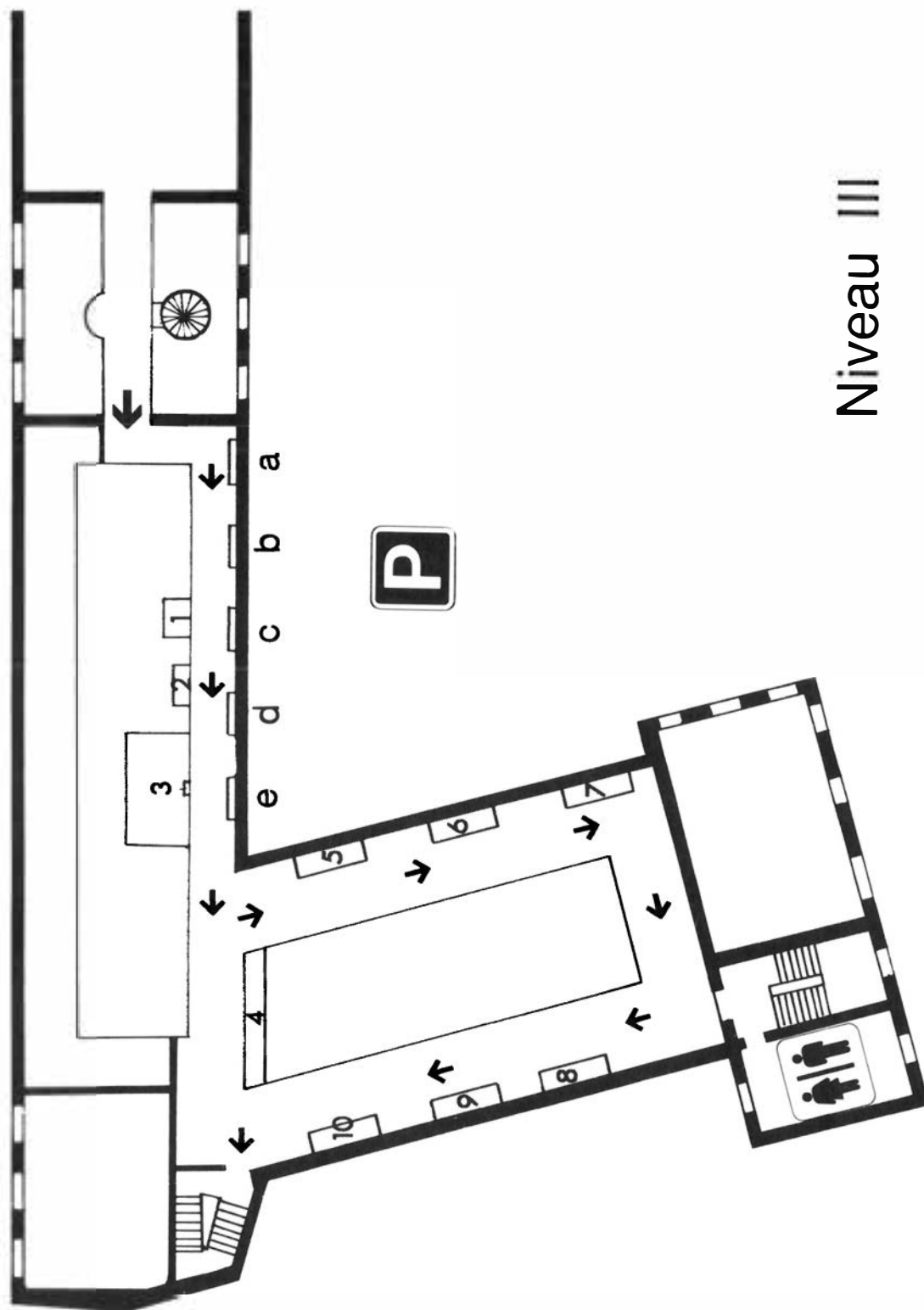
17

grond zou liggen van het "kat-en-muis-thema". Het evenwicht van de krachten van de natuur wordt eerst in opspraak gebracht, waaraan een onevenwicht teweeg brengt - de wereld omgekeerd - dan opnieuw bevestigd, wat de oorspronkelijke natuurlijke orde weer herstelt. Deze zienswijze is veel te kenmerkend voor de Oud Egyptische denkwijze opdat men ze zou buiten beschouwing laten. Voor de Egyptenaar was de wereld inderdaad in twee tegenovergestelde maar niet van elkaar los te maken eenheden verdeeld: Orde en Chaos. Orde in de wereld is noodzakelijk voor het overleven van de mens maar ze wordt voortdurend door wanorde, door Chaos, bedreigd. De koning is de garant van deze orde. Het overschakelen van de ene regering naar de andere brengt onvermijdelijk Chaos mee wat de opvolger de kans geeft om zich als hersteller van de Orde op te stellen. Zou ons verhaal eigenlijk ook niet

de Orde van de wereld in opspraak brengen om ze achteraf beter te bevestigen? En zou men de overheersing van de katten door de muizen dan niet enkel als een binnendringen van de Chaos moeten aanzien vooraleer het natuurlijk evenwicht terug wordt hersteld? Het lijkt weinig waarschijnlijk. De Egyptische kunstenaars hebben er zich alleszins op toegelegd de eindoverwinning van de Orde voor te stellen en niet de kortstondige overheersing van de Chaos.

Zolang er geen oude tekst ontdekt wordt, die de strijd tussen katten en muizen weergeeft, kan men, naar onze mening, geen definitieve conclusie trekken. Maar men kan wel verwondering opbrengen voor de weelderige oud-Egyptische beschaving die gedurende haar lange bestaan de grondslag legde van zoveel zaken die nu nog actueel blijven.

Niveau III

NIVEAU III

TOONKAST 1. CARNIVORA - LANDROOFDIEREN

Er bestaan momenteel 4070 soorten zoogdieren die onderverdeeld worden in 21 orden.

Tot de orde van de CARNIVORA (landroofdieren) behoren 231 soorten landzoogdieren waarvan de lichaamsbouw en het gedrag speciaal aangepast zijn aan het vangen en doden van andere gewervelde dieren.

Enkele aanpassingen zijn de sterk ontwikkelde hoektanden, de knipkiezen, de scherpe nagels en het grotendeels of geheel ontbreken van het sleutelbeen zodat de voorste ledematen erg beweeglijk zijn.

De massa van de landroofdieren varieert van 40 tot 1000 kg.

De kunst om prooien te bemachtigen vergt een langdurig leerproces en vereist goed ontwikkelde hersenen.

Roofdieren zijn erg belangrijk voor het natuurlijk evenwicht. Ze doden vooral zieke of zwakke dieren, wat noodzakelijk is om de populaties van de prooidieren gezond te houden.

De orde der landroofdieren omvat 7 families :

Hondachtigen (familie *Canidae*; 35 soorten)

Voorbeelden : hond, jakhals, prairiewolf, wolf, hyenahond,...

Een zeer homogene familie die zich van de andere landroofdieren onderscheidt door het volume van de hersenen en de vooruitstekende snuit. De poten zijn lang. Bij een normale pas zijn de hondachtigen echte teengangers, bij het hardlopen over grote afstanden raken ook andere delen van de voet de grond. Hondachtigen zijn echte vleeseters of alleseters.

Verspreiding : kosmopolitisch, behalve Madagascar.

Grote beren (familie *Ursidae*; 7 soorten)

Voorbeelden : bruine beer, grizzly, Tibetaanse beer, kraagbeer,...

Grote beren zijn fors gebouwde roofdieren. Het matig zicht van deze zoogangers wordt gecompenseerd door een uitstekende reukzin.

Grote beren zijn alleseters.

Verspreiding : Noord-Amerika, Europa, Azië, Noordelijke IJszee, Andesgebergte.

Kleine beren (familie *Procyonidae*; 17 soorten)

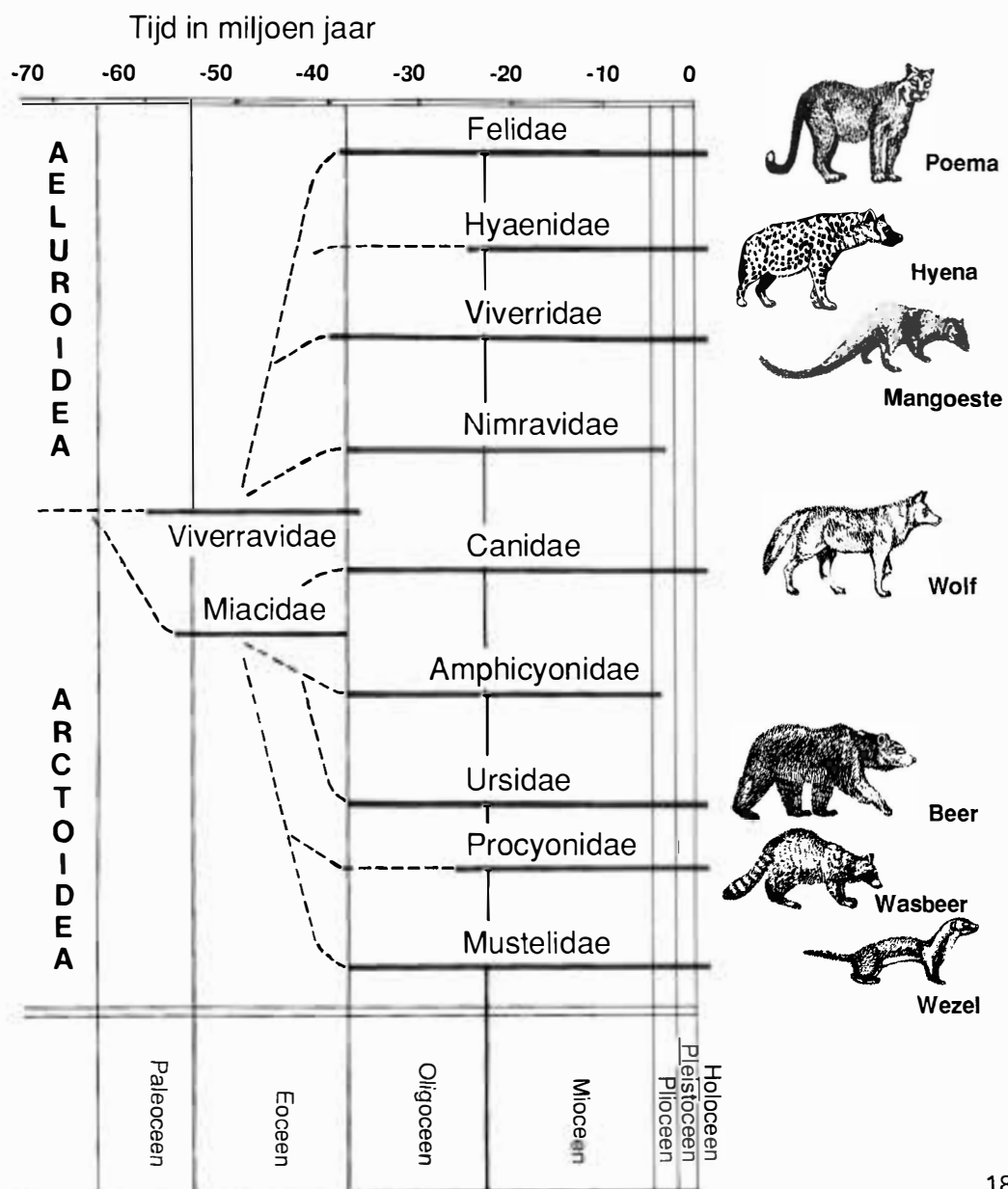
Voorbeelden : wasbeerhond, neusbeer, rolstaartbeer,...

Kleine beren vormen een heterogene groep middelgrote roofdieren. Deze ware of gedeeltelijke zoogangers zijn slechte lopers doch uitstekende klimmers. Hun zintuigen zijn slecht ontwikkeld. Kleine beren zijn alleseters.

Verspreiding : Noord-Amerika, Zuid-Amerika, zuidelijk China.

STAMBOOM VAN DE ROOFDIEREN

18

Marterachtigen (familie *Mustelidae*; 67 soorten)

Voorbeelden : bunzing, wezel, marter, otter, honingdas, veelvraat,...

Marterachtigen zijn kleine tot middelgrote nachtdieren. Ondanks hun korte pootjes zijn het snelle rovers. Sommige zijn echte teengangers, andere gedeeltelijke zoolgangers. De reukzin is beter ontwikkeld dan het gehoor en het zicht. Marterachtigen zijn voornamelijk vleeseters.

Verspreiding : kosmopolitisch, behalve Madagascar en Australië.

Civetkatachtigen (familie *Viverridae*; 66 soorten)

Voorbeelden : genetkat, civetkat, ichneumon, stokstaartje,...

Een zeer heterogene familie van kleine tot middelgrote roofdieren uit warme streken van de Oude Wereld. De nagels aan de korte poten zijn soms half intrekbaar. Civetkatachtigen zijn teengangers of gedeeltelijke zoolgangers. Meestal zijn het echte vleeseters, doch sommige soorten zijn vruchteneters of alleseters.

Verspreiding : zuidwestelijk Europa, Afrika, tropisch Azië.

Hyena-achtigen en aardwolven (familie *Hyaenidae*; 4 soorten)

Voorbeelden : gevlekte hyena, bruine hyena, gestreepte hyena en aardwolf.

Hyena-achtigen zijn middelgrote teengangers. Hun typische opgerichte houding danken ze aan het feit dat de voorpoten heel wat langer zijn dan de achterpoten. Deze roofdieren leven in troepen en zijn zowel echte jagers als aaseters. Enkel de aardwolf is een insekteneter.

Verspreiding : Afrika, Nabije en Midden-Oosten, Indië.

Katachtigen (familie *Felidae*; 35 soorten)

De intrekbare nagels, de lange poten, het krachtig gebit en de pels met camouflagekleuren, maken van deze snelle teengangers de beste jagers onder de landroofdieren.

Verspreiding : kosmopolitisch, behalve Groenland, noordelijk Eurazië, Madagascar en Australië.

Robben, walrussen en oorrobben die de zeeroofdieren (*Pinnipedia*) vormen, zijn verwant met de landroofdieren. Ze konden zich een 20 tot 30 miljoen jaar geleden ontwikkelen uit marterachtigen en grote beren en hebben zich sindsdien aangepast aan een leven in het water.

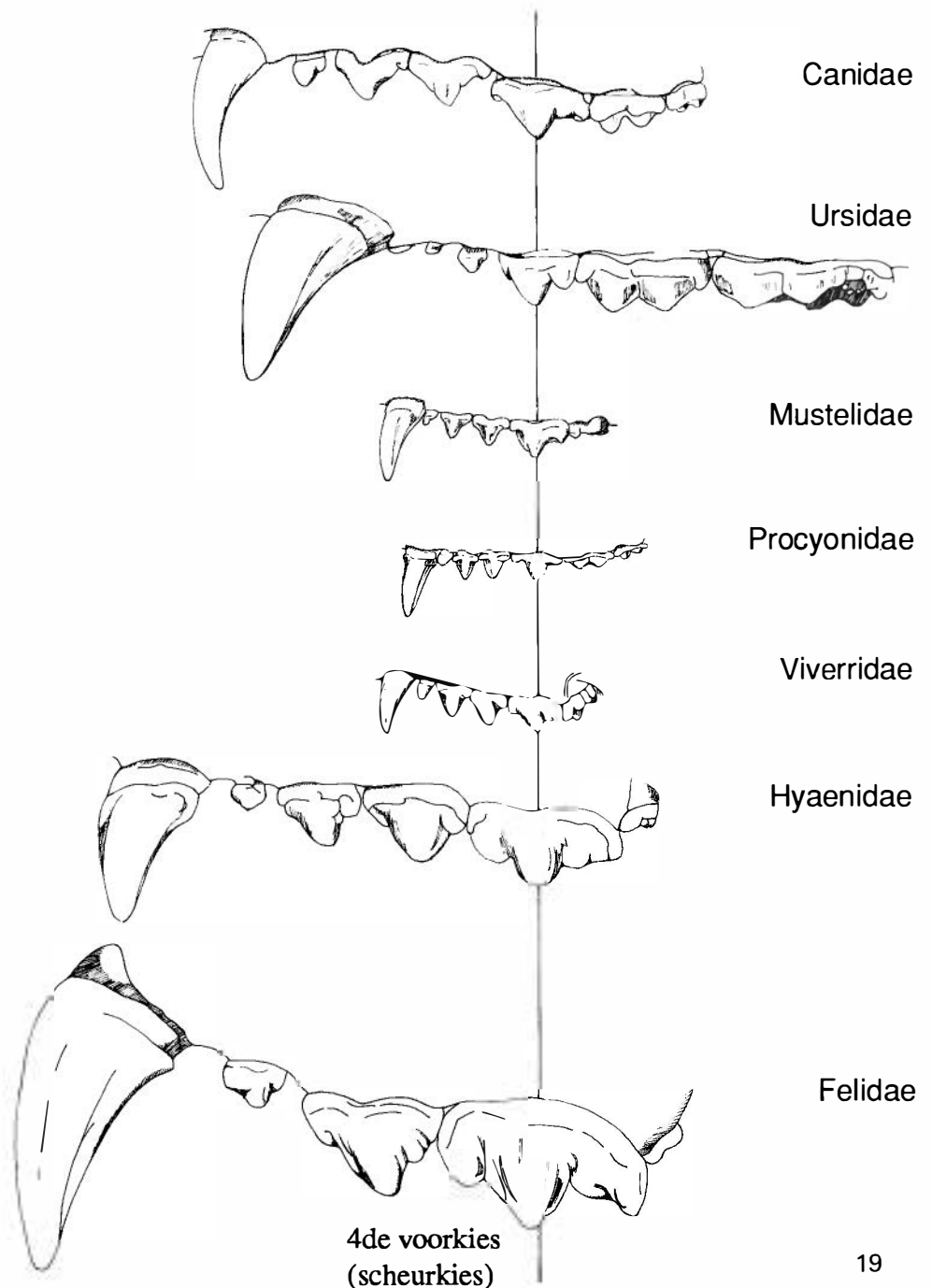
GEBIT VAN ROOFDIEREN

Toonkast 2. GEBIT VAN DE LANDROOFDIEREN

In tegenstelling tot vezelrijk plantaardig voedsel is eiwitrijk vlees gemakkelijk verteerbaar. Alvorens het doorte slikken hoeft vlees zelfs niet gekauwd te worden, doch volstaat het dat het in stukken wordt gesneden.

Kiezen met snijdende randen zijn dus typisch voor vleeseters, terwijl kiezen met afgeplatte kauwvlakken typisch zijn voor alleseters. Uit de bouw van het gebit kan dus de voedingswijze en de graad van specialisatie afgeleid worden. Kenmerkend voor landroofdieren zijn de "scheurkiezen" (19). Dit zijn de precies in elkaar passende laatste voorkies van de bovenkaak en de eerste ware kies van de onderkaak. De hoektanden zijn groot en vaak sabelvormig.

Katachtigen eten enkel vlees; ze beschikken over bijzonder sterk ontwikkelde scheurkiezen.

Toonkast 3. VERSCEIDENHEID BIJ DE KATACHTIGEN

Overzicht van de familie der katachtigen. De verschillende soorten zijn geografisch gegroepeerd. (Deze toonkast sluit aan bij muurkast d en toonkast 4.)

Europa

1 *Felis lynx*

Lynx

De lynx heeft het meest noordelijk verspreidingsgebied onder de katachtigen.

Hij leeft zowel in de loofbossen van de gematigde streken als in de naaldbossen van de taiga. Lynxen zijn onvermoeibare, krachtige roofdieren die ook uitstekend in bomen kunnen klimmen.

In tegenstelling tot de andere katachtigen eten ze nooit kadavers.

2 *Felis silvestris*

Wilde kat

Wilde katten zijn solitair levende, schuwe bosdieren. Ze zijn vooral 's morgens en 's avonds actief en voeden zich met kleine knaagdieren, vogels en insecten. In onze streken konden de populaties zich uitbreiden door het quasi verdwijnen van vossen.

Afrika

3 *Felis serval*

Serval

Met zijn kleine kop, zijn brede oorschelpen en zijn lange poten is de serval wellicht de minst harmonieus gebouwde katachtige. Hij is nochtans een handig klimmer en een goede zwemmer. De serval leeft dicht bij waterlopen in de savanne. Zijn grote oorschelpen bezorgen hem een uitstekend gehoor. Zelfs knaagdieren die zich in ondergrondse gangen verplaatsen worden gehoord.

Azië

4 *Panthera uncia*

Sneeuwpanter of irbis

Een zeldzaam en weinig gekend roofdier dat solitair in de bergen van Centraal-Azië leeft, zelfs tot op 4000 m hoogte. In de winter wordt de neus tijdens het slapen lekker warm gehouden door de dikke en dichte staart.

5 *Panthera tigris*

Tijger

De grootste soort onder de huidige katachtigen (een mannelijke Siberische tijger kan tot 384 kg wegen). Tijgers leven in dicht begroeide gebieden : taiga, tropisch en gematigd woud, savanne,... Ze komen voor tot 3000 m hoogte. Door overbejaging is de tijger in heel wat streken totaal verdwenen. Wellicht blijven er amper 2000 exemplaren over.

Amerika

1 - 2 *Felis concolor*

Poema

Roofdier dat weinig eisen stelt aan zijn omgeving, waardoor het een zeer groot verspreidingsgebied heeft. Deze schuwe en voorzichtige katachtige jaagt vooral 's nachts.

De poema maakt geregeld grote tochten in zijn erg uitgestrekt territorium van soms 300 km². Zeer jonge dieren zijn gevlekt, doch de vlekken verdwijnen reeds bij de eerste rui.

Deze twee dieren illustreren mooi de regel van Bergmann (zie toonkast e). Specimen 1 is afkomstig van Brits-Columbia (Canada), specimen 2 van Costa Rica (Centraal-Amerika).

3 *Felis tigrinus*

Tijgergenetkat

Deze uitstekende klimmer leeft vooral in bosrijke gebieden. Over de levenswijze van de tijgergenetkat is weinig bekend. Ze maakt jacht op kleine zoogdieren, vogels en grote insecten.

4 *Panthera onca*

Jaguar

Dit roofdier leeft dicht bij waterlopen in het tropisch woud. Een jaguar kan erg goed zwemmen. Hij maakt jacht op zoogdieren, doch eet ook vissen die hij met de voorpoten uit het water haalt.

5 *Felis yagouarundi*

Jaguarundi

De jaguarundi is een zeer aparte verschijning onder de katachtigen. Met zijn korte poten en kleine oorschelpen lijkt hij meer op een otter (marterachtigen) dan op een kat. Binnen een zelfde populatie komen zwarte, grijze en bruine dieren voor. De bruine kleurvormen worden vaak eyra's genoemd.

Jaguarundi's leven aan de rand van bossen, in struikgewas en kreupelhout. Ze zijn zowel overdag als 's nachts actief.

Muurkast b. ANATOMISCHE BIJZONDERHEDEN VAN DE KATACHTIGEN

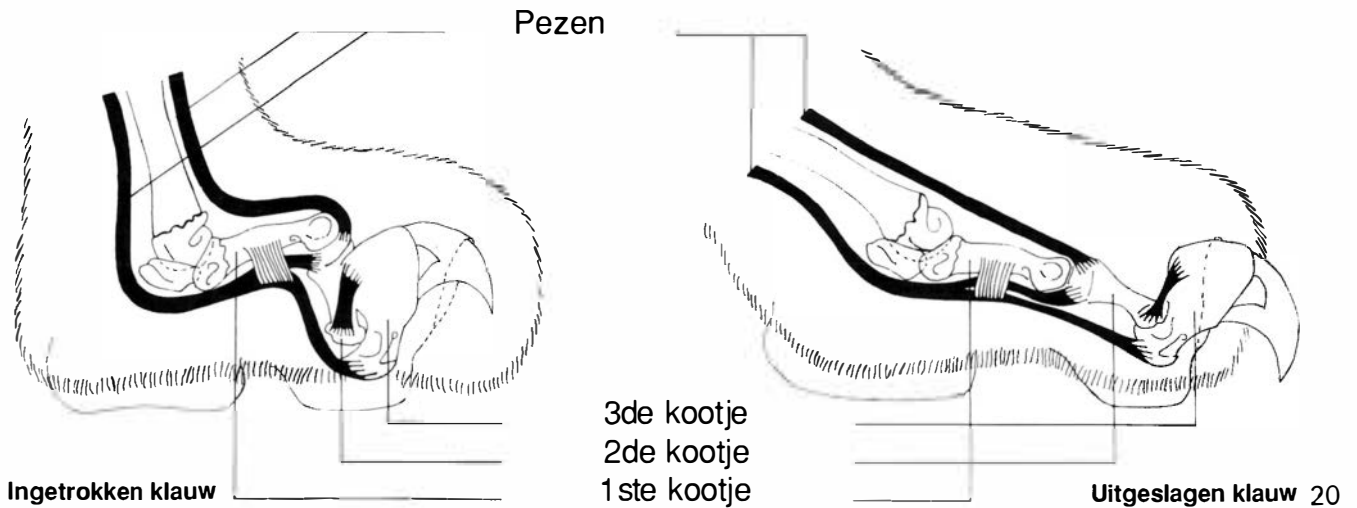
De lichaamsbouw van katten is volledig ingesteld op het bejagen van prooien. In tegenstelling tot hondachtigen gaan katachtigen meestal alleen op jacht. Ze beleren en besluipen hun prooi en trachten deze zo dicht mogelijk te benaderen alvorens toe te slaan.

Een dergelijke jachttechniek is mogelijk dank zij:

- de goed ontwikkelde zintuigen (vooral zicht en gehoor)
- de camouflagekleuren van de pels
- de mogelijkheid om bijna onhoorbaar te lopen en te sluipen (de nagels zijn intrekbaar en schokken worden opgevangen door dikke, vetig aanvoelende zoolkussens onderaan de tenen)
- de grote hersenen en het zeer goed stereoscopisch zicht, die er voor zorgen dat de afstanden goed kunnen ingeschat worden en dat alle lichaamsbewegingen worden gecoördineerd
- de grote hoektanden en de scherpe nagels, die gebruikt worden om een prooi snel te doden.

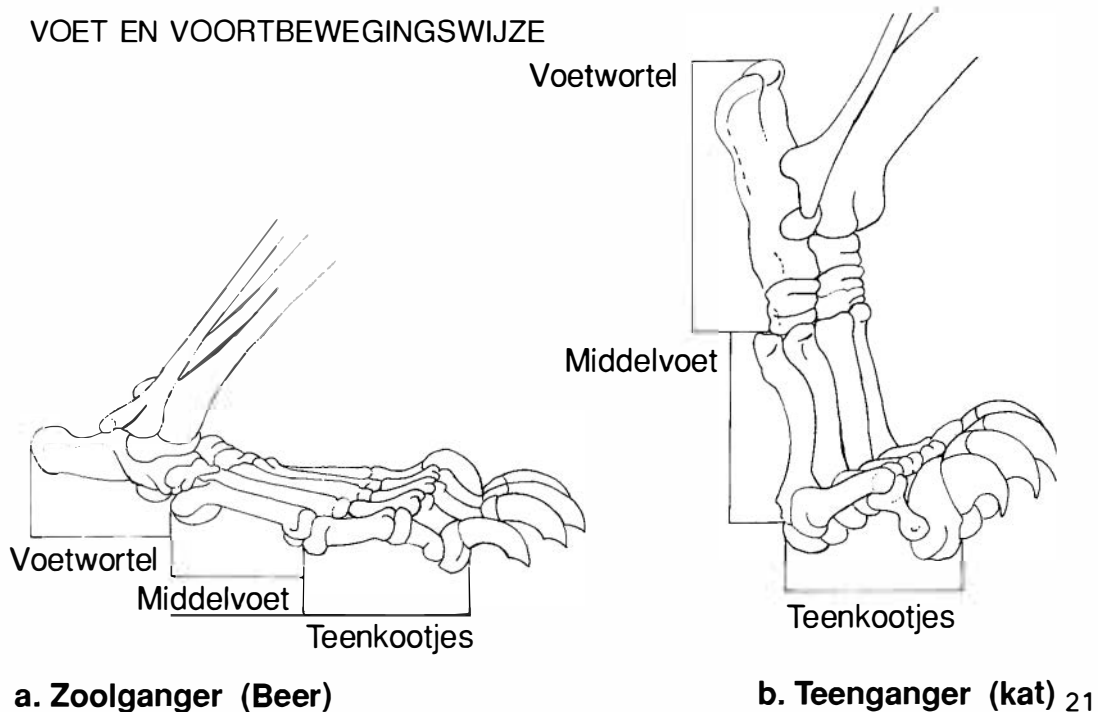

INTREKBARE KLAUWEN

De intrekbare nagels (20) slijten niet af en blijven dus voortdurend scherp. Bij honden, die echte hardlopers zijn tijdens de jacht dienen de niet intrekbare nagels als een antislip. Dit is niet zo bij katachtigen. De typische ontwikkeling van de nagels is dus een mooi voorbeeld van de specifieke morfologische aanpassingen aan een welbepaalde jachtwijze.

VOET EN VOORTBEWEGINGSWIJZE

Bij zoolgangers zoals beren raken de voetzolen de grond. Teengangers zoals katten lopen op hun tenen; de voetzolen en handpalmen raken de grond niet en zorgen dus voor een verlenging van de ledematen (21). Vermits met langere ledematen grotere passen kunnen genomen worden zijn teengangers beter aangepast om snel te lopen.

Muurkast c. PELS

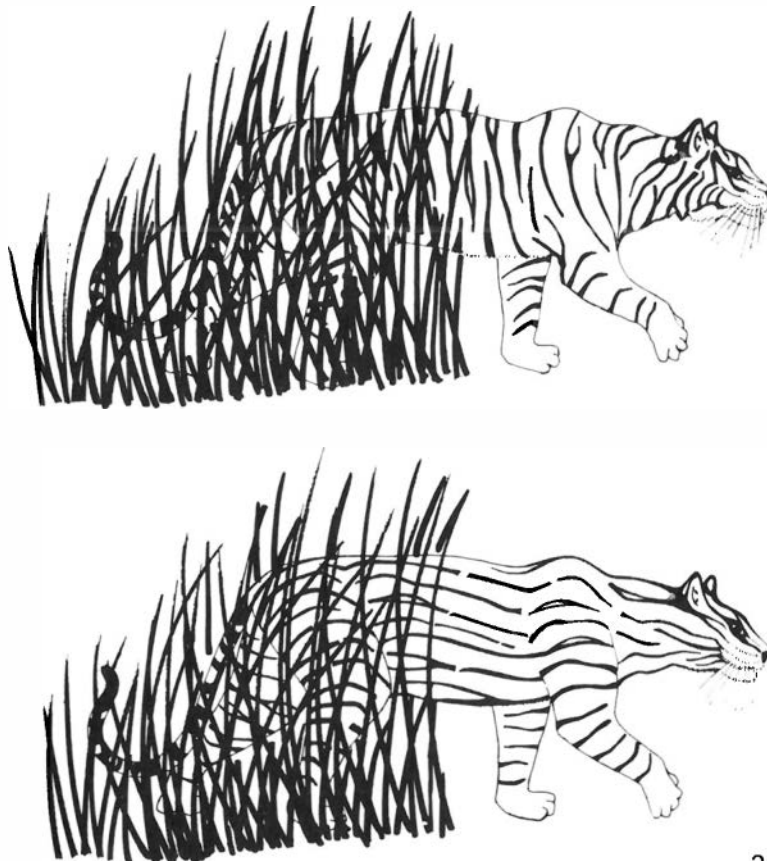
De pels van katachtigen is kleurrijker en gevarieerder dan die van de meeste roofdieren. De kleur van de pels zorgt enerzijds voor camouflage van het roofdier binnen zijn leefgebied en dient anderzijds als visueel signaal.

Camouflage

Jagers als katachtigen die al sluipend ongemerkt prooien trachten te benaderen mogen geen opvallende pels bezitten. Wel moet de tekening en de kleur van de pels juist helpen bij de camouflage.

Het is in dit verband belangrijk te weten dat de meeste prooidieren van de katachtigen slecht kleuren waarnemen en hun omgeving dus eerder in zwart-wit zien. Waar een gele of oranje pels tegenover een groene achtergrond dus wel opvalt voor een mens, is dit niet zo voor de prooidieren. Ondanks hun soms kleurrijke pels bezitten jagende katachtigen dus wel degelijk een efficiënte camouflage.

Katachtigen die in zand- of steenwoestijnen voorkomen zijn egaal van kleur. Bij dieren die in graslanden en bossen leven komt het gevlekt of gestreept kleurenpatroon van de pels overeen met de omgeving.

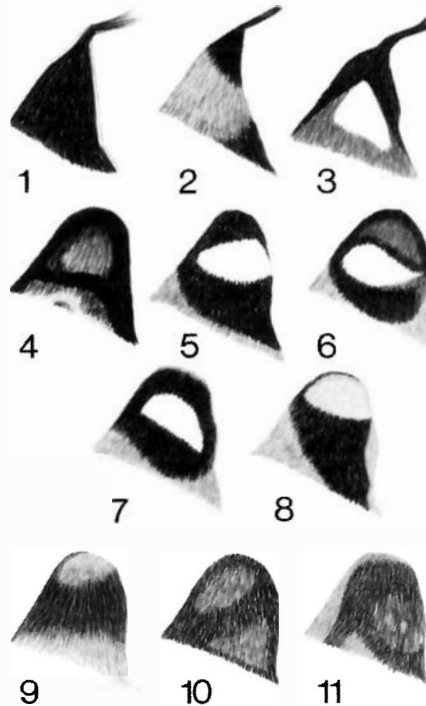

22

Camouflage wordt mooi geïllustreerd bij de tijger. De zwarte verticale lijnen passen perfect in het kleurenpatroon van een landschap met hoge grassen. Het silhouet van het dier wordt versneden en valt weinig of niet op. Horizontale lijnen daarentegen zouden het dier beter zichtbaar maken (22).

OORSCHHELPEN BIJ KATACHTIGEN

1 caracal	7 Panter
2 moeraskat	8 jachtluipard
3 lynx	9 leeuw
4 jaguar	10 nevelpanter
5 tijger	11 poema
6 serval	

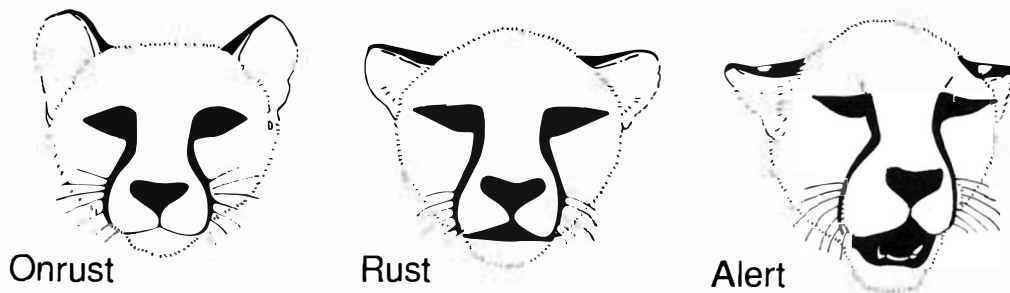
23

Visuele signalen

De houding van de kop en de beweging van de staart zijn de belangrijkste visuele signalen.

Bij katachtigen is de mimiek het meest uitgesproken. Vooral de grote beweeglijkheid van de oren is opvallend. De stand van de oren verradt de gemoedsgesteltenis van het dier (rust, onrust, agressie...). Hoe meer contrast er optreedt in de kleur en in de tekening van de oorschelpen, hoe sterker het signaal. Jonge dieren die hun moeder trachten te volgen richten zich naar het vlekkenpatroon aan de achterzijde van de oren (23).

MIMIEK VAN DE JACHTLUIPAARD

24

Bij de jachtluipaard vormt de karakteristieke zwarte streep onder de ogen het sterkste visuele signaal. De gevoelsuitdrukkingen van het dier kunnen er sterk door benadrukt worden (24). De oren zijn als signaal minder belangrijk.

Muurkast d. SOORTEN KATACHTIGEN

Overzicht van de 35 soorten recente katachtigen.

Muurkast e. REGEL VAN BERGMANN

Deze regel geeft het verband weer tussen de lichaamsgrootte van warmbloedige dieren en de omgevingstemperatuur; grote dieren hebben in verhouding tot hun volume een kleiner lichaamsoppervlakte en verliezen dus relatief minder warmte. In koude streken zijn grote dieren dus bevoordeeld.

Verklaring:

Voor het warmteverlies is het lichaamsoppervlak van de dieren bepalend, terwijl de stofwisseling en dus de warmteproductie afhangt van het lichaamsvolume.

Bij toename van de lichaamsafmetingen vergroot het volume met de derde macht, de oppervlakte slechts met de tweede macht. Dit wordt duidelijk met een voorbeeld waarbij de kubus een organisme voorstelt:

zijde	opp.	vol.
cm	cm ²	cm ³
1	6	1
2	24	8
3	54	27
10	600	1000

De poema (*Felis concolor*) heeft een erg groot verspreidingsgebied dat zich uitstrekt van Canada tot het uiterste zuiden van Zuid-Amerika. Vermits dit roofdier dus onder zeer verscheiden klimaatsomstandigheden leeft, illustreert het zeer mooi de regel van BERGMANN.

Van enkele ondersoorten van de poema vind je op de kaart hiernaast de totale lichaamslengte (kop + lichaam + staart; in cm). In de tegenoverstaande toonkast zie je twee opgezette poema 's, de ene afkomstig van Brits-Columbia (Canada) en de andere van Costa Rica (Centraal-Amerika).

Toonkast 4. DE OPDELING VAN KATACHTIGEN IN GENERA

De wetenschappelijke naam van een dier bestaat uit 2 of soms uit 3 Latijnse woorden. Door het gebruik ervan kunnen wetenschapsmensen over de hele wereld elkaar begrijpen : alle biologen weten bijvoorbeeld dat "*Panthera leo*" leeuw betekent. Het gebruik van wetenschappelijke namen heeft dus een internationaal belang.

De gebruikte nomenclatuur komt in zekere zin overeen met onze naamgeving. Zo hebben leden van een zelfde familie de zelfde familienaam. Hun voornaam (eventueel voornamen) is verschillend.

Voorbeeld
naam

1ste
voornaam

2^{de}
voornaam

Goosens	Piet		vader
Goosens	Maria		moeder
Goosens	Mark	Antoon	1 ^{ste} zoon
Goosens	Mark	Aurèle	2 ^{de} zoon

Bij dieren :

geslacht
(genus)

soort
(species)

ondersoort

<i>Panthera</i>	<i>pardus</i>		panter
<i>Panthera</i>	<i>onca</i>		jaguar
<i>Panthera</i>	<i>leo</i>	<i>leo</i>	Berberleeuw
<i>Panthera</i>	<i>leo</i>	<i>massaica</i>	Massaileeuw

Een geslacht groepeer een aantal verwante soorten die voldoende gemeenschappelijke eigenschappen vertonen om van de soorten van een ander geslacht te worden onderscheiden.

De geslachtsnaam wordt steeds met een hoofdletter geschreven, de soort- en ondersoortnaam steeds met kleine letter.

De huidige katachtigen worden onderverdeeld in 4 genera:

Felis (28 soorten)

Etymologie : Feles (Latijn) : kat

Lengte : 35 - 135 cm

Massa : 1 - 103 kg

Draagtijd : 55 - 96 dagen

Worp : 1 - 6 jongen

Levensduur : 12 - 22 jaar

Neofelis (1 soort)

Neos (Grieks) : nieuw ; Feles (Latijn) : kat

60 - 110 cm

15 - 20 kg

90 dagen

2 - 4 jongen

?

Panthera (5 soorten)

Etymologie : Panthêr (Grieks) : panter

Lengte : 112 - 330 cm

Massa : 30 - 260 kg (record : 384 kg)

Draagtijd : 92 - 113 dagen

Worp : ?

Levensduur : 12 - 15 jaar

Acinonyx (1 soort)

Akaina (Grieks) : spoor ; Onux (Grieks) : klauw

112 - 135 cm

36 - 95 kg

84 - 95 dagen

2 - 4 jongen

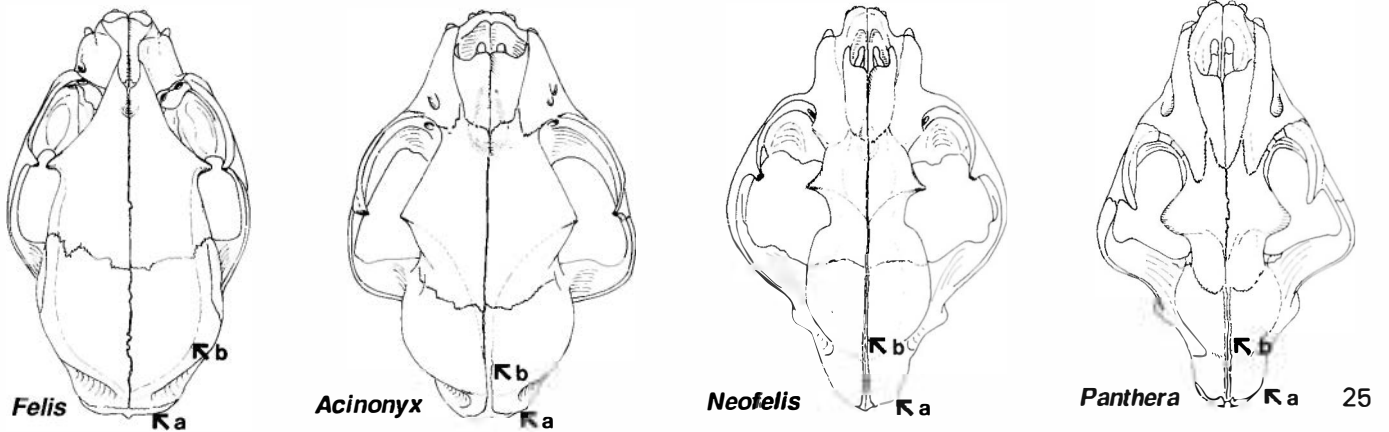
12 jaar

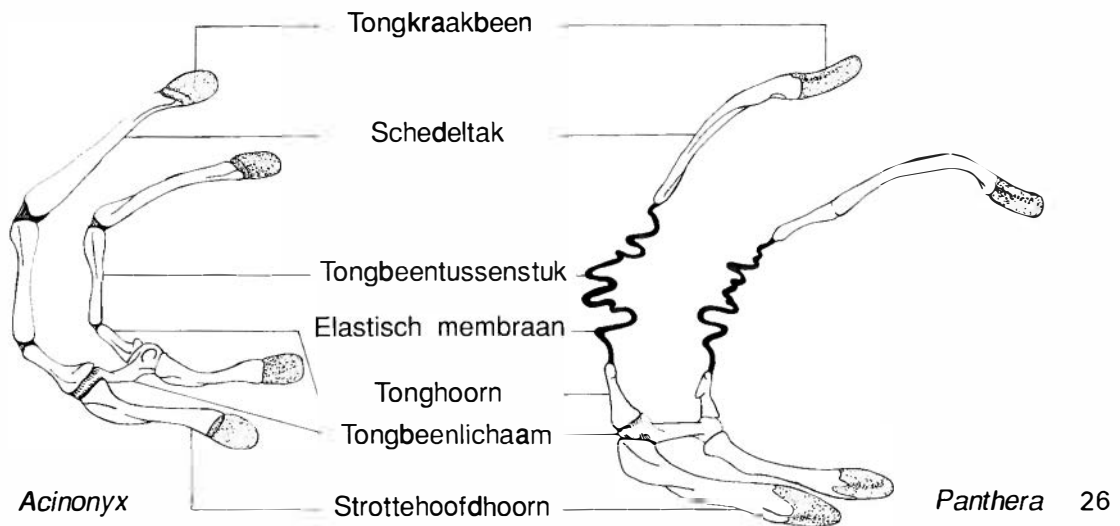
SCHEDELS VAN KATACHTIGEN

(achteraanzicht, op gelijke grootte gebracht)

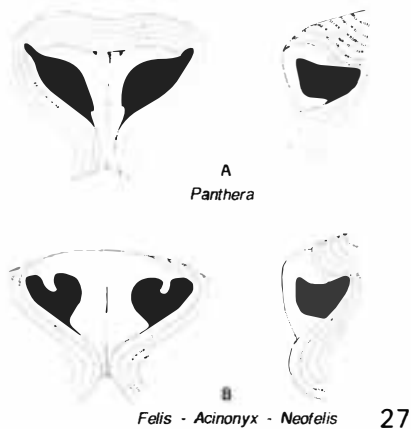
De beenkam waarop de spieren vastzitten is aangeduid met een pijltje.

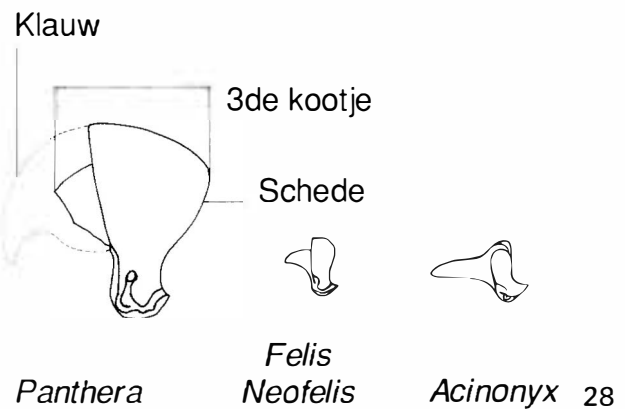
TONGBEENAPPARAAT

NEUSSPIEGEL

NAGELSCHEDE

V Jachtluipaard.

VI Leeuw en leeuwin.

VII Een Abessinische.

VIII Onze kat.

IX De kat in Egypte vandaag.

Om de katachtigen in verschillende geslachten in te delen, baseert men zich zowel op anatomische, ecologische als ethologische kenmerken. Hierna volgen enkele eenvoudige voorbeelden.

a. schedel en gebit

Los van een aantal vrij technische kenmerken als de openingen in de schedel en de structuur van het middenoor kan men ook gebruik maken van de algemene vorm van de schedel om de verschillende geslachten te onderscheiden (25). *Felis* en *Acinonyx* hebben grote hersenen en een bolvormige schedel. Bij *Acinonyx* is het aangezicht hoekig, bij *Felis* rond. Bij beide geslachten zijn de schedelkammen voor spieraanhechting weinig of niet ontwikkeld.

De hersenen van *Panthera* en *Neofelis* zijn relatief veel kleiner. De schedel is verlengd en vertoont sterk ontwikkelde kammen voor de aanhechting van de nek (a) - en kaakspieren (b).

Het verschil in spierstelsel komt overeen met een verschil in voedingswijze. *Panthera* en *Neofelis* gebruiken hun sterke nekspieren om prooien te verscheuren: ze bijten zich vast in het vlees en rukken de kop naar achter. *Felis* en *Acinonyx* verscheuren het vlees met behulp van hun scheurkiezen.

Het gebit van katachtigen kent een vrij homogene structuur. De lynx heeft 28 tanden, alle andere soorten 30.

b. tongbeenapparaat

Het tongbeenapparaat is een geheel van verbeende en kraakbeenachtige stukken achteraan de schedelbasis, dat als aanhechtingsplaats dient voor de tong en steun geeft aan de keelholte en het strottehoofd (26).

Bij *Felis*, *Neofelis* en *Acinonyx* is het tongbeenapparaat volledig verbeend. Bij *Panthera* vertoont het gedeeltelijk verbeende tongbeenapparaat een elastische band die meetrilt bij het brullen.

c. neusspiegel

Het stuk onbehaarde huid rondom de neusgaten noemt men de neusspiegel (27). Bij *Panthera* reikt de beharing tot de voorkant van de neus, bij de andere geslachten is dit niet het geval.

d. nagels

Panthera heeft zeer krachtige nagels die volledig omgeven zijn door een nagelschede. Bij *Felis* en *Neofelis* is de nagelschede minder goed ontwikkeld. *Acinonyx* heeft geen nagelschede en de nagels zijn bovendien niet intrekbaar (28).

e. poetsgedrag

Panthera, *Neofelis* en *Acinonyx* besteden weinig zorg aan het poetsen van hun pels, die ze maar af en toe vluchtig aflikken. De soorten van het geslacht *Felis* verzorgen zich veel beter. Het zijn de enige katachtigen die zich ook achter de oren wassen.

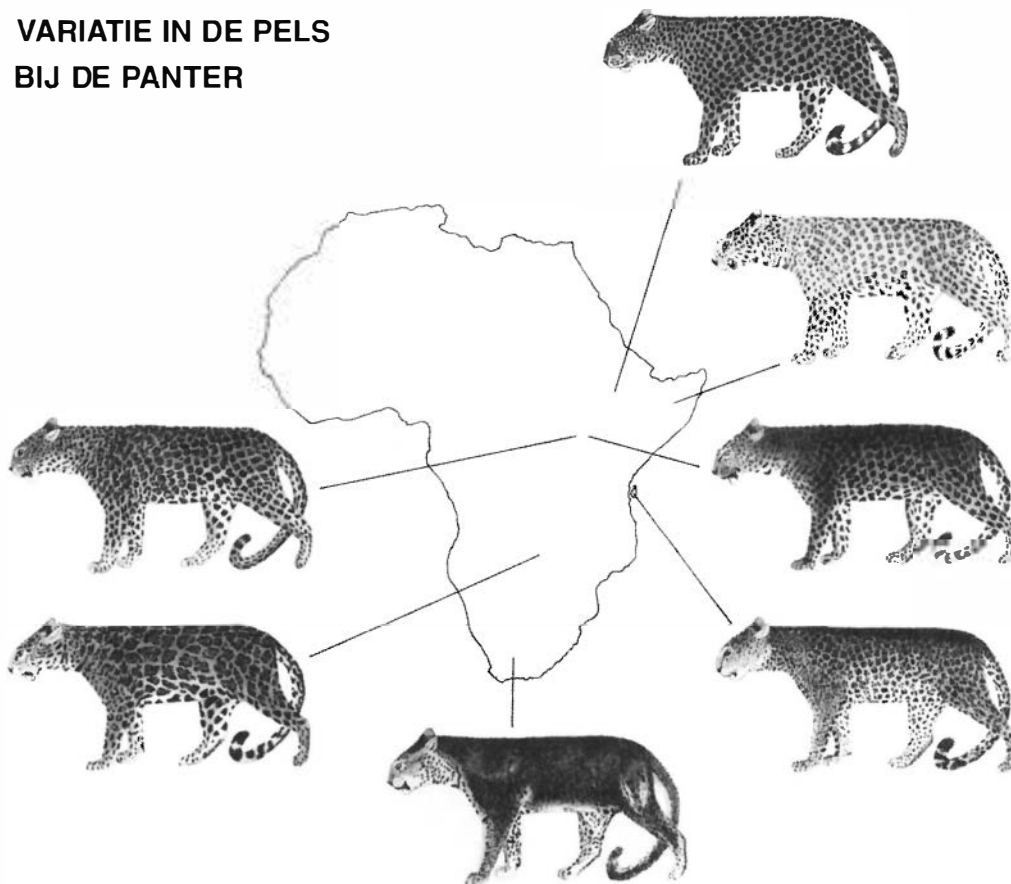

VARIATIE IN PELS BIJ DE POEMA

29

VARIATIE IN DE PELS BIJ DE PANTER

30

f. rust

Bij *Felis* worden de voorpoten bij het rusten meestal onder het lichaam gehouden terwijl de staart naast het lichaam ligt. *Panthera*, *Neofelis* en *Acinonyx* strekken hun voorpoten naar voor en de staart naar achter.

g. voedingswijze

Er werd reeds aangehaald dat de wijze waarop een prooi verscheurd wordt afhangt van de ontwikkeling van de kaak- en nekspieren.

Panthera en *Neofelis* eten liggend. Ze houden het voedsel niet tussen de poten, doch bijten zich met de snijtanden vast in het vlees en trekken een deel ervan los door de kop naar achter te rukken.

Felis en *Acinonyx* eten gehurkt. Ze houden het vlees met de voorpoten vast en versnijden het met de kiezen en voorkiezen.

Toonkast 5. VARIABILITEIT VAN DE PELS

Normale variabiliteit

Bij zoogdieren kan binnen een soort de pels variëren naargelang leeftijd en geslacht van het dier en volgens de seizoenen of de geografische verspreiding. Ook individueel kan het kleurpatroon en de tekening van lijnen en vlekken verschillen.

Bij katachtigen hebben mannelijke en vrouwelijke dieren een gelijkaardige pels. De soorten die in koude streken leven (lynx, sneeuwpanter) vertonen seizoenale verschillen die eerder betrekking hebben op de dichtheid en de kwaliteit van de beharing (winterhaar / zomerhaar) dan op de kleur van de pels.

Variabiliteit volgens leeftijd :

Jonge poema's (*Felis concolor*) zijn gevlekt, doch de vlekken verdwijnen reeds bij de eerste rui (29).

Geografische variabiliteit :

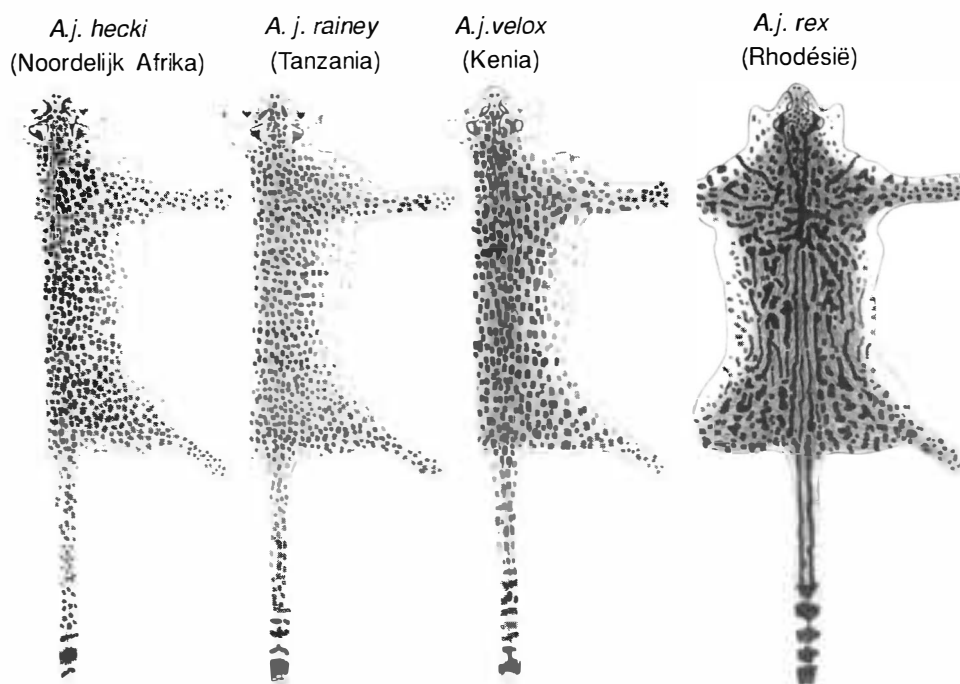
De geografische variatie binnen een soort is afhankelijk van een aanpassing aan de omgeving. Verschillende factoren spelen een rol : aard van de vegetatie, lichtintensiteit,...

De panter (*Panthera pardus*) kent een grote verspreiding. Hij leeft in zeer verscheiden milieus en zijn pels vertoont een grote variabiliteit (30).

De jachtluipaard (*Acinonyx jubatus*) leeft enkel in de savanne. Toch kan de pels van de geïsoleerde populaties (of ondersoorten) een zekere variatie vertonen (31). Het exemplaar rechts is afkomstig uit Rhodesië (Zimbabwe). Het werd reeds begin deze eeuw bemachtigd en werd beschreven als een nieuwe ondersoort : de koningsjachtluipaard (*A.j.rex*) Wellicht is deze kleurvorm echter niet meer dan een nu en dan plaatselijk optredende afwijking .

VARIATIE IN DE PELS BIJ DE JACHTLUIPAARD

31

Kleurafwijkingen

1. Kruisingen.

Kruisingen komen enkel voor in gevangenschap. De nakomelingen die men op die manier bekomt vertonen eigenschappen van beide ouders, zoals deze "tijgerleeuw", een kruising tussen een tijger en een leeuw.

2. Foutieve pigmentatie

Albinisme :

Een aangeboren afwijking, met name het volledig ontbreken van melanine (bruin pigment) in de huid, de beharing en de ogen.

Erg beroemd zijn de witte tijgers van Rewa (Indië). Tijdens de eerste helft van deze eeuw werden 9 dergelijke exemplaren waargenomen.

In 1951 slaagde men erin een witte tijger te vangen. Dit mannetje liet men paren met een normaal gekleurde tijgerin. Uit drie drachten werden 10 jongen geboren. Door de kruising van het witte mannelijk ouderdier met één van zijn "dochters" slaagde men er voor het eerst in witte tijgers in gevangenschap te kweken.

De witte tijgers van Rewa zijn gedeeltelijke albino's vermits ze wel een zwarte streping vertonen. Ook de ogen zijn gekleurd.

Melanisme :

Een overmatige produktie van bruin pigment, waardoor de huid en de pels donkerder zijn dan normaal. Deze afwijking, evenals albinisme, is genetisch een recessief of te onderdrukken kenmerk. Melanisme, vooral voorkomend bij panthers en jaguars (5% van de populaties), is de meest voorkomende kleurafwijking.

Toonkast 6. DOMESTICATIE

De voorouder van de huiskat (*Felis silvestris catus*) is ongetwijfeld de wilde kat van Egypte (*F. s. libyca*), die zo'n 4000 tot 5000 jaar geleden tam werd gemaakt hetzij om muizen te vangen in huizen en schuren, hetzij om religieuze redenen. De Egyptenaren zijn niet geslaagd in hun opzet om te verhinderen dat deze heilige dieren werden uitgevoerd. Afbeeldingen van katten verschenen in Kreta rond 1500 tot 1100 v. Chr. ten tijde van Koning Minos en later, rond 500 v. Chr., in Griekenland. De Romeinen hielden katten 400 jaar v. Chr. en introduceerden ze in hun ganse rijk, het noorden van Europa inbegrepen. De verspreiding van de huiskat naar het Oosten is minder goed gekend. 200 jaar v. Chr. verschijnt de huiskat in Indië en verspreidt zich vandaar naar oostelijk Azië. In landen waar reeds een ondersoort van de wilde kat aanwezig was, zijn er onvermijdelijk kruisingen ontstaan tussen de huiskat en de wilde ondersoort : in het noorden en het westen van Egypte met de Europese wilde kat (*F. s. silvestris*), in het Oosten met de woestijnkat (*F. margarita*). Die vermengingen zijn beperkt gebleven, alhoewel sporen ervan bij de huidige populaties van huiskatten in de verschillende landen zichtbaar blijven.

Voor de Grieken en de Romeinen hadden de huiskatten geen religieuze betekenis. Ze werden beschouwd als curiositeiten daar de bunzing werd gebruikt om ratten en muizen te vangen. Slechts vanaf 400 v. Chr. heeft de huiskat die functie overgenomen.

Tijdens de Middeleeuwen was de verdraagzaamheid ten opzichte van de kat duidelijk niet meer in zwang in het dagelijkse leven in het noorden van Europa. De 13de eeuw was voor katten de somberste periode. Ze werden toen aanzien als duivelse wezens en hadden alles te maken met zwarte magie. Katten werden in die tijd vervolgd op dezelfde extreem sadistische wijze als heksen en ketters. Deze achterdocht ten opzichte van katten blijft nog aanwezig tot in de 19de eeuw. Zelfs nu nog is dit niet volledig uitgeroeid.

Ook in Azië was er een liefde-haat verhouding tussen mens en kat, zoals in Europa. Enerzijds was de huiskat een vertrouwde gezelschap. Sommige rassen werden zelfs vereerd en leefden in de boeddhistische tempels van Zuidoost-Azië. In Japan noemde men de geisha's 'poezen', waarbij allusie werd gemaakt op de buitengewone gave die katten bezitten om te laten zien dat ze genieten van liefkozingen. Anderzijds kende men katten magische krachten toe, die zouden gesitueerd zijn in de staart. Daarom werd bij een jonge kat de staart afgehouden om te voorkomen dat het dier tijdens de groei zou veranderen in een duivel. Ook om die reden selecteerde men in Japan een ras met een korte staart.

Bij de populaties van huiskatten zijn er altijd lokale varianten geweest. Sommige werden reeds lange tijd bewust geselecteerd, zoals de Japanse kat met korte staart en de staartloze Manx-kat. Tentoonstellingen van katten, wedstrijden en het kweken van strikt gestandaardiseerde 'rassen' ontstond pas tegen het eind van vorige eeuw. Tegenwoordig zijn er ongeveer 300 rassen.

Meer dan duizend jaar was de huiskat geïsoleerd in Egypte, het land van oorsprong. In de loop der eeuwen verspreidde de kat zich over alle streken waar mensen waren. Eerst gebeurde dit in Europa en Azië, via het vasteland. Later werden

katten vaste 'passagiers' op schepen en volgden op die wijze de Spaanse en Engelse kolonisators naar de Nieuwe Wereld. Het is eveneens door zeelui dat huiskatten terecht gekomen zijn op talrijke verlaten eilanden waar ze tot op heden populaties hebben gevormd die opnieuw verwilderd zijn. Ze voeden zich met konijnen, zo die werden ingevoerd, of met zee- en andere vogels. Dikwijls gaat het om endemische vogelsoorten die hierdoor soms met uitsterven worden bedreigd.

TOONKAST 7. DE KNAAGDIEREN IN HET OUDE EGYPTE

Zoals ook nu nog het geval is, kwamen er in het Egypte van de farao's knaagdieren voor zowel in woningen, in akkerland als in de omgevende woestijn.

Geregeld vormden deze dieren een bedreiging voor de tarwevelden en opslagplaatsen. Buiten het gebruik van vallen en klemmen was de enige manier om het aantal knaagdieren onder controle te houden katten te kweken die zowel in woningen als in het veld efficiënt jacht konden maken op deze knaagdieren.

A. Knaagdieren in en rondom woningen

De huismuis (*Mus musculus*) kwam reeds voor in het Oude Egypte. Oorspronkelijk bewoner van Indië of het Midden-Oosten, verspreidde ze zich vroeg westwaarts. Buiten hun land van herkomst leven huismuizen enkel in en rondom de woningen van de mens.

De Zwarte rat (*Rattus rattus*) leefde oorspronkelijk in Maleisië en dit zowel in de directe omgeving van de mens als in velden en bossen. Het is niet zo duidelijk wanneer dit knaagdier zich over Europa en Azië heeft verspreid. Toch zijn er aanwijzingen dat reeds 1500 jaar voor onze tijdrekening zwarte ratten in de vallei van de Nijl leefden. De Egyptenaren zullen deze dieren, die bijna steeds in de omgeving van woningen en opslagplaatsen voorkomen, ongetwijfeld goed gekend hebben.

In het Oude Egypte kwam de bruine rat (*Rattus norvegicus*) nog niet voor.

B. Knaagdieren van het akkerland

Twee knaagdiersoorten leven niet in woningen maar in akkerland : de kortstaartmolrat (*Nesokia indica*), een typisch knaagdier van akkerranden in het Midden-Oosten, komt voor van westelijk Indië tot Turkestan en Syrië, evenals in de Nijldelta en in de Bahariya-oase. Als fossiel is de kortstaartmolrat gekend uit Kwartaire afzettingen van Opper-Egypte. Mogelijk leefde zij ten tijde van de farao's ook in de Assoean-Nijlvallei. Het oorspronkelijk leefgebied is later door verdroging van de Sahara sterk ingekrompen. Kortstaartmolratten leven vooral aan de rand van akkerlanden en in de omgeving van bewoonde gebieden.

De Koesoegrasrat (*Arvicanthis abyssinicus*) is een knaagdier dat heel wat schade kan berokkenen in akkerland. Het komt voor in Oostelijk Afrika, de Nijlvallei en in de Sahelzone tot in Guinea. De Koesoegrasrat leeft niet in woningen zelf maar wel in de nabijheid ervan en in omgevend akkerland. Koesoegrasratten kunnen zich snel voortplanten. Sommige jaren worden ze erg talrijk en brengen dan heel wat schade aan.

De knaagdieren die in huizen en akkerland voorkomen behoren tot de familie van de Muridae. In Egypte zijn ze allen min of meer gebonden aan de mens.

C. Knaagdieren van de woestijn

Behalve de bewoonde en gecultiveerde strook langs de Nijl, bestaat Egypte vooral uit een woestijnachtig gebied. Een grote variëteit aan knaagdiersoorten is uitstekend aangepast om in deze dorre gebieden te overleven. Vermits de woestijn onmiddellijk aan het cultuurland grenst, dringen deze knaagdieren de velden binnen en kunnen ze er schade berokkenen. Het zijn vooral renmuizen (gerbils) en zandmuizen, beide behorend tot de familie van de Gerbillidae.

Renmuizen, kleine knaagdieren met meestal bleke pels en witte buik, zijn grappige en snelle diertjes die in het zand van de halfwoestijn leven. Ze eten granen en drinken zelden of nooit. Men onderscheidt talrijke soorten maar de belangrijkste in Egypte zijn *Gerbillus nanus*, *G. pyramidum* en *G. gerbillus*.

Zandmuizen echter, zijn meestal minder echte woestijndieren, maar verkiezen zandige, dorre steppegebieden. Ze komen voor vanaf de Atlantische kust tot in Mongolië en noordelijk China. Evenals renmuizen hebben ze weinig of geen behoefte aan drinken, maar wel aan waterbevattend voedsel. Tot de zandmuizen van Egypte behoren *Meriones libycus*, *M. shawi* en *M. crassus*. De laatste soort kan het best groen voedsel ontberen.

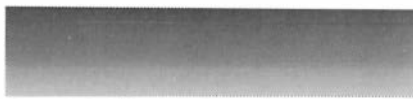
Tenslotte moet nog één groep knaagdieren vermeld worden : de woestijnspringmuizen. In Egypte komen twee soorten voor : *Jaculus jaculus*, de kleinste soort, is een echte woestijnbewoner; *Jaculus orientalis*, de grootste soort, leeft in de halfwoestijnen langs de Middellandse Zee van de Sinaï tot Marokko. Beide soorten springen zoals kangoeroes op de achterste poten, een in vlakke gebieden zonder obstakels interessante voortbewegingswijze. Woestijnspringmuizen zijn weinig of niet schadelijk.

D. Schade aan de landbouw

De in het cultuurland levende kortstaartmolratten en koesoegrasratten voeden zich zowel met groen als met granen. Beide soorten kunnen heel wat schade aanrichten.

Alhoewel renmuizen en zandmuizen niet echt in de landbouwwelden leven, kunnen ze er sporadisch toch schade veroorzaken. Vanaf het einde van de lente beginnen ze reeds voedsel te verzamelen om een reserve aan te leggen voor de winterperiode. Ze bezoeken dan ook geregeld de velden en dragen langs vaste paadjes graankorrels naar hun

holen. Elk hol bevat één of meer “magazijnen”, kamers waarin tot 5 kg graan kan opgestapeld worden. In periodes van voedselschaarste proberen landbouwers deze holen zelfs op te zoeken om het graan te recupereren. Vijf holen kunnen bijvoorbeeld tot 100 kg graan opleveren!

E. De pest in Egypte

De pest is een vreselijke ziekte, waaraan vroeger bij enorme epidemies ganse bevolkingsgroepen konden bezwijken. Tot in 1954 kende men geen passende behandeling tegen de pest, die soms zo agressief kon optreden dat besmette personen al na 4 dagen stierven.

In de steppe levende knaagdieren, waaronder de zandmuis *Meriones libycus* vormen de latente ziektehaarden. De pestbaci worden via de rattenvlo van rat tot rat doorgegeven zodat ganse populaties ratten kunnen besmet raken. Ook knaagdieren zoals de Zwarte rat, die in de onmiddellijke omgeving van de mens leven en geregeld in vaste woningen of tenten van nomaden doordringen kunnen drager worden van de pestbaci. Bij het afsterven van een besmette Zwarte rat, gaan de parasiterende rattenvlooiën op zoek naar een andere gastheer, kunnen ze zich eventueel vastbijten in een mens en op die manier de pestbaci overdragen. De ziekte kan zich nadien ook van mens tot mens verspreiden via mensenvlooiën of gewoon via de ademhalingswegen in het geval van longpest. Ganse dorpen kunnen op die manier besmet raken.

Dank zij de ontwikkeling van de antibiotica kan de pest momenteel efficiënt genezen worden en is de ziekte enkel nog een potentieel gevaar.

F. Het belang van de kat

Hoe sterker de knaagdierenpopulaties zich konden ontwikkelen, hoe groter de kans was op een pestepidemie. De ziekte kan dus indirect bestreden worden door de knaagdieren die in de nabijheid leven van de mens uit te roeien door middel van vallen en klemmen maar vooral door het houden van huiskatten.

Ook de schade in graanzolders en opslagplaatsen kan sterk verminderd worden door gewoonweg een voldoende aantal huiskatten permanent in de omgeving te laten jagen. De populaties van schadelijke knaagdieren worden dan automatisch klein gehouden en de schade beperkt.

Toonkast 8. DE KAT ALS HUIDIER

In de muurschilderingen van de Thebaanse graven uit het Nieuwe Rijk komt de kat dikwijls voor. Enerzijds begeleidt zij de overledene in zijn jachtpartijen en anderzijds, in een meer huiselijke context, wordt zij in verschillende houdingen voorgesteld onder de zetel van een edele dame, meestal de echtgenote van de eigenaar van het graf of van verwanten.

Het is verleidelijk om in deze dokumenten alleen maar de afbeelding van de huiskat te zien, die haar meester vergezelde in zijn dagelijkse bezigheden, die blijkbaar ook in het hiernamaals een betekenis hadden. De verscheidenheid van godsdienstige en mythologische connotaties die de oude Egyptenaren aan de kat verbonden geeft een andere dimensie aan deze taferelen. De kat, verbonden aan de godin Hathor, of het vrouwelijk grondbeginsel dat de schepping van de wereld mogelijk gemaakt heeft, garandeert door haar aanwezigheid in grafschilderingen de wedergeboorte voor de overledene. De religieuze betekenis van de dieren die de kat onder de zetel van hun meesteres vergezellen (eend, aap, vissen zoals de Tilapia) bevestigen deze interpretatie.

Op de gebruiksvoorwerpen uit Egyptische woonhuizen (zoals speelgoed in de vorm van beweegbare katten of muizen, kohlpotjes (32), spiegels) lijkt de kat alleen maar een siermotief. Haar aanwezigheid kan hier echter ook in functie van religie of mythe worden verklaard. In de armen van een naakt meisje, beeldje dat als spiegelheft heeft gediend, verwijst de kat nogmaals naar Hathor, godin van de vrouwelijkheid, van de liefde en van de sierkunst.

Op de kohlpotjes staat de kat afgebeeld in het gezelschap van talrijke andere beschermgeesten. Zij behoedt de zonnegod van de chaos en verzekert aldus het voortbestaan en de wedergeboorte van deze god, waarmee de bezitter van het voorwerp zich vereenzelvigt (33).

33

32

34

Toonkast 8. De kat op jacht.

Taferelen over de jacht op waterwild vormen vaak het onderwerp van muurschilderingen in de Egyptische graven van de XVIIIde dynastie. De overledene wordt voorgesteld rechtopstaand in een bootje, dikwijls met zijn echtgenote en kinderen. Hij gooit zijn boemerang of werpstok naar een troep vogels die tussen de papyrusplanten waden. Deze afbeelding toont eens te meer één der sleutelgegevens uit het wereldbeeld van de oude Egyptenaren : de orde, voorgesteld door de jager overwint telkens opnieuw de dreigende chaos, weergegeven door het krioelend leven in het moeras.

De aanwezigheid van katten tussen de papyrusplanten met het waterwild heeft vele vragen opgeroepen. Men heeft de kat als helper van de jager willen aanzien. De Egyptenaren zouden de roofinstincten van de kat voor eigen nut aangewend hebben; de kat zou niet alleen haar eigen prooien maar ook de door de jager getroffen vogels naar haar meester brengen. Deze uitleg zou bewijzen dat de Egyptenaren in de domesticatie van de kat een nooit meer geëvenaard niveau bereikt hadden. Deze stelling is echter moeilijk te verzoenen met het onafhankelijk en individualistisch gedrag van de kat (34). Bovendien zijn de jachttafereelen onderverdeeld in een geordende zone, met de overwinnende jager en een chaotische zone met de overwonnen dieren. De kat bevindt zich duidelijk in de laatste groep. In zijn natuurlijk milieu is de kat een predator.

In de muurschilderingen ziet men hoe de kat op fluwelen pootjes naar een nest sluipt en hoe ze een groep opvliegende vogels aanvalt zoals in het graf van Nebamon (II). Zoals andere predatoren die voorkomen in jachttafereelen (genetkat, ichneumon, enz...) neemt de kat steeds plaats in de wereld van de dreigende chaos.

TOONKAST 9. DE JACHT

Alle katachtigen zijn roofdieren. Enkele kleine soorten uit Zuid-Amerika zoals de Ocelot (*Felis pardalis*), de Margay (*F. wiedi*) en andere eten ook eiwit- en vetrijke vruchten. De huiskat (*Felis silvestris catus*) is door het contact met de mens eigenlijk een alleseter geworden. Toch blijven al deze katachtigen bij voorkeur vleeseters.

De wijze waarop verschillende katachtigen hun prooi bemachtigen en de houdingen die zij daarbij aannemen vertonen veel overeenkomst. Wel is er een verschil met die soorten die vooral op vogels jagen en hun prooi bespringen. Ook binnen de soort kan de manier van jagen van dier tot dier verschillen. De jachtluipaard (*Acinonyx jubatus*) gedraagt zich totaal anders dan alle andere katachtigen en achtervolgt al rennend zijn prooi. Over korte afstanden kan hij een snelheid van 80 km/uur halen - hij is dan ook het snelste landdier op aarde.

De grootte van de prooi kan enorm verschillen. Vooral oudere dieren beginnen op kleinere prooien te jagen. Zo voeden oude leeuwen (*Panthera leo*) zich geregeld met ratten en vangen ouder wordende huiskatten zelfs vliegen. Heel wat katachtigen maken jacht op dieren die ongeveer even groot en krachtig zijn als zij zelf.

Vermits het moederdier geregeld levende prooien naar haar jongen brengt, leren deze vooral op welke dieren zij later moeten jagen. Naarmate zij ouder worden versterkt het jachtinstinct van de jonge dieren en leren zij geleidelijk de nodige jachttechnieken. Dit jachtinstinct is aangeboren en vergt eigenlijk niet zoveel oefening. Het herkennen van potentiële prooien is echter niet aangeboren en moet aangeleerd worden. Ondanks de opleiding door de moeder is de eerste periode van hun zelfstandig leven erg gevaarlijk voor veel katachtigen. Vaak sterven heel wat dieren doordat ze er niet in slagen voldoende prooien te bemachtigen.

TOONKAST 10. HET GEDRAG

INLEIDING

Het feit dat alle katachtigen roofdieren zijn, bepaalt zeer sterk hun levenswijze en sociaal gedrag. Zo is het al of niet in groep leven bepaald door de ruimtelijke verspreiding van hun prooidieren. Waar leeuwen (*Panthera leo*) jacht maken op in kudde levende herbivoren, leven ze in groep, maar op plaatsen waar andere prooidieren meer verspreid voorkomen, jagen ze solitair zoals de meeste katachtigen.

Het sociaal gedrag van de huiskat (*Felis silvestris catus*) kan enorm verschillen afhankelijk van haar binding met de mens en de wijze waarop ze aan haar voedsel komt.

Zelfs bij de strikt solitair levende katachtigen zijn onderlinge contacten zoals tussen mannetje en wijfje en tussen moeder en jong noodzakelijk om het voortbestaan van de soort te verzekeren. Indien twee katachtigen van dezelfde soort tot elkaar toenadering zoeken zullen ze hun scherpe nagels intrekken en houden ze hun lange, vervaarlijke hoektanden verborgen. Uitgeslagen nagels en ontblote hoektanden wijzen er integendeel op dat de dieren tot geen contact bereid zijn.

A. SOCIAAL

Leeuwen (*Panthera leo*) en jachtluipaarden (*Acinonyx jubatus*) zijn de enige katachtigen die in natuurlijke omstandigheden in groep leven. Een troep leeuwen bestaat uit een mannetje, meerdere wijfjes en jonge dieren. Tot een groep jachtluipaarden behoren enkel een wijfje en haar jonge of reeds volgroeide jongen. De meeste katachtigen leven grotendeels solitair, waarbij het contact tussen beide geslachten zich beperkt tot de periode van paarvorming. Bij de huiskat (*Felis silvestris catus*) werden verscheidene types van sociaal gedrag waargenomen : op eilanden met een schaars voedselaanbod leven huiskatten strikt solitair in een eigen territorium; in normale omstandigheden hebben huiskatten vaak losse contacten met een aantal soortgenoten; in Zuid-Europa leven de wijfjes van verwilderde huiskatten geregeld in groep in eenzelfde schuiloord, waar ze hun jongen gezamenlijk zogen.

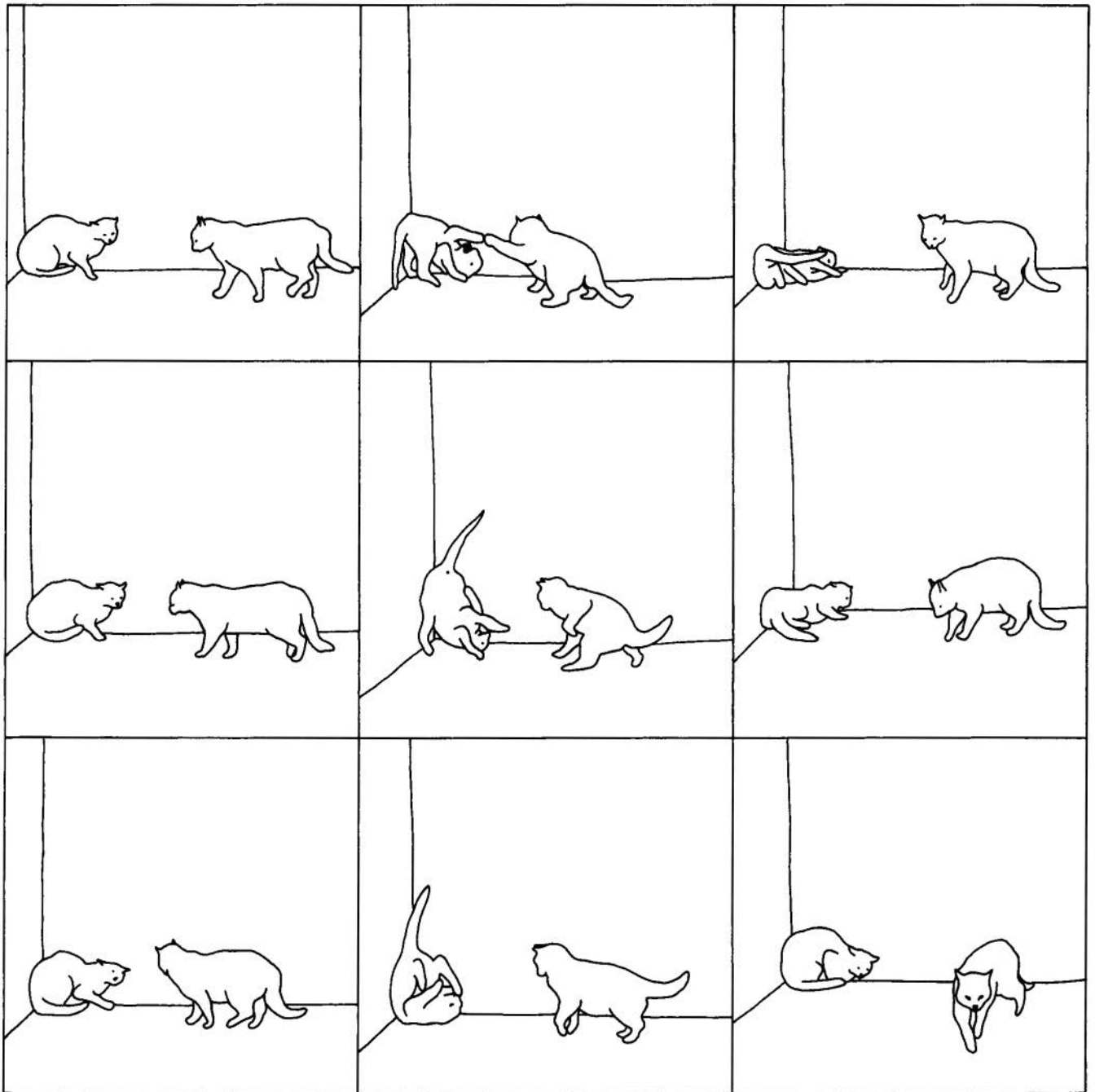
B. TERRITORIAAL

Sommige groepen leeuwen volgen de bewegingen van hun prooidieren. De meeste katachtigen leven echter in een vast territorium dat bestaat uit een schuilplaats en een aantal vaste wissels die bijna dagelijks worden afgelopen. Het tussengelegen terrein wordt vaak niet gebruikt. In groep levende verwilderde huiskatten en ook leeuwen bezetten gezamenlijk een territorium. Bij solitair levende katachtigen is het territorium van een mannetje dikwijls relatief groot en omsluit het een aantal kleinere territoria van een aantal vrouwtjes.

C. MARKERING

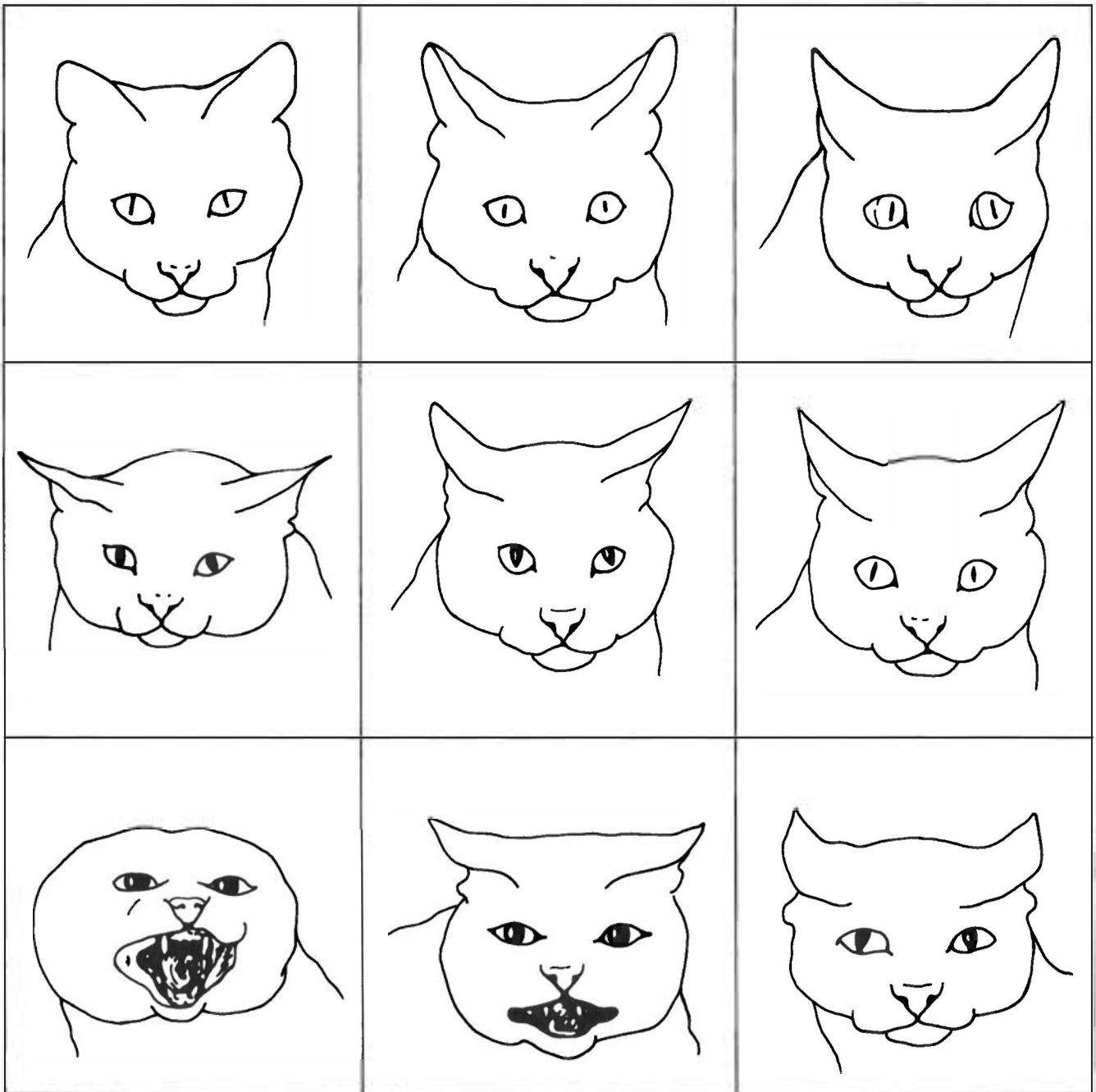
Enkele opvallende plaatsen van het territorium worden geregeld gemarkeerd met urine. Ook uitwerpselen worden soms als markering gebruikt. Het afgebakende territorium verzekert het roofdier een eigen jachtgebied dat niet door soortgenoten wordt betreden.

35

D. SEKSUEEL

Bij sommige katachtigen, o.a. bij de huiskat (*Felis silvestris catus*), zijn de bronsttijden aan bepaalde seizoenen gebonden. Bij andere soorten echter, zoals in de tropische gebieden levende leeuwen, is de paartijd onregelmatiger. Alvorens tot de paring over te gaan laat een wijfje zich lange tijd, soms dagenlang achtervolgen terwijl ze het mannetje al jankend en al rollend over de grond uitnodigend meelokt. Meestal gaat het mannetje tot de eigenlijke paring over door het vrouwtje in de nek te grijpen. Het vrouwtje maakt een einde aan de paring door al jankend en blazend het mannetje te bedreigen en aan te vallen. De wijfjes worden pas drachtig na meerdere keren gepaard te hebben. Ze blijven in de paartijd dan ook relatief lang bronstig.

E. AGONISTISCH

Hiertoe behoren die gedragingen die optreden voor, tijdens en na een gevecht met een gekende en vermeende tegenstander : dreiging, gevecht, onderwerping en vlucht. Wanneer een katachtige ongewenst een soortgenoot of een vijand ontmoet, volgt vaak een zelfde gedragspatroon. Katachtigen kunnen op zeer verscheiden manieren aanvallen en zich verdedigen. Lichaamshouding en wijze van beweging verraden duidelijk of een katachtige in rust is, zich bedreigd voelt of gaat aanvallen. Een agressief mannetje verheft zich hoog op de poten, kijkt recht naar zijn tegenstander en zal deze bij een aanval in de nek trachten te bijten. Een katachtige die zelf aangevallen wordt neemt een teruggetrokken dreighouding aan, blaast met ontblote hoektanden naar de vijand en vecht vooral met zijn poten. Kalmerende gedragingen hebben bij alle soorten gemeen dat ze de tanden, ogen en klauwen verbergen of bedekken (35).

De uiting van een aanvallend of een verdedigend gedrag kan zwak of sterk zijn en soms kunnen beide optreden (36).

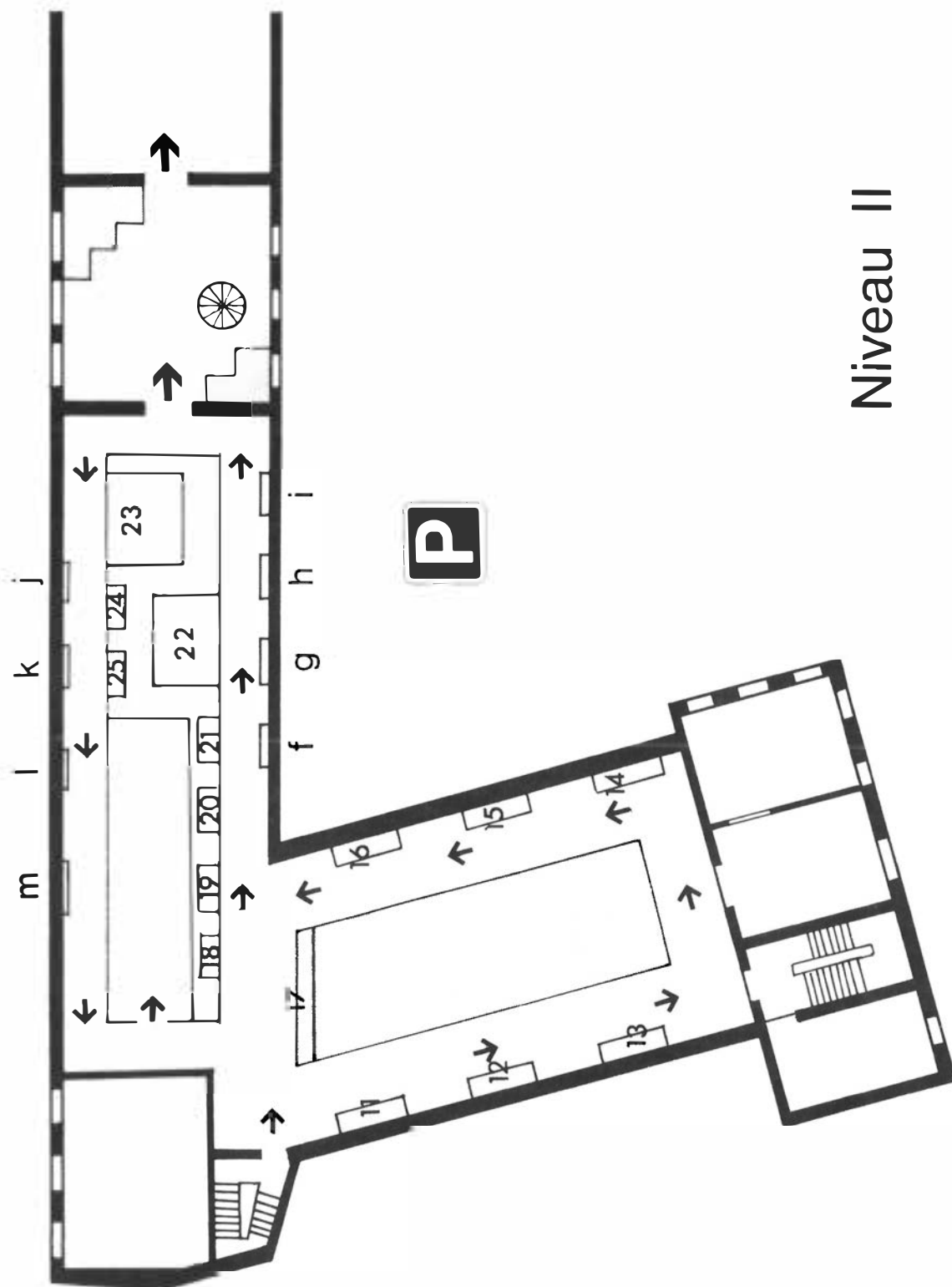
F. MOEDERLIJK

Katachtigen worden blind en hulpeloos geboren en zijn aanvankelijk volledig afhankelijk van de zorg van het moederdier. De moeder moet de uitscheiding van urine en uitwerpselen door het jong zelf stimuleren door de uitscheidingsorganen te likken. Bij gevaar neemt zij de jongen bij de nek en draagt hen naar een veilig schuiloord. Wat oudere jongen beginnen meer en meer met de moeder te spelen, terwijl deze af en toe prooien voor hen meebrengt. De gevechten die aanvankelijk speels bedoeld zijn gaan geleidelijk over in echte aanvallen die uiteindelijk uitlopen in de definitieve scheiding tussen moederdier en jongen.

G. SPEL

Het typische gedrag van katachtigen komt reeds tot uiting tijdens het onderlinge spel tussen de jongen. De soorteigen aanvalshoudingen, jachtgebruiken, seksuele toenaderingen en agonistische signalen zijn reeds duidelijk herkenbaar. Hoe ouder de jongen worden, hoe beter het spel op de latere werkelijkheid begint te lijken. Toch ontbreken nog de finale handelingen zoals het dodelijk bijten of de eigenlijke copulatie. Soms zijn ook volwassen katachtigen onderling erg speels, bijvoorbeeld tijdens de periode van ontspanning na het bemachtigen van een moeilijke prooi.

Niveau II

Toonkast 11. DE SFINX

De Sfinx is een tweevoudig wezen, half-koning half-katachtige, een complex mengsel van menselijke en dierlijke elementen. De Sfinx stamt waarschijnlijk uit het Oude Rijk, uit de tijd van de 4de dynastie toen in Gizeh de beroemde Grote Sfinx uit de rots werd gebeeldhouwd. Vanaf die tijd werd de sfinx als een leeuw met een mensenhoofd gedefinieerd, een voorstelling die de koning gelijkstelt met het roofdier. Tijdens het Midden-Rijk, de tijd van koningen Sesostris en Amenemhat, krijgt de sfinx nieuwe gedaanten. De zogenoemde "leeuwen" sfinxen herleiden, vanaf het einde van de 12de dynastie, de menselijke bijdrage in het geheel tot een eenvoudig masker dat uitsteekt uit de manen, een samenstelling die de uitdrukking van een wat wilde dierlijkheid verkiest tegenover het sobere classicisme van de vroegere sfinxen. Andere varianten komen tijdens het Nieuwe Rijk voor, o.a. de sfinx met menselijke armen, beeld van de offerende koning (37). Deze formule wordt ook gebruikt om sommige koninginnen af te beelden, zoals Tiye, echtgenote van koning Amenhotep III.

De exacte plaats van de sfinx in de Egyptische denkwijze is nogal moeilijk te omschrijven. De Grote Sfinx van Gizeh wordt tijdens het Nieuwe Rijk beschouwd als een aspect van de zonnegod onder de naam Harmachis ("Horus aan de Horizon") en vermoedelijk moeten de sfinxen geïnterpreteerd worden als afbeeldingen van de farao als zonnegod. Bovendien haalt de koning uit zijn leeuwenlichaam de kracht van een wild dier. Zo spelen de sfinxen zeker de rol van bewaker van tempels en paleizen. Als leeuw en als koning kan de farao in sommige oorlogstaferelen ook de vorm aannemen van een sfinx die zijn vijanden vertrappelt, wat nog een bewijs vormt van het intimiderend, afschrikkend karakter van dit soort afbeeldingen.

37

Toonkast 12 en 13. LEEUWEN EN LEEUWINNEN

39

De katachtigen in Egypte zijn een constante inspiratiebron geweest zowel voor de theologen als voor de dierenschilders van het Nijldal. De leeuw, is de belangrijkste onder hen. De cultus van leeuwegoden en -godinnen heeft zich over gans Egypte verspreid. De leeuwegoden hebben dikwijls een strijdlustige persoonlijkheid, zoals de god Mahes uit Leontopolis in de Delta, of Horus, beter bekend onder de vorm van een valk maar ook voorgesteld als zoon der godin Wadjet, onder de vorm van een man met een leeuwekop.

De leeuwegodinnen zijn talrijker. In de Delta treffen we Wadjet, welbekend door de talrijke bronzen beelden, en Bastet, oorspronkelijk voorgesteld onder de vorm van een leeuw, en later onder de vorm van een kat vereerd. Meer zuidwaarts vindt men de godin Pakhet, in de Speos Artemidos, een ondergronds grafcomplex dat tijdens de Late Tijd ook bekend stond als een kattenecropool (38). In Thebe, in Opper-Egypte, wordt Sekhmet vereerd, vooral sinds de tijd van koning Amenhotep III die honderden beelden van de godin met een leuwekop heeft laten opstellen rond het heilig meer van de Moet-tempel te Karnak. Andere leeuwegodinnen, minder bekend, kregen ook een cultus, zoals bijvoorbeeld de godin Henoet-Mestchet, alleen bekend door een stele die hier tentoongesteld staat. Het is waarschijnlijk met de cultus van al deze goden dat men de vele onafgewerkte beelden van katachtigen in verband moet brengen. Ze worden meestal als beeldhouwoefeningen aanzien, maar zijn waarschijnlijk als ex-voto's, te interpreteren.

De leeuw, koning der dieren, wordt ook wel met de koning van Egypte gelijkgesteld, zowel in teksten die de oorlogzuchtige koning vergelijken met de grote kat als in veelvuldige taferelen. Reeds vanaf de prehistorische tijden werd de leeuw die de vijanden van Egypte verwoest als een metafoor van het strijdbare koningschap aanzien (39).

38

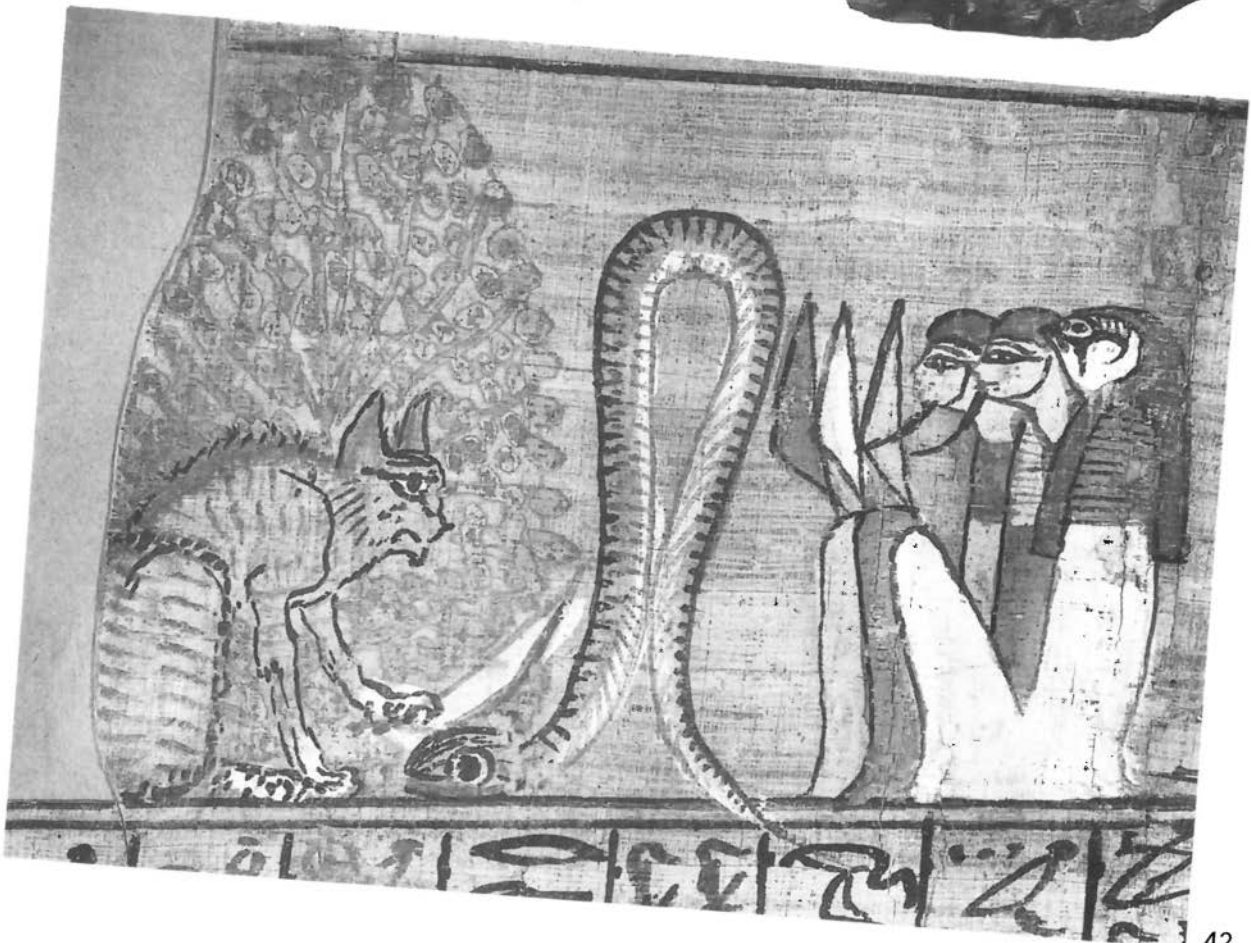
67

40

41

42

Toonkast 14: DE ROL VAN DE KAT IN FABEL EN PARABEL

In de wereld van Egyptische papyri en ostraca (kalkschijfers waarop schetsen en vluchtige aantekeningen gemaakt werden) vindt men een overvloed van vreemde taferelen waarin de dieren zich als mensen gedragen en diverse rollen spelen in de maatschappij. Onder deze dieren neemt het onverwacht koppel van kat en muis een aanzienlijke plaats in (40). Talrijke taferelen waaronder deze op de "satirische" papyrus van Turijn een bijzondere plaats innemen, brengen deze twee dieren samen. Men ziet hier een muizenleger een kattevesting bestormen en de katten een onbetwistbare nederlaag opleggen.

Verplaatsing van het menselijk gedrag naar een dierenwereld, verandering in hiërarchie tussen de prooien en hun natuurlijke vijanden: dat zijn ook de voornaamste bestanddelen van een reeks andere scènes die rond deze papyrus kunnen worden verzameld. Men ziet er bijvoorbeeld katten, met de staart tussen de poten, het kapsel van een muis goedleggen; zij is gekleed als een Egyptische edele dame en er wordt haar een drank aangeboden; andere katten bewaaien grote muizen of zorgen moederlijk voor jonge muizen. In een ander tafereel, waarvan verschillende voorbeelden bekend zijn, ziet men een kat die een ganzekudde hoedt, een paradoxaal beeld met als hoofdacteurs het tegennatuurlijk koppel van kat en vogels (41).

Men heeft deze vreemde taferelen trachten uit te leggen als zijnde evenveel illustraties van een verloren literaire tekst die de oorlog tussen kat en muis, met zijn talrijke verwickelingen, zou vertellen. Zulke verhalen komen inderdaad veel voor in de mondelinge literatuur uit Afrika en het Midden-Oosten. Maar de afwezigheid van deze hypothetische Egyptische tekst moet ons aanzetten deze taferelen met voorzichtigheid te interpreteren. Men mag veronderstellen dat deze beelden satirische of humoristische diereverhalen weerspiegelen, die dan later de werken van de Griekse fabeldichters beïnvloed zouden hebben.

Toonkast 15. DE KAT IN DE MYTHOLOGIE : DE DODENBOEKEN

De onophoudelijke koers van de zonnegod Re die elke avond verdwijnt om 's morgens terug tot leven te komen, nadat hij de donkere krachten die de regelmaat van zijn cyclus trachten te hinderen, heeft overwonnen, heeft als grondslag gediend voor de hele Egyptische literatuur voor het graf.

In hoofdstuk 17 van het Dodenboek, voornaamste grafschrift voor privé-gebruik gedurende het Nieuwe Rijk, wordt de zonnegod Rê voorgesteld onder de vorm van een kat die, gewapend met een mes, de slang Apofis te lijf gaat, die zijn dagelijkse opgang zoekt te verhinderen. Eens Apofis overwonnen kan de zon weer zijn cyclus volgen waarvan het voortbestaan de belofte inhoudt van een nieuw leven voor de doden (42).

Anderzijds vindt men onder de vreemde wezens die de overledene onvermijdelijk zal ontmoeten in het hiernamaals en die voornamelijk in andere "boeken" vermeld worden, beschermgeesten met een kattenkop. In het boek van de Am-Doeat ("Het Boek van wat men in het Hiernamaals vindt"), is het een god in de vorm van een kat die de vijanden van Osiris onthoofdt, wat noodzakelijk is opdat de zonnecyclus zou doorgaan. In het Poortenboek is het een wezen met een kattenkop, bewaker van de laatste deur, die de zon in zijn nachtkoers moet binnenschrijven, die daar een slang overmeestert, zoals in het Dodenboek. In het Spelonken Boek, welbekend dankzij de muurschilderingen in de koningsgraven van de XIXde en XXste dynastie, staat een beschermgeest met een kattenkop op wacht naast de overwonnen vijanden van Re, hoofd naar beneden en de armen in de rug gebonden.

Talrijke beschermgeesten met een kattenkop, dikwijls met een mes in de hand, zoals men vanaf de XXIste dynastie op de sarcofagen van particulieren aantreft, zijn ook met deze rijke iconografie in verband te brengen. De dode, gelijkgesteld aan Re en dus ook voorwerp van een dagelijkse wedergeboorte, geniet ook van de bescherming hem door de helpers van de god gegeven.

44

Toonkast 16. DE KAT IN DE MYTHOLOGIE EN DE MAGIE

De kat, als vorm van de zonnegod Re, verschijnt op sommige stelae van het Nieuwe Rijk onder de naam van "Grote Kater" (43), als voorwerp van een cultus. In andere dokumenten is de kat duidelijk het zinnebeeld van de godin Hathor, wat blijkbaar ook het geval is wanneer de kat afgebeeld wordt onder de zetel van haar meesteres. De kleine, blauw-groen geglazuurde stelae uit de Sinaï woestijn, met de afbeelding van zittende katten, verwijzen eveneens, door middel van kleur en versiering, naar Hathor, vorstin van de koper- en turkooisemijnen die hier ontgonnen werden. De kat in de hoeken van een boogvormig venster verwijst waarschijnlijk weerom naar dezelfde godin.

De magie had een belangrijke plaats in sommige fasen van het bestaan van de oude Egyptenaren. Het is op magische voorwerpen uit het Midden-Rijk, meestal verbonden aan het geboorteritueel, dat de kat haar eerste verschijning maakt. Gewapend met een mes, zoals ze ook in het Dodenboek voorkomt, wordt zij door verschillende beschermgeesten en echte of fabelachtige dieren vergezeld die in de mythologie dan weer als evenveel beschermers van de zon gedurende zijn nachtkoers voorkomen. De beschermende krachten van deze verschillende wezens worden ten voordele van de gebruiker van het voorwerp aangewend. De magische ivoren uit het Midden-Rijk, in sommige graven afgebeeld in de handen van vroedvrouwen, zijn de meest gebruikelijke voorwerpen. Zij werden meestal als deel van de grafinsboedel teruggevonden, omdat zij niet alleen gebruikt werden bij de geboorte, maar ook bij de dood, die andere belangrijke overgang. Andere magische voorwerpen zijn minder gebruikelijk, zoals deze stokken gevormd uit verschillende in elkaar passende segmenten waarop men opnieuw katten en andere katachtigen ziet als evenveel figuren met een beschermingsfunctie (44).

45

Toonkast 17, 21 en 22. MUMMIES EN SARCOFAGEN

Vanaf de Derde Tussenperiode nemen de necropolen voor heilige dieren een formidabele uitbreiding. Zo neemt het aantal katterkerkhoven om en rond de cultuscentra van de godin Bastet of in de nabijheid van vroegere katachtige goden sterk toe.

De kattesarcophagen die hier tentoongesteld staan stammen uit deze verschillende necropolen. Sommige zijn niet meer dan bronzen dozen, waarop beeldjes van katten geplaatst werden, en waarin men de beenderen van de tot as verbrande katachtigen plaatste, want onder andere in Boubastis, werden deze dieren verast (46). Andere sarcophagen trachten de schijn van een levende kat te wekken. Zij kunnen in brons of bepleisterd hout, verguld of in het wit geschilderd zijn, de ogen zijn dikwijls ingelegd met bergkristal. Soms hebben de houten sarcophagen een bronzen kop. Deze sarcophagen werden uit één enkele houtblok gehouwen, achteraf verticaal in het midden doorgesneden en uitgehold om de mummie erin te kunnen plaatsten. Na het sluiten van de doos werden de sporen van de opening door een algemene bepleistering uitgewist (45).

Te oordelen naar de diversiteit van stijlen, gaande van eenvoudige exemplaren met de ruwe vormen van een kat tot exemplaren die de katachtige vorm met de meest precieze anatomische juistheid nabootsen, waren er zeker meerdere werkplaatsen belast met de produktie van kattesarcophagen. Nochtans werden de kattermummies niet altijd in sarcophagen geplaatst. Soms werden zij gewoon in de gangen van de necropolis opeengestapeld. Zij konden primitief of meer geraffineerd ingewikkeld zijn, zoals de mummies uit de Griek-Romeinse tijd waarvan de windels heel ingewikkelde geometrische motieven vertonen.

46

48

Toonkast 18 en 19. DE BRONZEN

De grote kattenecropolen uit de Late Tijd werden gedurende de 19de eeuw door Egyptenaren op zoek naar voorwerpen voor de westerse toeristen intensief geplunderd. Behalve kattenmummies bevatten deze grafvelden een groot aantal bronzen beeldjes die, sinds vorige eeuw, de verzamelingen van grote musea zijn komen aanvullen. Andere beeldjes waren waarschijnlijk als blijk van devotie in de tempels van de godin Bastet geplaatst. Vele werden teruggevonden in de "favissas", de kuilen waarin de priesters regelmatig de overvloedige ex-voto's in het heiligdom gingen bedelven.

De beeldjes van zittende katten vatten voor westerlingen nog steeds de vreemde cultus van heilige dieren in Egypte samen. De gevoeligheid van de dierebeeldhouwers uit het Nijldal komt tot uiting in de prachtige lijnen van hun lang boogvormig lichaam dat voortreffelijk zowel de weerhouden spanning als de rustige ontspanning van de kat weergeeft. Als afbeelding van de godin Bastet dragen deze katten dikwijls het beeld van een kever op hun kop, teken van wedergeboorte en op hun borst ofwel een aegis (typisch cultusvoorwerp van de vrouwelijke godheden), een brede halssnoer of een "wadjet" (een amulet in de vorm van het oog van Horus). Ze hadden dikwijls gaatjes in hun oren om gouden oorringen te kunnen dragen; en tenslotte waren hun ogen vaak ingelegd, namelijk met bergkristal (47).

Andere, kleinere beeldjes stellen een katin voor terwijl zij haar jongen voedt, beeld van een levendbarende godin die meteen een garantie van gelukkige wedergeboorte wordt. Bastet wordt ook onder de vorm van een rechtstaande vrouw met een kattenkop afgebeeld. Zij is soms vergezeld door kleine katjes, draagt een lang met franje omzet kledingstuk dat een kledingstuk van Syrische afkomst zou kunnen zijn. Dikwijls draagt zij ook een mand, een sistrum, een aegis of een beeldje van haar zoon, de god Nefertoem (48).

De geografische afkomst van deze talrijke beeldjes is vaak moeilijk te bepalen en hun datering al evenzeer. Diepgaande stylistische studies, gebaseerd op enkele wel gedateerde exemplaren, zouden het moeten mogelijk maken om de te vage datering van de "Late Tijd" die hen dikwijls wordt toegekend, enigzins nauwkeuriger te kunnen omschrijven.

47

75

49

50

Toonkasten 20 en 23. BOUBASTIS EN DE CULTUS VAN BASTET

De verering van Bastet, oorspronkelijk als een leeuwegodin uitgedacht en waarschijnlijk afkomstig uit Boubastis in de Delta (heden Tell Basta), gaat zeker terug tot in het Oude Rijk. Een standbeeld in het Museum van Kaïro toont bijvoorbeeld de godin in gezelschap van koning Khephren, bouwer van de tweede piramide van Gizeh. Het is nochtans maar vanaf de 22ste dynastie met haar farao's van Lybische afkomst en gevestigd in Boubastis, dat haar cultus een nationale betekenis kreeg. In de stad Boubastis, die de koninklijke aandacht genoot, nam het aantal monumenten en tempels van de godin Bastet merkkelijk toe. De koningen van de 22ste dynastie voegen trouwens regelmatig de benaming "Zoon van Bastet" aan hun titulatuur toe. De verering van de kattedodin spreidt zich dan ook over het hele land en men vindt tempels van Bastet in de streek van Memphis in het Fayoum gebied tot in Opper-Egypte.

Het leven van de clerus die aan deze tempels verbonden waren of de modaliteiten van de dagelijkse cultus aan Bastet zijn ons heden niet goed bekend. Wij weten dat sistra en aeges, voorwerpen van de traditionele cultus aan vrouwelijke godheden, zeker in gebruik waren. Deze die aan Bastet gewijd waren en die vaak als ex-voto's in de tempels waren geplaatst, dragen kleine beeldjes van katten (49).

De belangrijke feesten die gegeven werden ter ere van de godin gaven aanleiding tot een populair vreugdebetoon waarvan de klassieke auteurs ons de herinnering hebben nagelaten. Misschien vaarden de heilige boten van de godin toen op het meer van de tempel in Boubastis, een ritueel waar kleine stenen modelbootjes met hun voorsteven in de vorm van een kattenkop naar zouden kunnen verwijzen.

De uitzonderlijke gunst die de cultus van Bastet tijdens de Late Tijd onder de Egyptische bevolking genoten heeft, verklaart de overvloed van kleine kattevormige amuletten, meestal in geglazuurd aardewerk of faïence, die deel uitmaakten zowel van de sierraden van de levenden als van de grafinsbedel van de doden (50).

Toonkast 24. CITES

In 1972 kwamen 13 landen samen in de hoofdstad van de Verenigde Staten om er de Conventie van Washington of CITES (Convention on International Trade in Endangered Species) te ondertekenen. De CITES heeft als doel de handel in bedreigde wilde diersoorten te reglementeren. Momenteel telt CITES niet minder dan 103 lidstaten.

België was in 1972 één van de 13 ondertekenaars van de Conventie. Nochtans ging de effectieve toepassing pas van start op 1 januari 1984, datum waarop de Conventie werd toegepast op het niveau van de Europese Gemeenschap.

De door CITES beschermde soorten werden ingedeeld in 3 categorieën (in Bijlage van de Conventie), volgens de graad van bescherming:

- Bijlage I: zeer sterk met uitsterven bedreigde soorten. Hun handel is volledig verboden.
- Bijlage II: soorten die door de handel bedreigd zijn. Om hun overexploitatie te vermijden, is hun handel gebonden aan strenge controle.
- Bijlage III: soorten bedreigd op lokaal niveau. De landen waarin deze soorten voorkomen moeten hun handel reglementeren.

Voor soorten die niet in de CITES-bijlagen worden vermeld is er geen enkele reglementering.

Momenteel zijn er door CITES 2500 diersoorten en meer dan 30.000 plantensoorten beschermd. Om de twee jaar komen experts van alle lidstaten samen om het statuut van de soorten te onderzoeken, de evolutie van de handel te analyseren en indien nodig nieuwe soorten aan de lijst toe te voegen.

Toonkast 25. DE BEDREIGING VAN DE KATACHTIGEN

Bontjassen van kattevellen, een mode die in de vijftiger en de zestiger jaren volop bloeide in Europa en Noord-Amerika, is momenteel verdwenen, alhoewel Lynxbont nog regelmatig wordt gebruikt door de bewoners van noordelijke streken. Deze mode is echter nog steeds aanwezig in het Verre Oosten en de handel vormt dus nog steeds een bedreiging voor sommige soorten.

Maar de vernietiging en degradatie van het natuurlijke milieu bedreigt de katachtigen op een veel grotere schaal. De ontbossing, het aftakelen van biotopen of het verdwijnen van bepaalde prooien hebben een sterke negatieve invloed op een groot aantal katachtigen, met uitzondering van enkele soorten die zich hebben weten aan te passen aan de milieuveranderingen.

Katachtigen worden nog dikwijls als schadelijk beschouwd en op vele plaatsen ter wereld nog gevangen en gedood door landbouwers, bosbouwers en kwekers. Deze vervolgingen beïnvloeden vooral de grootste en minst schuwe soorten.

De muurtoonkast J.K.L. DE PARDELLYNX (SPAANSE LYNX) : een voorbeeld van een natuurbeschermingsprogramma

A. Beschrijving

De pardel lynx, *Felis lynx pardina*, behoort tot de familie van de Katachtigen (*Felidae*) van de orde der landroofdieren (Carnivora).

Het is een vrij kleine katachtige, duidelijk kleiner dan de gewone lynx (*Felis lynx*). Mannetjes en vrouwtjes kunnen respectievelijk tot 15 en 10 kg wegen. De schofthoogte varieert van 60 tot 70 cm, de totale lichaamslengte van 85 tot 110 cm. De staart is ongeveer 12 cm lang.

De pardel lynx, die vroeger als een ondersoort van *Felis lynx* werd beschouwd wordt nu als een aparte soort aanvaard. Anatomisch en paleontologisch onderzoek hebben aangetoond dat het om een oude soort gaat die zich in de loop van de evolutie apart in Europa heeft ontwikkeld, waar de pardel lynx dan ook al veel vroeger aanwezig was dan de uit Azië afkomstige gewone lynx.

De pardel lynx leeft in het maquis. De afwisseling tussen dicht begroeide gebieden (rustplaatsen en rustgelegenheid) en open grasvlakten waar wordt gejaagd is essentieel. De pardel lynx voedt zich bijna uitsluitend met konijnen.

B. Verspreiding

De op het Iberisch schiereiland levende pardel lynx is een endemische soort voor de Europese gemeenschap. het verspreidingsgebied dat zich oorspronkelijk over het ganse schiereiland en misschien zelfs tot Zuid-Frankrijk uitstreckte, is momenteel erg versnipperd.

Ten gevolge van zijn schuwheid is er over de pardel lynx weinig gekend. Men heeft echter wel vastgesteld dat in minder dan 10 jaar de populatie voor tweederden is afgenomen. In 1978 omvatte de totale populatie ongeveer 1200 volwassen dieren. Momenteel schat men dit aantal op minder dan 400, waarvan 40 tot 50 dieren in het natuurpark Doñana en omgeving in Zuid-Spanje.

De pardel lynx is dan ook het meest bedreigde landzoogdier in Europa. De alarmerende situatie heeft de aandacht gekregen van de Europese Gemeenschappen, die vanaf 1987 een dringend actieprogramma financiert voor de bescherming en het herstel van de lynxpopulatie. Dit actieprogramma wordt gecoördineerd door het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.

C. Redenen van de achteruitgang

De oorzaken van de afname van de lynxpopulatie zijn talrijk en goed gekend :

1. aftakeling van de typische leefgebieden
2. slechte toestand van de konijnenpopulaties
3. stroperij
4. verkeersslachtoffers
5. versnippering van het leefgebied (autowegen, kanalen)
6. concurrentie van andere predatoren

D. De acties

Het is mogelijk en zelfs relatief eenvoudig om concrete maatregelen te treffen die de pardel lynx van de volledige ondergang kunnen redden. De hierna vermelde werkzaamheden vormen het hoofddeel van het actieprogramma van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in de periode 1987-1988. De Consejo Superior de Investigaciones Cientificas stond in voor de supervisie. De Junta de Extramadura, de Junta de Andalucia, de Fundacion Jose Maria Blanc en de Serviço Nacional de Parques, Reservas e Conservação da Natureza verleenden hun medewerking.

a. Het maquis werd gekuist; er werden open ruimten gecreëerd en sommige percelen werden verbouwd. Deze omstandigheden zijn ideaal voor de overleving van konijnen en bieden tevens goede jachtmogelijkheden voor de lynx.

b. Zoals elders in hun verspreidingsgebied werden de konijnenpopulaties van het Iberische schiereiland fel uitgedund door de myxomatose maar hier bovenop kwam nog de vernietiging van hun geschikte leefgebieden. De konijnenpopulaties waren dus op hun dieptepunt en er moesten betere leefvoorwaarden gecreëerd worden door het aanleggen van kunstmatige hollen, drinkplaatsen... .

Tevens werden op verscheidene plaatsen konijnen losgelaten (in totaal enkele honderden) om op die manier kunstmatig het bestand te verhogen.

E. Sensibilisatie

De actie op het terrein moet uiteraard gepaard gaan met een sensibilisatiecampagne bij het grote publiek over de beschermingspolitiek van de pardel lynx.

In de omgeving van het nationaal park Doñana in Andalusië, werd een sensibilisatiecampagne opgestart die zich vooral tot kinderen richt. Via tekenwedstrijden, lessen, wandelingen en didactische uiteenzettingen over het werk van het team van het onderzoekscentrum van Doñana, tracht men de noodzaak om de lynx te beschermen via de kinderen aan de ganse bevolking duidelijk te maken.

DE WILDE KAT (*Felis s. silvestris*) IN BELGIE

De wilde kat heeft ongeveer hetzelfde formaat als een grote huiskat (*Felis silvestris catus*), maar onderscheidt zich van verwilderde katten door een eerder korte, dikke en duidelijk donkergestreepte staart. Het lichaam is ongeflekt maar gestreept en de poten zijn bleek. De wilde kat leeft in bos- en struikrijke habitats.

De wilde kat, een indigene soort in België, was op het einde van de 19de eeuw nog goed vertegenwoordigd zowel in de Ardennen als in Belgisch Lotharingen. De soort zou in het begin van de 20ste eeuw in de Ardennen verdwenen zijn, om er slechts terug op te dagen na 1960. In Lotharingen zou ze pas rond 1930 verdwenen zijn en er terug waargenomen vanaf 1946 ten laatste.

Het contrast tussen de zeldzame waarnemingen of vangsten tijdens lange periodes en opvallend talrijke vangsten na 1960 lijkt te wijzen op een soort invasiebeweging van het zuiden naar het noorden.

In de zuidelijke Ardennen is er vanaf 1966 een echte demografische explosie geweest, en nadien in het centrale deel. (volgens G. PARENT, Fondation Universitaire Luxembourgeoise, 1974, vol. 2).

FOSSIELE KATACHTIGEN

De eerste oer-katten (*Nimravidae*) doken ongeveer 38 miljoen jaar geleden op zowel in Noord-Amerika als Eurazië. Deze fossielen hebben een aantal kenmerken gemeen met de huidige katten zoals een korte snuit, vermindering van een aantal posterieure kiezen en intrekbare klauwen, waardoor het mogelijk is om ze als voorouders van de recente katten te beschouwen. Merkwaardig is wel de bouw van de hoektanden; vele oer-katten bezaten een sterk vergrote bovenste hoektand (sabeltand) en een veel kleinere onderste hoektand in tegenstelling met de recente katten waar de twee hoektanden ongeveer een gelijke grootte vertonen. De groep van de oer-katten liet geen nakomelingen na. De laatste vertegenwoordigers stierven ongeveer 7 miljoen jaar geleden uit.

De oudst gekende resten van echte katten (*Felidae*), waarvan de recente katten afstammen, zijn ongeveer 20 miljoen jaar oud.

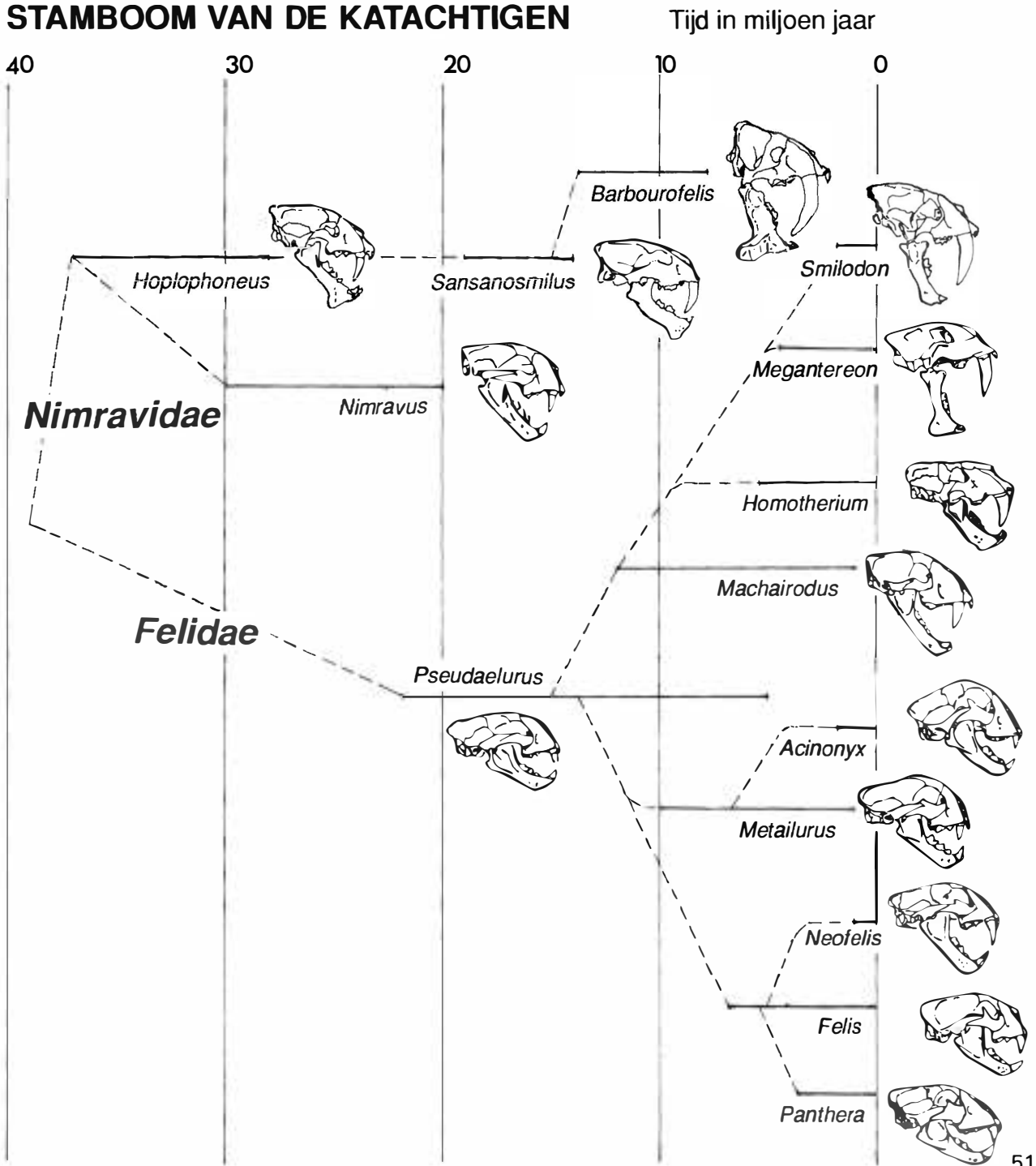
Opvallend is dat het sabeltandgebit zich herhaalde malen en onafhankelijk in de twee groepen ontwikkelde. Het succes van dit tandapparaat is te wijten aan het feit dat in de voorbije geologische perioden vele zeer grote, dikhuidige zoogdieren zoals mastodonten en mammoeten voorkwamen. De sabeltand-katten konden met hun grote dolkvormige hoektanden deze prooidieren gemakkelijk aan. Met het uitsterven van deze laatsten verloren de sabeltand-katten hun voordeel op de katten met gewone hoektanden, die zich met een kleinere prooi tevreden stelden, en de sabeltand-katten verdwenen van het strijdtoneel.

Sabeltand-katten

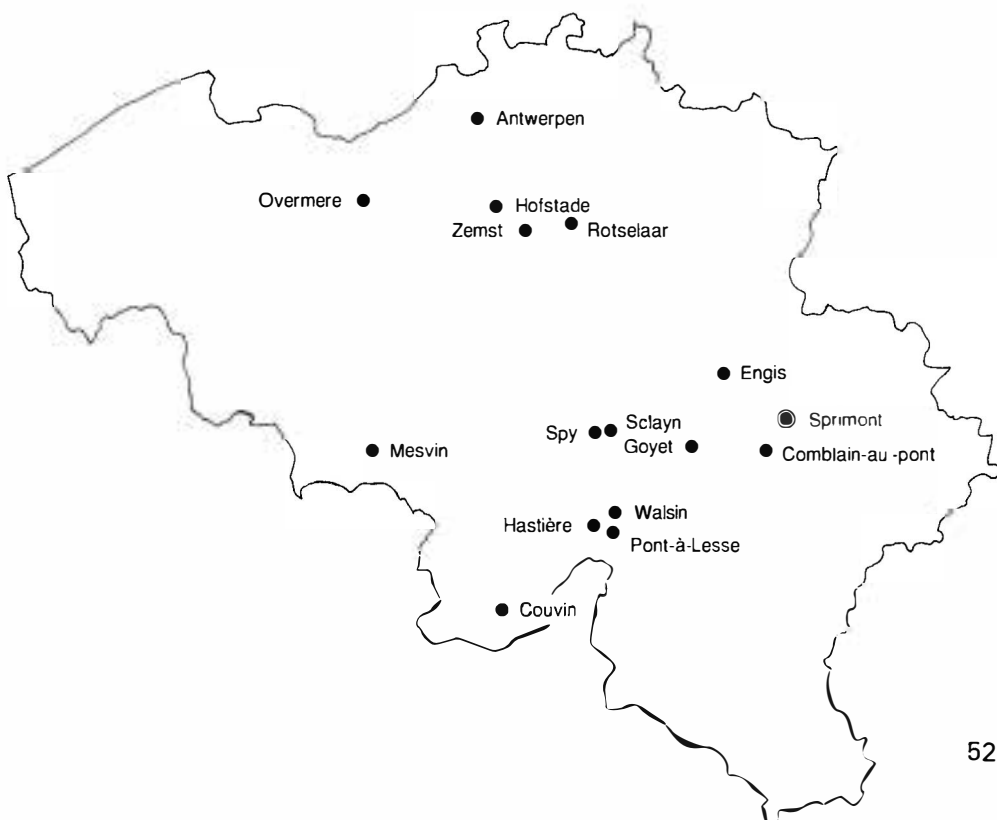
Het sabeltandgebit ontwikkelde zich onafhankelijk en verscheidene keren zowel bij de *Nimravidae* als bij de *Felidae*. Met het uitsterven van de zeer grote, dikhuidige prooidieren verloren de sabeltandkatten hun voordeel op de katten met kleinere hoektanden, die daardoor mettertijd de belangrijkste groep werden. De laatste katten met een sabeltandgebit verdwenen ongeveer 10.000 jaar geleden.

STAMBOOM VAN DE KATACHTIGEN

Vindplaatsen *Panthera leo spelaea* (●) en *Panthera gombaszeugensis* (⊙) in België

52

Fossiele katten in België

Fossiele katten werden op verscheidene plaatsen in België aangetroffen. Resten van een verwante van de jaguar (*Panthera gombaszeugensis*) werden gevonden te Sprimont. Ze zijn ongeveer 450.000 jaar oud.

Holentleuwen leefden niet enkel in de omgeving van grotten maar kwamen ook voor in Vlaanderen. Deze leeuw behoort tot dezelfde soort als de recente Afrikaanse leeuw. Hij verdween uit onze streken op het einde van de Laatste IJstijd. Resten van lynx en luipaard zijn zeer zeldzaam. Fossiele beenderen van de wilde kat daarentegen worden gemakkelijker gevonden.

Overblijfselen van sabeltandtijgers zijn niet gekend in België. Hun aanwezigheid in de ons omringende landen duidt evenwel op de mogelijkheid dat ze ook hier voorkwamen.

De hollenleeuw *Panthera leo spelaea* en *Panthera leo fossilis*

De hollenleeuw leefde gedurende de IJstijden in onze streken, de vorm van de vroege periode kreeg de naam *P.l. fossilis*, maar we kennen vooral de vorm van het laatste deel van de IJstijden nl. *P. l. spelaea*. De hollenleeuw behoort tot dezelfde soort als de huidige Afrikaanse leeuw maar was wel beduidend groter. Waarschijnlijk jaagde hij, net als de recente leeuw, in groep. De verdwijning van de hollenleeuw in Europa valt samen met het uitsterven van de grote prooidieren (reuzehert, bizon, e.a.) op het einde van de Laatste IJstijd ongeveer 10.000 jaar geleden.

De sabeltandtijgers (*Smilodon*)

De groep *Smilodon* kende enkel een Amerikaanse verspreiding. De jongste overblijfselen van deze groep zijn ongeveer 10.000 jaar oud, de sabeltandtijger verdween dus op het einde van de Laatste IJstijd. Het typische gebit en de stevige gebouwde en korte poten wijzen op een speciale jachttechniek; hij overviel zijn prooidieren vanuit een hinderlaag. Hij gebruikte waarschijnlijk zijn sabeltanden om zijn slachtoffers dodelijk te verwonden aan keel of buik.

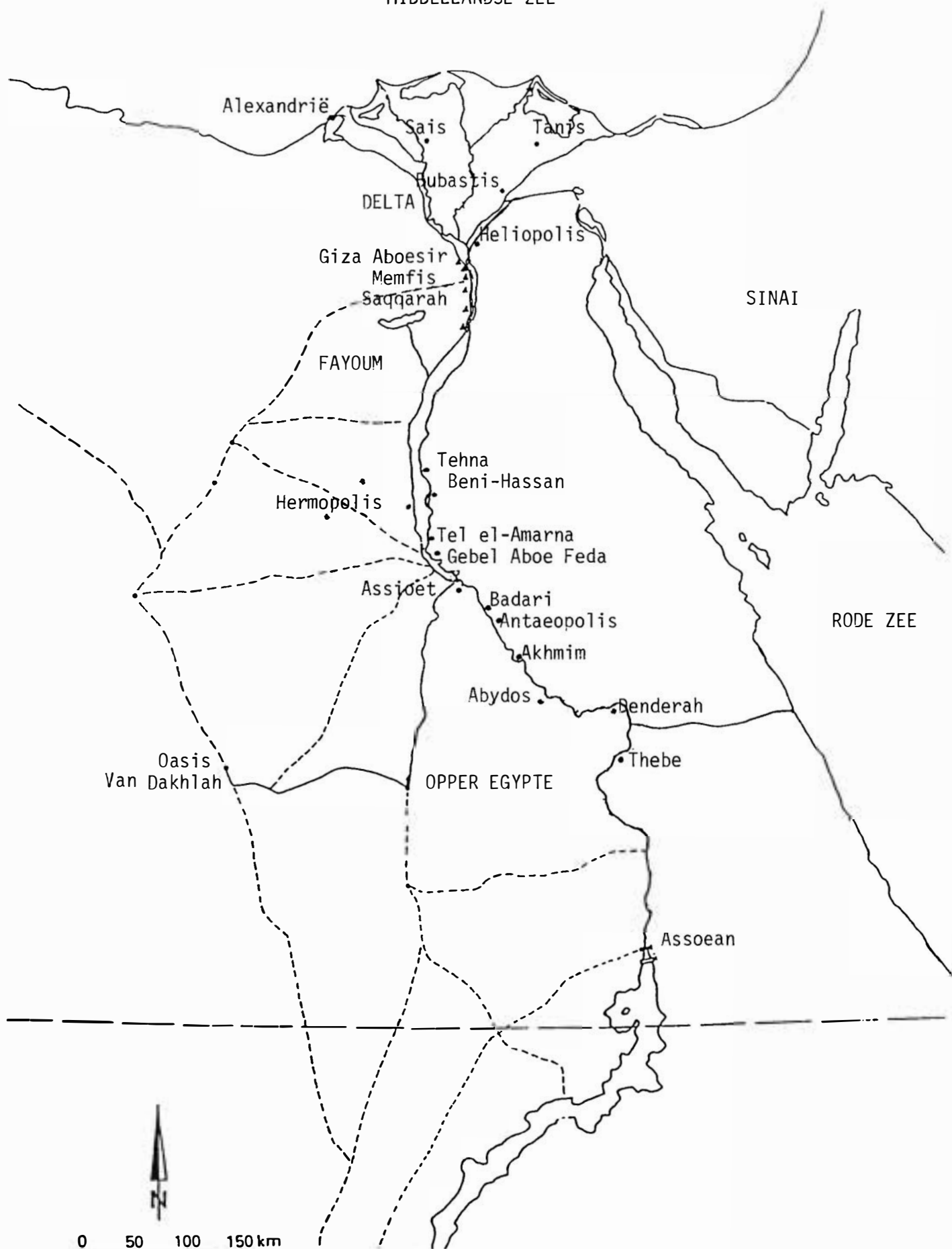
Smilodon californicus

Panthera leo spelaea 53

MIDDELLANDSE ZEE

CHRONOLOGIE

VOOR ONZE TIJDREKENING

THINITISCHE PERIODE

Iste en IIde dynastie

Rond 3000-2635

OUDE RIJK

2635-2154

IIIde dynastie

IVde dynastie

Kheops, Khefren

Vde en VIde dynastie

EERSTE TUSSENPERIODE

2154-2040

Vde tot Xde dynastie

MIDDEN RIJK

2040-1785

XIde dynastie

Mentoehotep I

XIIde dynastie

De koningen Amenemhat
en Sesostris

TWEEDE TUSSENPERIODE

1785-1554

XIIIde tot XVIde dynastie

NIEUWE RIJK

1554-1070

XVIIde dynastie

Amosis, Thoetmosis III
Hatshepsoet, Amenhotep II,
Thoetmosis IV,
Amenhotep III en IV,
Toetankhamon, ...
De koningen Seti en
Ramses

XIXde en XXste dynastie
(Ramessidische periode)

DERDE TUSSENPERIODE

XXIste dynastie

XXIIste dynastie

XXIIIste en XXIVste dynastie

De koningen Sheshonk
en Osorkon

1070-714

LATE TIJD

XXVste dynastie

De Ethiopische koningen
Shabaka, Taharka, ...

714-332

XXVIste dynastie

De Saïtische koningen
Psammetichos I tot III, ...

XXVIIste dynastie

Eerste Perzische over-
heersing, Cambyses, ...
Laatste farao's van eigen
bodem
Tweede Perzische overheersing

XXVIIIste, XXIXste en

XXXste dynastie

PTOLEMAISCHE TIJD

352-30

Alexander de Grote
Koning Ptolemeus,
Kleopatra

EGYPTE ALS ROMEINSE PROVINCIE

vanaf 30 v. Chr.

Onderschriften bij de Illustraties

Kleurplaten :

- I. Kat en ichneumon op vogeljacht. Thebe, graf van Menna. XVIIIde dynastie.
- II. De meest dynamische afbeelding van de jagende kat. Thebe, graf van Nebamon. XVIIIde dynastie, British Museum, Londen.
- III. De kat onder de stoel van de edele dame. Thebe, graf van May, XVIIIde dynastie.
- IV. De kat als incarnatie van de zonnegod Re vernietigt de slangApofis, incarnatie van de chaos. Deir el-Medineh, graf van Inherkha, XIXde-XXste dynastie.
- V. Jachtluipaard.
- VI. Leeuw en leeuwin.
- VII. Een Abessinische.
- VIII. Onze kat.
- IX. De kat in Egypte vandaag.

Zwart-wit illustraties :

1. En van de zeldzame grote beelden van de kat. Kalksteen. Late Tijd. Louvre, Parijs.
2. Voorontwerp (?) voor een zittende kat, een liggende leeuw en een staande bok. Kalksteen. Late Tijd. Louvre, Parijs.
3. Sarcofaag van de lievelingskat van prins Thoetmosis, oudere broer van Amenhotep IV (Akhenaton). Kalksteen. XVIIIde dynastie. Museum van Kaïro.
4. Skelet van een Felis maniculata, afkomstig uit Stabl-Antar (naar LORTET-GAILLARD).
5. De rotswand waarin het Boubasteion van Sakkarah werd aangelegd, met de ingang van het graf van Aper-EI.
6. Kattemummie. Stabl-Antar. Romeinse periode. Museum van Lyon (naar LORTET-GAILLARD).
7. Kattemummie. Exemplaren met dergelijke versieringen zijn eerder zeldzaam. Abydos. Romeinse periode. British Museum, Londen.
8. Houten beeldje verpakt als mummie. Sakkarah (opgravingen van A.P. Zivie).

9. Liggende kat, Griekse stijl. Boubastis. Kalksteen. Ptolemaïsche periode. Landbouwmuseum van Kaïro (naar WAGNER).
10. De godin Bastet op zijn Grieks gekleed, met sistrum in de hand en een kind op de arm. Boubastis. Vergulde kalksteen. Grieks- Romeinse periode. Roemer-Pelizaeus Museum, Hildesheim.
11. Zittende kat, naar faraonisch model. Terra-cotta. Grieks- Romeinse periode. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel.
12. Tweegevecht tussen kat en muis, onder toezicht van een arend. Terra-cotta. Grieks-Romeinse periode . Ny Carlsberg Stichting, Kopenhagen (naar BRUNNER-TRAUT).
13. De strijd tussen katten en muizen. Ramessidische papyrus. Museum van Turijn (naar BRUNNER-TRAUT).
14. Muizen-afvaardiging ontvangen door een kat. Muurschildering afkomstig uit Baoet. Koptische periode. Koptisch Museum, Kaïro (naar BRUNNER-TRAUT).
15. Dame Muis word opgediend en gekapt door katten. Beschilderde kalksteen. Ramessidische periode. München, Aegyptische Sammlung (naar BRUNNER-TRAUT).
16. Dame Muis en haar katten-dienaars. Ramessidische periode. Museum van Kaïro (naar BRUNNER-TRAUT).
17. Kat als ganzenhoeder. Beschilderde kalksteen. Ramessidische periode. Museum van Kaïro (naar BRUNNER-TRAUT).
18. Stamboom van de Roofdieren.
19. Gebit van Roofdieren.
20. Intrekbare klauwen.
21. Voet en voortbewegingswijze.
22. En als de tijger nu eens horizontaal gestreept zou zijn !
23. Oorschelpen bij katachtigen.
24. Mimiek van de jachtluipaard.
25. Schedels van katachtigen.
26. Tongbeenapparaat.
27. Neusspiegel.

28. Nagelschede.
29. Variatie in de pels bij de poema.
30. Variatie in de pels bij de panter.
31. Variatie in de pels bij de jachtluipaard.
32. Kohlpotje in de vorm van een kolommetje met palmbiadkapiteel met de afbeelding van een kat en een aap, aande voet van een papyrus gezeten. Faïence. Nieuwe Rijk. Louvre, Parijs.
33. Kohlpotje met brede rand op een miniatuur-tafeltje, versierd met een stoet van wezens, waaronder een kat, met apotropaïsche functie. Geglazuurd steatiet. Nieuwe Rijk. Louvre, Parijs.
34. Een van de meest gevoelsgeladen afbeeldingen van een kat die Egypte ons nagelaten heeft. Het betreft een onderdeel van een kattesarcofaag. Gestukkeerd hout. Late Tijd. Louvre, Parijs.
35. Aanvalshoudingen en dreighoudingen bij huiskatten.
36. Uitingen van agressie en van schrik bij de huiskat.
37. Sfinx op naam van Ramses II. Hij offert een vaas met een deksel in de vorm van een ramkop aan de god Amon, die zelf in de vorm van een ram kan afgebeeld worden. Kalksteen. Karnak. XIXde dynastie. Museum van Kaïro (foto naar een afgietsel uit de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel).
38. De oorlogszuchtige leeuwegodin Sekhmet gezeten op de vijanden van Egypte. Faïence. Late Tijd. British Museum. Londen.
39. Leeuw zittend zoals een kat (detail), van een type dat ook aan de voet van farao's kiosk aangetroffen wordt. Kalksteen (ingelegde ogen). Datering onzeker, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel.
40. Ostrakon met de afbeelding van een dikke muis. Achter haar wuift een kat (alleen de poten bleven bewaard) haar koelte toe. Beschilderde kalksteen. Nieuwe Rijk. Ashmolean Museum, Oxford.
41. Hoofdtooi van de dwerggod Bes, met de afbeelding van een kat als ganzenmenner, een onderwerp dat ook op die ostraka voorkomt die de "omgekeerde wereld" afbeelden. Faïence. Late Tijd. Louvre, Parijs.
42. Vignet ter illustratie van Hoofdstuk 17 van het Dodenboek : de Kat van Re vernietigt de slang Apofis, zinnebeeld van de chaos. Thebe, papyrus van Hunefer. XIXde dynastie. British Museum, Londen.
43. Stele gewijd aan de "Grote Kater", mogelijk een aspect van de zonnegod Re. Kalksteen. Deir el-Medineh. XIXde dynastie. Ashmolean Museum, Oxford.
44. Magische stok met een stoet dieren met apotropa sche functie, waaronder een kat. Steatiet. Midden Rijk. Louvre, Parijs.

45. Tweedelige kattesarcofaag. Gestukkeerd hout. Late Tijd. Louvre, Parijs.
46. Kattesarcofaag. Merkwaardig maar niet zeldzaam is het feit dat op de eigenlijke kist twee katten afgebeeld staan. Brons. Late Tijd. British Museum, Londen.
47. De godin Bastet in de vorm van een kattin. Met goud ingelegd brons. Late Tijd. British Museum, Londen.
48. Votiefbeeldje van Bastet in de vorm van een staande vrouw met kattehoofd, gekleed volgens de Levantijnse mode. Brons. Late Tijd. Ashmolean Museum, Oxford.
49. Het sistrum speelt een belangrijke rol in de cultus van de Egyptische godinnen. Dit exemplaar kan met Bastet in verband gebracht worden omwille van de aanwezigheid van katten als versiering. Brons. Late Tijd. British Museum, Londen.
50. Amulet in de vorm van een zittende kattin met haar kleintjes. Faïence. Late Tijd. Louvre, Parijs.
51. Stamboom van de katachtigen.
52. Vindplaatsen *Panthera leo spelaea* en *Panthera gombaszeugensis* in België.
53. Schedels van *Smilodon californicus* en *Panthera leo spelaea*.

Herkomst van de foto's

Ashmolean Museum, Oxford: III, 40, 43, 48.
British Museum, Londen: II, 7, 38, 43, 46, 47, 49.
Maurice Chuzeville, Parijs: 1, 2, 32, 35, 34, 41, 44, 45, 50.
Luc Delvaux:, Brussel: 11, 37, 39.
Léonard Ginsburg, Parijs: 5, 8.
R. Henno, Brussel: IV, V.
Arpag Mekhitarian, Brussel: I.
Paul Pelegrie, Antwerpen: IV, 3.
Roemer - Pelizaeus Museum, Hildesheim: 10.

Inhoudstafel

Pagina

7	Katten, symbool van macht en tederheid	Daniel CAHEN
8	Gefascineerd door katten	Edgar KESTELOOT
11	Van miou tot miauw	Arpag MEKHITARIAN
13	Katten kennen en begrijpen	Georges THINES
16	De domesticatie van de kat	Léonard GINSBURG
20	Kattenmummies	Alain CHARRON en Léonard GINSBURG
25	De kat in de Thebaanse privé-graven	Arpag MEKHITARIAN
28	De verering van Boubastis in Grieks-Romeins Egypte	Jan QUAEGBEUR
32	De oorlog tussen de kat en muis (samenvatting)	Eric VAN ESSCHE
36	Tentoonstelling Niveau III	
64	Tentoonstelling Niveau II	
85	Kaart van Egypte	
86	Tijdstabel	
88	Lijst van de illustraties	

